

Темні алеї (збірка)

Іван Бунін

Іван Бунін

Темні алеї

Збірка оповідань

Переклад з російської Олександра Грязнова

Упорядник українського перекладу збірки: Укрліб

Над "Темними алеями" Бунін працював в еміграції з 1937 по 1944 роки. Багато оповідань були написані під час Другої світової війни на півдні Франції в місті Грасі, в дуже обмежених умовах вішистського режиму. Пізніше, в 1953 році, додавши до свого збірника два оповідання, автор став вважати "Темні алеї" своїм найкращим спадком.

ЧАСТИНА I

ТЕМНІ АЛЕЇ

У холодну осінню негоду, на одній з великих тульських доріг, залитій дощами і порізаній багатьма чорними коліями, до довгої дерев'яної будівлі, на одній половині якої була казенна поштова станція, а в іншій приватна світлиця, де можна було відпочити або заночувати, пообідати або замовити самовар, підкотив закиданий грязюкою тарантас з наполовину піднятим верхом, трійка досить простих коней з підв'язаними від слюти хвостами. На козлах тарантаса сидів міцний мужик в туго підперезаному сіряку, серйозний і темнолиций, з рідкою смоляною бородою, схожий на старовинного розбійника, а в тарантасі – стрункий старик-військовий у великому кашкеті і в миколаївській сірій шинелі з бобровим стоячим коміром, ще чорнобровий, але з білими вусами, які з'єднувались з такими ж бакенбардами; підборіддя у нього було поголене і вся зовнішність мала ту схожість з Олександром II, яка була дуже поширена серед військових у пору його царювання; погляд був також запитальний, строгий і разом з тим стомлений.

Коли коні стали, він викинув з тарантаса ногу у військовому чоботі з рівною халявою і, притримуючи руками в замшевих рукавичках поли шинелі, вибіг на ганок будівлі.

— Ліворуч, ваше превосходительство, — грубо крикнув з козел кучер, і він, злегка нахилившись на порозі через свій високий зріст, увійшов у сіни, потім у світлицю ліворуч.

У світлиці було тепло, сухо і охайно: новий, золотистий образ у лівому кутку, під

ним укритий чистою полотняною скатертиною стіл, за столом чисто вимиті лавки; кухонна піч, що займала дальній правий кут, біліла свіжою крейдою; ближче стояло щось на зразок таhti, покритої рябими попонами, яка упиралася в бік печі; з-за пічної заслінки солодко пахло щами – розвареною капустою, яловичиною і лавровим листом.

Приїжджий скинув на лавку шинель і виявився ще стрункішим в одному мундирі і в довгих чоботах, потім зняв рукавички і кашкет і зі стомленим виглядом провів блідою худою рукою по голові – сиве волосся його з начісами на скронях до кутів очей злегка кучерявилося, красиве видовжене обличчя з темними очима зберігало подекуди дрібні сліди віспи. У світлиці нікого не було, і він неприязно крикнув, відкривши двері в сіни:

— Гей, хто там!

Негайно по тому в світлицю ввійшла темноволоса, теж чорноброва і теж ще гарна не за віком жінка, схожа на літню циганку, з темним пушком на верхній губі та уздовж щік, легка на ходу, але повна, з великими грудьми під червоною кофтиною, з трикутним, як у гуски, животом під чорною вовняною спідницею.

— Ласкаво просимо, ваше превосходительство, — сказала вона. — Поїсти зволите чи самовар накажете?

Приїжджий мигцем глянув на її округлі плечі і на легкі ноги в червоних поношених татарських черевиках і уривчасто, неуважно відповів:

— Самовар. Господиня тут чи служиш?

— Господиня, ваше превосходительство.

— Сама, значить, тримаєш?

— Так точно. Сама.

— Чому ж так? Певне, вдова, що сама ведеш справу?

— Не вдова, ваше превосходительство, а треба ж чимось жити. І хазяйнувати я люблю.

— Так, так. Це добре. І як чисто, приємно у тебе.

Жінка весь час допитливо дивилася на нього, злегка мружачись.

— І чистоту люблю, — відповіла вона. — Адже при панах виросла, як не вміти пристойно себе тримати, Миколо Олексійовичу.

Він швидко випростався, розкрив очі і почервонів:

— Надіє! Ти? — сказав він квапливо.

— Я, Миколо Олексійовичу, — відповіла вона.

— Боже мій, боже мій! — сказав він, сідаючи на лаву і прямо дивлячись на неї. — Хто б міг подумати! Скільки років ми не бачились? Років тридцять п'ять?

— Тридцять, Миколо Олексійовичу. Мені зараз сорок вісім, а вам під шістдесят, думаю?

— Близько до цього... Боже мій, як дивно!

— Що дивно, пане?

— Та все, все... Як ти не розумієш!

Втома і неуважність його зникли, він встав і рішуче почав ходити по світлиці, дивлячись у підлогу. Потім зупинився і, червоніючи крізь сивину, став говорити:

— Нічого не знаю про тебе відтоді. Як ти сюди потрапила? Чому не залишилась при панах?

— Мені пани невдовзі після вас вільну дали.

— А де жила потім?

— Довго розповідати, пане.

— Заміжньою, кажеш, не була?

— Ні, не була.

— Чому? При такій красі, яку ти мала?

— Не могла я цього зробити.

— Чому ж не могла? Що ти хочеш сказати?

— Що тут пояснювати. Мабуть, пам'ятаєте, як я вас любила?

Він почервонів до сліз і, насупившись, продовжив крокувати.

— Все минає, мій друже, — пробурмотів він. — Любов, молодість, все, все. Історія вульгарна, звичайна. З роками все минає. Як це сказано в книзі Іова? "Як про воду, що протекла, будеш згадувати".

— Що кому бог дає, Миколо Олексійовичу. Молодість у кожного минає, а любов — інша справа.

Він підвів голову і, зупинившись, болісно посміхнувся:

— Адже не могла ти любити мене весь вік!

— Значить, могла. Скільки не минало часу, все одним жила. Знала, що давно вас немає колишнього, що для вас ніби нічого і не було, а ось... Пізно тепер докоряти, але ж, справді, дуже безсердечно ви мене кинули, — скільки раз я хотіла руки на себе накласти від образи від одної, вже не кажучи про все інше. Адже був час, Миколо Олексійовичу, коли я вас Миколенькою звала, а ви мене", — пам'ятаєте як? І все вірші мені зволили читати про всякі "темні алеї", — додала вона з недоброю посмішкою.

— Ах, яка гарна ти була! — сказав він, хитаючи головою. — Яка гаряча, яка прекрасна! Який стан, які очі! Пам'ятаєш, як на тебе всі задивлялися?

— Пам'ятаю, пане. Були і ви відмінно гарним. І це ж вам я віддала свою красу, свою гарячку. Як же можна таке забути.

— А! Все минає, все забувається.

— Все минає, та не все забувається.

— Іди, — сказав він, відвертаючись і підходячи до вікна. — Іди, будь ласка.

І, витягнувши хустку і притиснувши її до очей, поспіхом додав:

— Лиш би бог мене пробачив. А ти, видно, пробачила.

Вона підійшла до дверей і призупинилася:

— Ні, Миколо Олексійовичу, не пробачила. Якщо вже розмова торкнулася до наших почуттів, скажу прямо: пробачити я вас ніколи не могла. Як не було у мене нічого дорожчого за вас на світі в ту пору, так і потім не було. Тому-то і пробачити мені вас не можна. Ну, та що згадувати, мертвих з цвинтаря не носять.

— Так, так, ні до чого, накажи подавати коней, — відповів він, відходячи від вікна вже із суворим обличчям. — Одне тобі скажу: ніколи я не був щасливим у житті, не

думай, будь ласка. Вибач, що, можливо, зачіпаю твоє самолюбство, але скажу відверто – дружину я без пам'яті любив. А зрадила, кинула мене ще образливіше, ніж я тебе. Сина обожнював – поки ріс, яких тільки надій на нього не покладав! А вийшов негідник, марнотрат, нахаба, без серця, без честі, без совісті. Втім, все це також звичайнісінька вульгарна історія. Будь здорова, милий друже. Думаю, що і я у тобі втратив найдорожче, що мав у житті.

Вона підійшла і поцілувала у нього руку, він поцілував у неї.

— Накажи подавати...

Коли поїхали далі, він похмуро думав: "Так, яка чарівна була! Дивовижно прекрасна!" З соромом згадував свої останні слова і те, що поцілував у неї руку, і відразу ж засоромився свого сорому. "Хіба не правда, що вона дала мені найкращі хвилини життя?"

До заходу проглянуло бліде сонце. Кучер гнав риссю, все змінюючи чорні колії, вибираючи менш брудні, і теж про щось думав. Нарешті, промовив із серйозною грубістю:

— А вона, ваше превосходительство, все дивилась у вікно, як ми від'їжджали. Напевне, давно знаєте її?

— Давно, Климе.

— Баба – розуму палата. І все, кажуть, багатіє. Гроші в ріст дає.

— Це нічого не значить.

— Як не значить? Кому ж не хочеться краще пожити! Якщо із совістю давати, то поганого мало. І вона, кажуть, справедлива на це. Але крута! Якщо не віддав вчасно – нарікай на себе.

— Так, так, нарікай на себе... Піджени, будь ласка, щоб ми не запізнились до поїзда...

Низьке сонце жовто світило на порожні поля, коні рівно брехали калюжами. Здвинувши чорні брови, він дивився на підкови, що миготіли, і думав:

— Так, нарікай на себе. Так, звичайно, кращі хвилини. І не кращі, а істинно чарівні. "Під ганком куц шипшини цвів, стояли темних лип алеї..." Але, боже мій, що ж було би далі? Що, якби я не кинув її? Які дурниці! Ця ж таки Надія — не власниця заїжджої світлиці, а моя дружина, господиня мого петербурзького дому, мати моїх дітей?

І, закриваючи очі, хитав головою.

20.10.38

КАВКАЗ

Приїхавши в Москву, я, мов злодій, зупинився у непримітних номерах в провулку біля Арбата і жив відлюдником, у виснажливому чеканні – від побачення до побачення з нею. Була вона в мене за цей час усього тричі і кожен раз входила поспіхом, зі словами:

— Я лише на одну хвилину...

Вона була бліда прекрасною блідістю люблячої схвилюваної жінки, голос її зривався, і те, як вона, кинувши будь де парасольку, поспішала підняти вуальку і

обійняти мене, приголомшувало мене жалістю і захватом.

— Мені здається, — говорила вона, — що він щось підозрює, що він навіть щось знає, — можливо, прочитав який-небудь ваш лист, підібрав ключ до мого столу... Я думаю, що він на все здатний при його жорстокому самолюбивому характері. Якось він мені прямо сказав: "Я ні перед чим не зупинюся, захищаючи свою честь, честь чоловіка й офіцера!" Тепер він чомусь слідкує буквально за кожним моїм кроком, і, щоб наш план здійснився, я повинна бути надзвичайно обережна. Він вже згоден відпустити мене, так переконала я його, що помру, якщо не побачу півдня, моря, але, заради бога, будьте терплячим!

План наш був зухвалим: поїхати одним поїздом на кавказьке узбережжя і прожити там в якому-небудь зовсім дикому місці три-чотири тижні. Я знав це узбережжя, жив колись деякий час біля Сочі, — молодий, самотній, — на все життя запам'ятав ті осінні вечори серед чорних кипарисів, біля холодних сірих хвиль... І вона бліднула, коли я говорив: "А тепер я там буду з тобою, в гірських джунглях, біля тропічного моря..." В здійснення нашого плану ми не вірили до останньої хвилини — надто великим щастям здавалось нам це.

В Москві йшли холодні дощі, схоже було на те, що літо вже пройшло і не повернеться, було брудно, похмуро, вулиці мокро і чорно блищали розкритими парасолями перехожих і піднятими, тремтячими на бігу дахами візникових прольоток. І був темний, бридкий вечір, коли я їхав на вокзал, все у мені завмирало від тривоги і холоду. По вокзалу і по платформі я пробіг швидко, насунувши на очі капелюха і сховавши обличчя у комір пальта.

У маленькому купе першого класу, яке я замовив заздалегідь, дощ голосно стукав об дах вагону. Я негайно опустив віконну фіранку і, як тільки носій, обтираючи мокру руку об свій білий фартух, взяв на чай і вийшов, запер двері на замок. Потім ледь відсунув фіранку і завмер, не зводячи погляду з різноманітного натовпу, що снував із речами вперед і назад вздовж вагона у тьмяному світлі вокзальних ліхтарів. Ми домовились, що я приїду на вокзал якомога раніше, а вона якомога пізніше, щоб мені як-небудь не зустрітися з нею і з ним на платформі. Тепер їм вже була пора з'явитися. Я дивився все напруженіше — їх усе не було. Вдарив другий дзвінок — я похолов від страху: запізнилась або він у останню хвилину раптом не пустив її! Але відразу вслід за тим був вражений його високою фігурою, офіцерським кашкетом, вузькою шинеллю і рукою в замшевій рукавичці, якою він, широко крокуючи, тримав її під руку. Я відсахнувся від вікна, упав у кут дивана. Поруч був вагон другого класу — я подумки бачив, як він хазяйновито зайшов у нього разом з нею, оглядівся, — чи добре влаштував її носій, — і зняв рукавичку, зняв кашкет, цілуючи і хрестячи її... Третій дзвінок оглушив мене, поїзд, рушивши, примусив залякнутися... Поїзд розганявся, мотаючись, хитаючись, потім став бігти рівно, на всіх парах... Кондуктору, який провів її до мене і переніс її речі, я крижаною рукою сунув десять рублів...

Ввійшовши, вона навіть не поцілувала мене, тільки жалісно посміхнулась, сідаючи на диван і знімаючи, відчіпляючи від волосся капелюшок.

— Я зовсім не могла обідати, — сказала вона. — Я думала, що не витримаю цієї страшної ролі до кінця. І жахливо хочу пити. Дай мені нарзану, — сказала вона, вперше кажучи мені ти. — Я переконана, що він поїде вслід за мною. Я дала йому дві адреси, Геленджик і Гагри. Ну от, він і буде днів за три-чотири в Геленджику... Та бог з ним, краще смерть, ніж ці муки...

Вранці, коли я вийшов у коридор, в ньому було сонячно, душно, із вбиралень пахло милом, одеколоном і усім, чим пахне людний вагон вранці. За мутними від пилу і нагрітими вікнами розгортався рівний спалений степ, виднілись широкі, вкриті курявою дороги, вози, запряжені волами, пролітали залізничні будки з жовтими кругами соняшників і червоними мальвами у палісадниках... Далі пішов безмежний простір голих рівнин з курганами і могильниками, нестерпно сухе сонце, небо, подібне до хмари пилу, потім привиди перших гір на горизонті...

Із Геленджика і Гагри вона послала йому по листівці, написала, що не знає ще, де зостанеться. Потім ми вздовж берега спустилися на південь.

Ми знайшли первісне місце, що заросло чинаровими лісами, розквітлими чагарниками, червоним деревом, магноліями, гранатами, серед яких підносились розлогі пальми, чорніли кипариси...

Я прокидався рано і, поки вона спала, до чаю, який ми пили десь о сьомій, ішов по горбах у лісові хащі. Гаряче сонце було вже сильне, чисте і радісне. В лісах лазурово світився, розходився і танув духмяний туман, за дальніми лісистими вершинами сяяла предковична білизна сніжних гір... Назад я проходив спекотливим базаром нашого аулу, що пахнув із труб тліючим кіз'яком: там кипіла торгівля, було тісно від люду, від верхових коней і віслюків, — вранці з'їжджалось туди на базар багато різноплемянних горців, — плавно ходили черкески в чорному довгому до землі одягу, в червоних чув'яках, із закутаними у щось чорне головами, із швидкими поглядами, що зблискували інколи з цієї жалобної чорноти.

Потім ми ішли на берег, завжди зовсім порожній, купались і лежали на сонці аж до сніданку. Після сніданку — усе смажена на жаровні риба, біле вино, горіхи і фрукти — у спекотному сутінку нашої хижі під черепицею тягнулись крізь віконниці гарячі, веселі смуги світла.

Коли спека спадала і ми відчиняли вікно, частина моря, що виднілася з нього між кипарисами, які стояли на схилі під нами, мала колір фіалки і лежала так рівно, мирно, що, здавалось, ніколи не буде кінця цьому спокою, цій красі.

На заході сонця часто громадилися за морем дивовижні хмари; вони палали так прекрасно, що вона інколи лягала на тахту, закривала лице газовим шарфом і плакала: ще два-три тижні — і знову Москва!

Ночі були теплі і непроглядні, в чорній пітьмі пливли, мерехтіли, світили топазовим світлом вогненні мухи, скляними дзвіночками дзвеніли деревні жабки. Коли очі звикали до темряви, вгорі виступали зірки і гребені гір, над аулом вимальовувались дерева, яких ми не помічали вдень. І всю ніч долинав звідти, з духана, глухий стук в барабан і горловий, сумовитий, безнадійно-щасливий зойк нібито одної нескінченної

пісні.

Недалеко від нас, у прибережній ярузі, що спускалася з лісу до моря, швидко стрибала по кам'янистому ложу мілка, прозора річка. Як чудово подрібнювався, кипів її блиск в той таємничий час, коли з-за гір і лісів, ніби якась дивна істота, пильно дивився повний місяць!

Іноді ночами насувалися з гір страшні хмари, ішла злісна буря, у гучній гробовій чорноті лісів раз-у-раз розверзалися чарівні зелені безодні і розколювалися у небесних висотах допотопні удари грому. Тоді в лісах прокидались і нявчали орлята, ревів барс, гавкали шакали... Якось до нашого освітленого вікна збіглася ціла згряя їх, — вони завжди збігаються у такі ночі до житла, — ми відкрили вікно і дивились на них згори, а вони стояли під блискучою зливою і гавкали, просились до нас... Вона радісно плакала, дивлячись на них.

Він шукав її в Геленджику, в Гаграх, у Сочі. Наступного дня по приїзду в Сочі він купався вранці у морі, потім голився, одягнув чисту білизну, білосніжний кітель, поснідав у своєму готелі на терасі ресторану, випив пляшку шампанського, пив каву з шартрезом, не поспішаючи викурив сигару. Повернувшись у свій номер, він ліг на диван і вистрілив собі у скроні з двох револьверів.

12.11.37

БАЛАДА*

* переклад цього твору українською поки відсутній; подаємо російською

Под большие зимние праздники был всегда, как баня, натоплен деревенский дом и являл картину странную, ибо состояла она из просторных и низких комнат, двери которых все были раскрыты напролет, — от прихожей до диванной, находившейся в самом конце дома, — и блистала в красных углах восковыми свечами и лампадами перед иконами.

Под эти праздники в доме всюду мыли гладкие дубовые полы, от топки скоро сохнувшие, а потом застилали их чистыми попонами, в наилучшем порядке расставляли по своим местам сдвинутые на время работы мебели, а в углах, перед золочеными и серебряными окладами икон, зажигали лампы и свечи, все же прочие огни тушили. К этому часу уже темно синела зимняя ночь за окнами и все расходились по своим спальным горницам. В доме водворялась тогда полная тишина, благоговейный и как бы ждущий чего-то покой, как нельзя более подходящий ночному священному виду икон, озаренных скорбно и умирительно.

Зимой гостила иногда в усадьбе странница Машенька, седенькая, сухенькая и дробная, как девочка. И вот только она одна во всем доме не спала в такие ночи: придя после ужина из людской в прихожую и сняв с своих маленьких ног в шерстяных чулках валенки, она бесшумно обходила по мягким попонам все эти жаркие, таинственно освещенные комнаты, всюду становилась на колени, крестилась, кланялась перед иконами, а там опять шла в прихожую, садилась на черный ларь, спокон веку стоявший в ней, и вполголоса читала молитвы, псалмы или же просто говорила сама с собой. Так и узнал я однажды про этого "Божьего зверя, Господня волка": услышал, как молилась

ему Машенька.

Мне не спалось, я вышел поздней ночью в зал, чтобы пройти в диванную и взять там что-нибудь почитать из книжных шкапов. Машенька не слыхала меня. Она что-то говорила, сидя в темной прихожей. Я, приостановясь, прислушался. Она наизусть читала псалмы.

- Услышь, Господи, молитву мою и внемли воплю моему, - говорила она без всякого выражения. - Не будь безмолвен к слезам моим, ибо странник я у Тебя и пришлец на земле, как и все отцы мои...

Скажите Богу: как страшен Ты в делах Твоих!

Живущий под кровом Всевышнего под сенью Всемогущего покоится... На аспиде и василиска наступишь, попрешь льва и дракона...

На последних словах она тихо, но твердо повысила голос, произнесла их убежденно: попрешь льва и дракона. Потом помолчала и, медленно вздохнув, сказала так, точно разговаривала с кем-то:

- Ибо Его все звери в лесу и скот на тысяче гор...

Я заглянул в прихожую: она сидела на ларе, ровно спустив с него маленькие ноги в шерстяных чулках и крестом держа руки на груди. Она смотрела перед собой, не видя меня. Потом подняла глаза к потолку и отдельно промолвила:

- И ты, Божий зверь, Господень волк, моли за нас Царицу Небесную.

Я подошел и негромко сказал:

- Машенька, не бойся, это я.

Она уронила руки, встала, низко поклонилась:

- Здравствуйте, сударь. Нет-с, я не боюсь. Чего ж мне бояться теперь? Это в младости глупа была, всего боялась. Темнозрачный бес смущал.

- Сядь, пожалуйста, - сказал я.

- Никак нет, - ответила она. - Я постою-с.

Я положил руку на ее костлявое плечико с большой ключицей, заставил ее сесть и сел с ней рядом.

- Сиди, а то я уйду. Скажи, кому это ты молилась? Разве есть такой святой - Господний волк?

Она опять хотела встать. Я опять удержал ее:

- Ах какая ты! А еще говоришь, что не боишься ничего! Я тебя спрашиваю: правда, что есть такой святой?

Она подумала. Потом серьезно ответила:

- Стало быть, есть, сударь. Есть же зверь Тигр-Ефрат. Раз в церкви написан, стало быть, есть. Я сама его видела-с.

- Как видела? Где? Когда?

- Давно, сударь, в незапамятный срок. А где - и сказать не умею: помню одно - мы туда трое суток ехали. Было там село Крутые Горы. Я и сама дальняя, - может, изволили слышать: рязанская, - а тот край еще ниже будет, в Задонщине, и уж какая там местность грубая, тому и слова не найдешь. Там-то и была заглазная деревня

наших князей, ихнего дедушки любимая, – целая, может, тысяча глиняных изб по голым буграм-косогорам, а на самой высокой горе, на венце ее, над рекой Каменной, господский дом, тоже голый весь, трехъярусный, и церковь желтая, колонная, а в той церкви этот самый Божий волк: посередь, стало быть, плита чугунная над могилой князя, им зарезанного, а на правом столпе – он сам, этот волк, во весь свой рост и склад написанный: сидит в серой шубе на густом хвосту и весь тянется вверх, упирается передними лапами в землю – так и зарит в глаза: ожерелок седой, остистый, толстый, голова большая, остроухая, клыками оскаленная, глаза ярые, кровавые, округ же головы золотое сияние, как у святых и угодников. Страшно даже вспомнить такое диво дивное! До того живой сидит, глядит, будто вот-вот на тебя кинется!

– Поймай, Машенька, – сказал я, – я ничего не понимаю, зачем же и кто этого страшного волка в церкви написал? Говоришь – он зарезал князя: так почему ж он святой и зачем ему быть надо княжеской могилой? И как ты попала туда, в это ужасное село? Расскажи все толком.

И Машенька стала рассказывать:

– Попала я, сударь, туда по той причине, что была тогда крепостной девушкой, при доме наших князей прислуживала. Была я сирота, родитель мой, бояли, какой-то прохожий был, – беглый, скорее всего, – незаконно обольстил мою матушку, да и скрылся бог знает куда, а матушка, родивши меня, вскорости скончалась. Ну и пожалели меня господа, взяли с двора в дом, как только сравнялось мне тринадцать лет, и приставили на побегушки к молодой барыне, и я так чем-то полюбила ее, что она меня ни на час не отпускала от своей милости. Вот она-то и взяла меня с собой в вояж, как задумал молодой князь съездить с ней в свое дедовское наследие, в эту самую заглазную деревню, в Крутые Горы. Была та вотчина в давнем запустении, в безлюдии, – так и стоял дом забитый, брошенный с самой смерти дедушки, – ну и захотели наши молодые господа поведать ее. А какой страшной смертью помер дедушка, о том всем нам было ведомо по преданию.

В зале что-то слегка треснуло и потом упало, чуть стукнуло. Машенька скинула ноги с ларя и побежала в зал: там уже пахло гарью от упавшей свечи. Она замяла еще чадивший свечной фитиль, затоптала затлевший ворс попоны и, вскочив на стул, опять зажгла свечу от прочих горевших свечей, воткнутой в серебряные лунки под иконой, и приладила ее в ту, из которой она выпала: перевернула ярким пламенем вниз, покапала в лунку потекшим, как горячий мед, воском, потом вставила, ловко сняла тонкими пальцами нагар с других свечей и опять соскочила на пол.

– Ишь как весело затеплилось, – сказала она, крестясь и глядя на ожившее золото свечных огоньков. – И какой дух-то церковный пошел!

Пахло сладким чадом, огоньки трепетали, лик образа древне глядел из-за них в пустом кружке серебряного оклада. В верхние, чистые стекла окон, густо обмерзших снизу серым инеем, чернела ночь, и близко белели отягощенные снежными пластами лапы ветвей в палисаднике. Машенька посмотрела на них, еще раз перекрестилась и вошла опять в прихожую.

- Почивать вам пора, сударь, - сказала она, садясь на ларь и сдерживая зевоту, прикрывая рот своей сухой ручкой. - Ночь-то уж грозная стала.

- Почему грозная?

- А потому, что потаенная, когда лишь алектор, петух, по-нашему, да еще ночный вран, сова, может не спать. Тут сам Господь землю слушает, самые главные звезды начинают играть, проруби мерзнут по морям и рекам.

- А что ж ты сама не спишь по ночам?

- И я, сударь, сколько надобно, сплю. Старому человеку много ли сна полагается? Как птице на ветке.

- Ну, ложись, только доскажи мне про этого волка.

- Да ведь это дело темное, давнее, сударь, - может, баллада одна.

- Как ты сказала?

- Баллада, сударь. Так-то все наши господа говорили, любили эти баллады читать.

Я, бывало, слушаю - мороз по голове идет:

Воеет сыр-бор за горою,

Метет в белом поле,

Стала вьюга-непогода,

Запала дорога...

До чего хорошо, Господи!

- Чем хорошо, Машенька?

- Тем и хорошо-с, что сам не знаешь чем. Жутко.

- В старину, Машенька, все жутко было.

- Как сказать, сударь? Может, и правда, что жутко, да теперь-то все мило кажется. Ведь когда это было? Уж так-то давно, - все царства-государства прошли, все дубы от древности рассыпались, все могилки сровнялись с землей. Вот и это дело, - на дворе его слово в слово сказывали, а правду ли? Дело это будто еще при великой царице было, и будто оттого князь в Крутых Горах сидел, что она на него за что-то разгневалась, заточила его вдаль от себя, и он очень лют сделался - пуще всего на казнь рабов своих и на любовный блуд. Очень еще в силе был, а касательно наружности отлично красив, и будто бы не было ни на дворе у него, ни по деревням его ни одной девушки, какую бы он к себе, в свою сераль, на первую ночь не требовал. Ну вот и впал он в самый страшный грех: польстился даже на новобрачную сына своего родного. Тот в Петербурге в царской военной службе был, а когда нашел себе суженую, получил от родителя разрешение на брак и женился, то, стало быть, приехал с новобрачной к нему на поклон, в эти самые Крутые Горы. А он и прельстился на нее. Про любовь, сударь, недаром поется:

Жар любви во всяком царстве,

Любится земной весь круг...

И какой же может быть грех, если хоть и старый человек мыслит о любимой, вздыхает о ней? Да ведь тут-то дело совсем иное было, тут вроде как родная дочь была, а он на блуд простирает алчные свои намерения.

- Ну и что же?

- А то, сударь, что, заметивши такой родительский умысел, решил молодой князь тайком бежать. Подговорил конюхов, задарил их всячески, приказал к полночи запрячь тройку порезвей, вышел, крадучись, как только заснул старый князь, из родного дома, вывел молодую жену - и был таков. Только старый князь и не думал спать: он еще с вечера все узнал от своих наушников и немедленно в погоню пошел. Ночь, мороз несказанный, аж кольца округ месяца лежат, снегов в степи выше роста человеческого, а ему все нипочем: летит, весь увешанный саблями и пистолетами, верхом на коне, рядом со своим любимым доезжачим, и уж видит впереди тройку с сыном. Кричит, как орел: стой, стрелять буду! А там не слушают, гонят тройку во весь дух и пыл. Стал тогда старый князь стрелять в лошадей и убил на скаку сперва одну пристяжную, правую, потом другую, левую, и уж хотел коренника свалить, да глянул вбок и видит: несется на него по снегам, под месяцем, великий, небывалый волк, с глазами как огонь, красными и с сияньем округ головы! Князь давай палить и в него, а он даже глазом не моргнул: вихрем нанесся на князя, прынул к нему на грудь - и в единый миг пересек ему кадык клыком.

- Ах, какие страсти, Машенька, - сказал я. - Истинно баллада!

- Грех, не смейтесь, сударь, - ответила она. - У Бога всего много.

- Не спорю, Машенька. Только странно все-таки, что написали этого волка как раз возле могилы князя, зарезанного им.

- Его написали, сударь, по собственному желанию князя: его домой еще живого привезли, и он успел перед смертью покаяться и причастие принять, а в последний свой миг приказал написать того волка в церкви над своей могилой: в назидаение, стало быть, всему потомству княжескому. Кто ж его мог по тем временам послушаться? Да и церковь-то была его домашняя, им самим строенная.

3 февраля 1938

СТЬОПА

Надвечір, дорогою у Чернь, молодого купця Красильщикова захопила злива з грозою.

Він, у чуйці з піднятим коміром і глибоко насунутому картузі, з якого текло струмками, шпарко їхав біговими джогками, сидячи верхи біля самого щитка, міцно впершись ногами у високі чоботи у передню вісь, смикаючи мокрими, замерзлими руками мокрі, слизькі ремінні віжки, підганяючи і без того прудкого коня; ліворуч від нього, біля переднього колеса, що оберталося в справжньому фонтані рідкої грязюки, рівно біг, висолопивши довгого язика, коричневий пойнтер.

Спершу Красильщиків гнав по чорноземній колії вздовж шосе, потім, коли вона перетворилася у суцільний сірий потік з бульбашками, звернув на шосе, заторохтів по його дрібному щебеню. Ні навколишніх полів, ні неба вже давно не було видно за цим потоком, що пахнув огірковою свіжістю і фосфором; перед очима раз-у-раз, ніби знаменуючи кінець світу, сліпучим рубіновим вогнем звивисто палила згори донизу по великій стіні хмар різка, гілчаста блискавка, над головою з тріском летів шиплячий

хвіст, що розривався вслід за тим надзвичайними за своєю нищівною силою ударами. Кінь кожен раз весь смикався від них вперед, притискаючи вуха, собака вже йшов скоком...

Красильщиків ріс і навчався в Москві, закінчив там університет, та, коли приїжджав влітку в свою тульську садибу, схожу на багату дачу, любив відчувати себе поміщиком-купцем, що вийшов з мужиків, пив лафіт і кутив із золотого портсигара, але носив змащені дьогтем чоботи, косоворотку і чумарку, хизувався своєю руською статурою, і тепер, у зливі і гуркоті, відчуваючи, як у нього холодно лле з козирка і носа, був повен енергійного задоволення сільським життям. Цього літа він часто згадував минулорічне, коли він, через стосунки з однією відомою актрисою, промучився в Москві аж до липня, до від'їзду її в Кисловодськ: гультьайство, спека, гарячий сморід і зелений дим від палаючого в залізних чанах асфальту на розбитих вулицях, сніданки в Троїцькому підвальчику з акторами Малого театру, які теж збирались на Кавказ, потім посиденьки у кав'ярні Трамбле, ввечері чекання її у себе на квартирі з меблями у чохлах, з люстрами і картинами, закутаними від пилу, із запахом нафталіну... Літні московські вечори нескінченні, темніє лиш біля одинадцятої, і от чекаєш, чекаєш – її все нема... Потім нарешті дзвінок – і вона, у всій своїй літній принарядності, і її захеканий голос: "Пробач, будь ласка, весь день лежала лоском від болю в голові, зовсім зів'яла твоя чайна троянда, так поспішала, що взяла лихача, голодна жажливо..."

Коли злива і переكاتи грому стали стихати, відходити і навкруг почало розвиднюватись, попереду, ліворуч від шосе, з'явився знайомий заїжджий двір старика вдівця, міщанина Проніна. До міста залишалось ще двадцять верст, — треба перечекати, подумав Красильщиків, кінь весь у милі і ще невідомо, що буде знову, бач яка чорнота з того боку і все ще спалахує... На переїзді до заїжджого двору він повернув риссю і осадив біля дерев'яного ганку.

— Діду! – голосно крикнув він. – Приймай гостя!

Але вікна в дерев'яному будинку під залізним іржавим дахом були темні, на крик ніхто не відгукнувся. Красильщиків намотав на щиток віжки, піднявся на ґанок вслід за брудним і мокрим собакою, що скочив туди, — вигляд у нього був скажений, очі блищали яскраво і безглуздо, — зсунув зі спітнілого чола картуз, зняв обважнілу від води чуйку, кинув її на перила ганку і, залишившись в одній чумарці з ремінним поясом у срібному наборі, витер заляпане брудними бризками обличчя і став зчищати пужалном грязюку з халяв. Двері у сіни були відчинені, але відчувалось, що дім порожній. Певно, скотину доглядає, подумав він і, розігнувшись, глянув у поле: чи не їхати далі? Вечірнє повітря було непорушне й вологе, з різних боків бадьоро били оддалік перепела у обважнілих вологою хлібах, дощ припинився, але насувалася ніч, небо і земля похмуро темніли, за шосе, за низькою чорнильною грядою лісу, ще густіше і похмуріше чорніла хмара, широко і зловісно спалахувало червоне полум'я – і Красильщиків ступив у сіни, намацав у темряві двері у світлицю. Але світлиця була темна і тиха, тільки десь постукував дешевий годинник на стіні. Він грюкнув дверима, повернув ліворуч, намацав і відчинив інші, у хату: знову нікого, одні мухи сонно і

невдоволено загуділи в гарячій темряві на стелі.

— Немов подохли! – вголос сказав він – і негайно почув швидкий і співучий, напівдитячий голос Стьопа, дочки господаря, що скочила в темряві з нар:

— Це ви, Василь Ликсеїч? А я тут одна, кухарка посварилася з батечком і пішла додому, а батечко взяли робітника і поїхали в справах до міста, навряд чи вернуться нині... Перелякалася грози до смерті, а тут чую, хтось під'їхав, іще дужче злякалась... Здрастуйте, пробачте мені, будь ласка...

Красильщиків тернув сірник, освітив її чорні очі і смугле личко:

— Здрастуй, дурненька. Я теж їду до міста, та бачиш що робиться, заїхав перечекати... А ти, значить, думала, розбійники під'їхали?

Сірник став догоряти, але ще видно було збентежену посмішку на личку, коралове намисто на шийці, маленькі груди під жовтою ситцевою сукнею... Вона була мало не вдвічі менша за нього зростом і здавалась зовсім дівчинкою.

— Я зараз лампу запалю, — поспішно заговорила вона, збентежившись ще більше від зіркового погляду Красильщикова, і кинулася до лампочки над столом. – Вас сам бог послав, що б я тут робила одна, — співуче говорила вона, стаючи навшпиньки і невправно витягуючи із зубчатої решітки лампочки, із її жерстяного кружечка, скло.

Красильщиків запалив другий сірник, дивлячись на її витягнуту вгору фігурку.

— Чекай, не треба, — раптом сказав він, кидаючи сірник, і взяв її за талію. – Постій, повернись-но на хвилю до мене...

Вона зі страхом глянула на нього через плече, впустила руки і обернулась. Він притягнув її до себе, — вона не виривалась, тільки дико і здивовано відкинула голову назад. Він зверху, прямо і твердо заглянув крізь сутінки їй у очі і засміявся:

— Ще більше злякалась?

— Василь Ликсеїч... — пробурмотіла вона благально і потягнулась із його рук.

— Чекай. Хіба я тобі не подобаюсь? Адже знаю, завжди рада, коли я заїжджаю.

— Кращого за вас немає на світі, — промовила вона тихо і гаряче.

— Ну от бачиш...

Він довго поцілував її в губи, і руки його ковзнули нижче.

— Василь Ликсеїч... за ради Христа... Ви забули, ваш кінь так і лишився під ганком... батечко заїдуть... Ах, не треба!

За півгодини він вийшов з хати, відвів коня у двір, поставив його під навіс, зняв з нього вуздечку, задав йому мокрої накошеної трави з воза, що стояв серед двору, і повернувся, дивлячись на спокійні зірки у небі, яке розчистилось. В гарячу темряву тихої хатини все ще зазирали з різних боків слабкі, далекі зірничі. Вона лежала на нарах, стиснувшись, уткнувши голову в груди, гаряче наплакавшись від жаху, захвату і раптовості того, що сталося. Він поцілував її мокру, солону від сліз щоку, ліг навznak і поклав її голову собі на плече, правою рукою тримаючи цигарку. Вона лежала покійно, мовчки, він, курячи, ласкаво і неуважно пригладжував лівою рукою її волосся, що лоскотало йому підборіддя... Потім вона відразу заснула. Він лежав, дивлячись в темряву, і самовдоволено усміхався: "А батечко в місто поїхали..." От тобі і поїхали!

Кепсько, він все відразу зрозуміє – такий сухенький і швидкий старичок у сіренькій чумарці, борода білосніжна, а густі брови ще зовсім чорні, погляд надзвичайно жвавий, коли п'яний, не замовкає, та все бачить наскрізь...

Він без сну лежав до тої години, коли темрява в хаті стала світлішати між стелею і підлогою. Повернувши голову, він бачив за вікнами зеленкувато-білий схід і вже розрізняв у сутінках кута над столом великий образ угодника в церковних ризах, його підняту для благословення руку і невблаганно-грізний погляд. Він подивився на неї: лежить так само згорнувшись, підібравши ноги, все забула уві сні. Мила і безпорадна дівчинка...

Коли в хаті стало зовсім світло і півень на різні голоси почав горлати за стіною, він зробив рух піднятися. Вона скочила і, напівсидячи боком, з розщепленими грудьми, зі скуйовдженим волоссям, глянула на нього нічого не розуміючими очима.

— Стюпа, — сказав він обережно. — Мені пора.

— Вже їдете? — прошепотіла вона безглуздо.

І раптом, отямившись, хрест навхрест вдарила себе в груди руками:

— Куди ж ви їдете? Як же я тепер буду без вас? Що ж мені робити?

— Стюпа, я знову скоро приїду...

— Таж батечко будуть вдома, — як же я вас побачу? Я б у ліс за шосе прийшла, та як же мені вийти з дому?

Він, стиснувши зуби, повалив її навznak. Вона широко розкинула руки, вигукнула в солодкому, немов би передсмертному відчаї: "Ах!"

Потім він стояв перед нарами, вже у чумарці, в картузі, з батогом у руці, спиною до вікон, до густого блиску сонця, яке щойно з'явилося, а вона стояла на нарах навколішках і, ридаючи, по-дитячому негарно розкриваючи рот, уривчасто вимовляла:

— Василь Ликсеїч... за ради Христа... за ради самого царя небесного, візьміть мене заміж! Я вам найостаннішою рабою буду! Біля порогу вашого буду спати — візьміть! Я б і так до вас пішла, та хто ж мене так пустить! Василь Ликсеїч...

— Замокни, — суворо сказав Красильщиків. — Днями приїду до твого батька і скажу, що одружусь з тобою. Чула?

Вона сіла на ноги, відразу обірвавши ридання, тупо розкрила мокрі променисті очі:

— Правда?

— Звичайно, правда.

— Мені на Водохрещу вже шістнадцятий рік пішов, — поспішно сказала вона.

— Ну от, значить, через півроку і вінчатись можна...

Повернувшись додому, він негайно став збиратися і надвечір поїхав на трійці до залізниці. За два дні він був уже в Кисловодську.

5.10.38

МУЗА

Я був тоді вже не першої молодості, але надумався вчитися живопису, — у мене завжди була до нього пристрасть, — і, кинувши свій маєток в Тамбовській губернії, провів зиму в Москві: брав уроки у одного бездарного, але доволі відомого художника,

неохайного товстуна, який відмінно засвоїв усе, що належить: довге волосся, великими масними кучерями закинуте назад, люлька в зубах, бархатна гранатова куртка, на черевиках брудно-сірі гетри, — я їх особливо ненавидів, — недбалість в спілкуванні, поблажливе поглядання примруженими очима на роботу учня і оце немов би до самого себе:

— Цікаво, цікаво... Безсумнівні успіхи...

Жив я на Арбаті, поруч з рестораном "Прага", в номерах "Столиця". Вдень працював у художника і вдома, вечори нерідко проводив у дешевих ресторанах з різними новими знайомими із богеми, і молодими, і підтоптаними, але однаковими прихильниками більярду і раків з пивом... Неприємно і нудно я жив! Цей подібний до жінки, неохайний художник, його "артистично" занедбана, завалена різною брудною бутафорією майстерня, ця похмура "Столиця"... В пам'яті залишилось: безперервно падає за вікнами сніг, глухо гримлять, дзвонять по Арбату конки, ввечері кисло смердить пивом і газом у тьмяно освітленому ресторані... Не розумію, чому я вів таке жалюгідне існування, — був я тоді далеко не бідним.

Та якось в березні, коли я сидів вдома, працюючи олівцями, і у відчинені кватирки подвійних рам несло вже не зимовою вогкістю мокрого снігу і дощу, не по-зимовому цокали по бруківці підкови і немов би мелодійніше дзвонили конки, хтось постукав у двері моєї вітальні. Я крикнув: "Хто там?" — та відповіді не було. Я почекав, знову крикнув — знову мовчання, потім новий стук. Я встав, відчинив: біля порога стоїть висока дівчина у сірому зимовому капелюшку, в сірому прямому пальто, в сірих ботиках, дивиться прямо, очі кольору жолудя, на довгих віях, на обличчі і на волоссі під капелюшком блищать краплі дощу і снігу; дивиться і каже:

— Я консерваторка, Муза Граф. Чула, що ви цікава людина, і прийшла познайомитись. Не суперечите?

Досить здивований, я, звичайно, відповів люб'язністю:

— Дуже втішений, ласкаво прошу. Тільки повинен попередити, що чутки, які дійшли до вас, навряд чи правдиві: нічого цікавого в мені, здається, немає.

— В усякому разі дайте мені ввійти, не тримайте мене перед дверима, — сказала вона, так само прямо дивлячись на мене. — Втішені, то приймайте.

І, увійшовши, стала, як вдома, знімати перед моїм сіро-срібlistим, місцями почорнілим дзеркалом капелюшок, поправляти іржаве волосся, зняла і кинула на стілець пальто, залишившись у клітчастій фланелевій сукні, сіла на диван, шморгаючи мокрим від снігу і дощу носом, і наказала:

— Зніміть з мене боти і дайте із пальто носову хусточку.

Я подав хусточку, вона втерлася і простягнула мені ноги:

— Я вчора вас бачила на концерті Шора, — байдуже сказала вона.

Стримуючи дурасувату посмішку задоволення і подиву, — що за дивна гостя! — я покірно зняв один за другим її боти. Від неї ще свіжо пахло повітрям, і мене хвилював цей запах, хвилювало поєднання її мужності з усім тим жіночо-молодим, що було в її лиці, в прямих очах, у великій і красивій руці, — у всьому, що оглянув і відчув я,

стягуючи боти з-під її сукні, під якою округло і принадно лежали її коліна, бачачи опуклі литки у тонких сірих панчохах і видовжені ступні у відкритих лакових туфлях.

Потім вона зручно всілася на дивані, збираючись, певне, іти не скоро. Не знаючи, що говорити, я почав розпитувати, від кого і що вона чула про мене, і хто вона, де і з ким живе. Вона відповіла:

— Від кого і що чула, неважливо. Пішла більше тому, що побачила на концерті. Ви досить красивий. А я дочка лікаря, живу від вас недалеко, на Пречистенському бульварі.

Говорила вона якимось несподівано і коротко. Я, знову не знаючи, що сказати, спитав:

— Чаю хочете?

— Хочу, — сказала вона. — І накажіть, якщо у вас є гроші, купити у Белова яблук ранет, — тут, на Арбаті. Тільки підженіть коридорного, я нетерпелива.

— А здається такою спокійною.

— Мало що може здатися...

Коли коридорний приніс самовар і мішечок з яблуками, вона заварила чай, перетерла чашки, ложечки... А з'ївши яблуко і випивши чашку чаю, глибше посунулась на дивані і поляскала рукою поруч себе:

— Тепер сядьте до мене.

Я сів, вона обняла мене, не поспішаючи поцілувала в губи, відсторонилась, подивилась і, ніби переконавшись, що я вартий того, закрила очі і знову поцілувала — старанно, довго.

— Ну от, — сказала вона нібито полегшено. — Більше поки нічого не можна. Післязавтра.

В номері було вже зовсім темно, — тільки печальне світло від ліхтарів з вулиці. Що я відчував, легко собі уявити. Звідки раптом таке щастя! Молода, сильна, смак і форма вуст надзвичайні... Я немов уві сні слухав одноманітний дзвін конок, цокання копит...

— Я хочу післязавтра пообідати з вами у "Празі", — сказала вона. — Ніколи не була і взагалі дуже недосвідчена. Уявляю, що ви про мене думаєте. А насправді ви моя перша любов.

— Любов?

— А як же це інакше називається?

Навчання своє я, звичайно, незабаром кинув, вона своє продовжувала сяк-так. Ми не розлучалися, немов молодята, ходили по картинних галереях, по виставках, слухали концерти і навіть навіщось публічні лекції... В травні за її бажанням я переселився в старовинну підмосковну садибу, де були набудовані і здавалися невеликі дачі, і вона стала їздити до мене, повертаючись в Москву о першій ночі. Ніяк не чекав я і цього — дачі під Москвою: ніколи ще не жив дачником, без жодної справи, у садибі, так не схожій на наші степові садиби, і в такому кліматі.

Весь час дощі, навкруг соснові ліси. Раз-у-раз в яскравій синяві над ними збираються білі хмари, високо перекочується грім, потім починає сипати крізь сонце блискучий дощ, який швидко перетворюється від спеки в духмяну соснову пару... Все

мокре, лискуче, дзеркальне... В парку садиби дерева були такі великі, що дачі, де-не-де побудовані в ньому, здавались під ними малими, як житла під деревами у тропічних країнах. Ставок стояв велетенським чорним дзеркалом і був наполовину затягнутий зеленою ряскою... Я жив на краю парку, в лісі. Моя дерев'яна дача була не зовсім добудована, — не конопачені стіни, нестругана підлога, печі без заслінок, майже ніяких меблів. І від постійної вогкості мої чоботи, що валялись під ліжком, обросли пліснявою.

Вечорами темніло лиш перед північчю: стоїть і стоїть напівсвітло заходу над непорушними, тихими лісами. В місячні ночі це напівсвітло дивно змішувалося з місячним світлом, теж непорушним, зачарованим. І за тим спокоєм, що царював усюди, за чистотою неба і повітря, все здавалося, що дощу вже більше не буде. Та от я засинав, провівши її на станцію, — і раптом чув: на дах знову обвалюється злива з гуркотом грому, навколо п'єтма і прямовисно падають блискавки... Вранці на лісовій землі у вогких алеях пістрявіли тіні і сліпучі плями сонця, цокали пташки, яких називають мухоловками, хрипко тріщали дрозди. У полудень знову парило, надходили хмарки і починав сипати дощ. Перед заходом ставало ясно, на моїх дерев'яних стінах тремтіла, падаючи у вікна крізь листя, криштално-золота сітка низького сонця. Тут я ішов на станцію зустрічати її. Підходив поїзд, вивалювалася на платформу безліч дачників, пахло кам'яним вугіллям паровоза і вогкою свіжістю лісу, з'являлася в натовпі вона, з сіткою, заповненою пакетами закусок, фруктами, пляшкою мадери... Ми дружно обідали віч-на-віч. Перед її пізнім від'їздом ми блукали парком. Вона робилася сомнамбулічною, ішла, схиливши голову на моє плече... Чорний ставок, вікові дерева, що здіймались у зоряне небо... Зачаровано-світла ніч, безкінечно-безмовна, з безкінечно-довгими тінями дерев на срібних галявинах, схожих на озера.

В червні вона поїхала зі мною в моє село, — не вінчаючись, стала жити зі мною, як дружина, стала хазяйнувати. Довгу осінь провела не нудьгуючи, в буденних турботах, за читанням. Із сусідів частіше всього бував у нас такий собі Завистовський, самотній, бідний поміщик, що жив від нас за пару верст, миршавий, руденький, несмілий, недалекий — і непоганий музикант. Взимку він став з'являтися у нас мало не кожен вечір. Я знав його з дитинства, тепер же так звик до нього, що вечір без нього був мені дивний. Ми грали з ним в шашки або ж він грав з нею в чотири руки на роялі.

Якось перед Різдвом я поїхав у місто. Вертався вже при місяці. І, ввійшовши в дім, ніде не знайшов її. Сів за самовар один.

— А де пані, Дуня? Пішла гуляти?

— Не знаю. Їх немає вдома аж від сніданку.

— Одягнулись і пішли, — похмуро сказала, проходячи їдальнею і не піднімаючи голови, моя стара нянька.

"Певно, до Завистовського пішла, — подумав я. — Мабуть, скоро прийде разом з ним — вже сьома година..." Я пішов і приліг у кабінеті, і раптом заснув — весь день мерз у дорозі. І так само раптово прокинувся за годину — з ясною і дикою думкою: "Таж вона кинула мене! Найняла у селі мужика і поїхала на станцію, в Москву, — з нею все

станеться! Та, може, повернулась?" Пройшов по дому - ні, не повернулась. Соромно служниць...

Годині о десятій, не знаючи, що робити, я одягнув козушок, взяв навіщось рушницю і пішов по великій дорозі до Завистовського, думаючи: "Як навмисне і він не прийшов нині, а в мене ще ціла страшна ніч попереду! Невже справді поїхала, кинула? Та ні, не може бути!" Іду, скриплю по наїждженому серед снігів шляху, ліворуч виблискують сніжні поля під низьким, бідним місяцем... Звернув з великої дороги, пішов до жалюгідної садиби Завистовського: алея голих дерев, що веде до неї по полю, потім в'їзд у двір, ліворуч старий, бідний дім, в домі темно... Піднявся на заледенілий ганок, з трудом відчинив важкі двері у клоччі оббивки, — у вітальні червоніє відкрита вигоріла піч, тепло і темрява... Але темно і в залі.

— Вікентію Вікентієвичу!

І він безшумно, у валянках, з'явився на порозі кабінету, освітленого також тільки місяцем у потрійне вікно:

— Ах, це ви... Заходьте, заходьте, будь ласка... А я, як бачите, сиджу в сутінках, коротаю вечір без вогню...

Я ввійшов і сів на горбкуватий диван.

— Уявіть собі, Муза кудись зникла...

Він промовчав. Потім майже нечутним голосом:

— Так, так, я вас розумію...

— Тобто що ви розумієте?

І відразу, теж безшумно, теж у валянках, з шаллю на плечах, вийшла із спальні, що прилягала до кабінету, Муза.

— Ви з рушницею, — сказала вона. - Якщо хочете стріляти, то стріляйте не в нього, а в мене.

І сіла на другий диван, навпроти.

Я подивився на її валянки, на коліна під сірою спідницею, — все добре було видно у золотистому світлі, що падало з вікна, — хотів крикнути: "Я не можу жити без тебе, за одні ці коліна, за спідницю, за валянки готовий віддати життя!"

— Справа ясна і закінчена, — сказала вона. - Сцени даремні.

— Ви дивовижно жорстокі, — через силу вимовив я.

— Дай мені цигарку, — сказала вона Завистовському.

Він боязко сунувся до неї, простягнув портсигар, став шукати по кишенях сірники...

— Ви зі мною говорите вже на ви, — задихаючись, сказав я, — ви могли б хоч при мені не говорити з ним на ти.

— Чому? - спитала вона, піднявши брови, і тримаючи на відстані цигарку.

Серце в мене стукало вже у горлі, било у скроні. Я підвівся і, похитуючись, пішов геть.

17.10.38

ПІЗНІЙ ЧАС

Ах, як давно я не був там, сказав я собі. З дев'ятнадцяти років. Жив колись у Росії, відчував її своєю, мав повну свободу роз'їжджати куди завгодно, і не було б важко проїхати яких-небудь триста верст. А все не їхав, усе відкладав. І йшли і проходили роки, десятиліття. Але ось вже не можна більше відкладати: або тепер, або ніколи. Треба скористатися єдиним і останнім випадком, тим більше – час пізній і ніхто не зустрине мене.

І я пішов по мосту через річку, далеко бачачи все навкруг в місячному світлі липневої ночі.

Міст був такий знайомий, колишній, ніби я його бачив учора: грубо-древній, горбатий і нібито навіть не кам'яний, а якийсь скам'янілий від часу до вічної непохитності, — гімназістом я думав, що він був ще при Батії. Однак про давність міста говорять лиш деякі сліди міських стін на урвищі під собором та цей міст. Все інше старе, провінційне, не більше. Одне було дивно, одне вказувало, що все ж таки дещо змінилось на світі відтоді, як я був хлопчиком, юнаком: раніше річка була не судноплавна, а тепер її, певне, поглибили, розчистили; місяць був ліворуч від мене, доволі далеко над рікою, і в його непевному світлі і в мерехтливому, тремтячому блиску води білів колісний пароплав, який здавався порожнім, — таким мовчазним він був, — хоча всі його ілюмінатори були освітлені, схожі на непорушні золоті очі і все відбивались у воді струменистими золотими стовпами, пароплав ніби на них і стояв. Це було і в Ярославлі, і в Суецькому каналі, і на Нілі. В Парижі ночі вологі, темні, рожевіє млиста заграва на непроглядному небі, Сена тече під мостами чорною смолою, але під ними також висять струменисті стовпи відбитків від ліхтарів на мостах, тільки вони трьохкольні: біле, синє і червоне – російські національні прапори. Тут на мосту ліхтарів немає, і він сухий і вкритий пилом. А попереду, на узгір'ї, темніє садами місто, над садами стирчить пожежна каланча. Боже мій, яке це було невимовне щастя! Це під час нічної пожежі я вперше поцілував твою руку і ти у відповідь стиснула мою – я тобі ніколи не забуду цієї таємної згоди. Вся вулиця чорніла від люду у зловісному, незвичному освітленні. Я був у вас в гостях, коли раптом забив набат і всі кинулись до вікон, а потім за хвіртку. Горіло далеко, за рікою, але страшно гаряче, жадібно, поспішно. Там густо звивались чорно-багряним руном клубки диму, високо виривались із них кумачеві полотнища полум'я, поблизу від нас вони, тремтячи, мідно відсвічували на куполі Михайла-архангела. І в тісноті, в натовпі, серед тривожного, то жалісливого, то радісного гомону простолюду, що збігся звідусіль, я чув запах твого дівочого волосся, шиї, полотняної сукні – і от раптом наважився, взяв, увесь завмираючи, твою руку...

За мостом я піднявся на узгір'я, пішов у місто бруківкою.

У місті не було ніде жодного вогню, жодної живої душі. Все було німе і просторе, спокійне і печальне – печаллю російської степової ночі, сплячого степового міста. Лише сади ледве чутно, обережно тріпотіли листом від рівного подиху слабого липневого вітру, який тягнув звідкись з полів, ласкаво віяв на мене. Я йшов – великий місяць теж ішов, котячись і прозираючи крізь чорноту гілок дзеркальним кругом;

широкі вулиці лежали в тіні – лише в будинках праворуч, до яких тінь не досягала, були освітлені білі стіни і траурним глянцем переливалось чорне скло; а я ішов у тіні, ступав по плямистому тротуару – він був встелений чорними шовковими мереживами. У неї була така вечірня сукня, дуже ошатна, довга і струнка. Вона надзвичайно любила її тонкому стану і чорним молодим очам. Вона в ній була таємнича і образливо не звертала на мене уваги. Де це було? В гостях у кого?

Мета моя полягала в тому, щоб побувати на Старій вулиці. І я міг пройти туди іншим, коротшим шляхом. Та я через те повернув у ці просторі вулиці у садах, що хотів поглянути на гімназію. І, дійшовши до неї, знову здивувався: і тут все лишилось таким, як півстоліття тому; кам'яна огорожа, кам'яний двір, великий кам'яний будинок у дворі – все таке ж казенне, нудне, як було колись, при мені. Я затримався край воріт, хотів викликати в собі сум і жалість споминів – і не міг: так, входив у ці ворота спершу стрижений під гребінець першокласник в новенькому синьому кашкеті зі срібними пальмочками над козирком і у новій шинельці зі срібними ґудзиками, потім худий юнак в сірій куртці і у чепурних панталонах зі штрипками; та хіба це я?

Стара вулиця здалась мені тільки трохи вужчою, ніж здавалась раніше. Все інше було незмінне. Вибоїста бруківка, жодного деревця, по обидва боки заповилені купецькі будинки, тротуари теж вибоїсті, такі, що краще іти серединою вулиці, в повному місячному світлі... І ніч була майже така, як та. Тільки та була в кінці серпня, коли все місто пахне яблуками, які горами лежать на базарах, і така тепла, що насолодою було іти в одній косоворотці, підперезаній кавказьким ремінцем... Чи можливо пам'ятати ту ніч десь там, нібито в небі?

Я все-таки не наважився дійти до вашого будинку. І він, певне, не змінився, та тим страшніше побачити його. Якись чужі, нові люди живуть в ньому тепер. Твій батько, твоя мати, твій брат – всі пережили тебе, молоду, але в свій строк теж померли. Та і в мене всі померли; і не тільки рідні, але й багато, багато хто, з ким я, в дружбі чи у приятельстві, починав життя; чи давно починали і вони, впевнені, що йому й кінця не буде, а все почалось, протекло і завершилось на моїх очах, — так швидко і на моїх очах! І я сів на тумбу біля якогось купецького будинку, неприступного за своїми замками і ворітьми, і став думати, якою вона була в ті далекі, наші з нею часи: просто вбране темне волосся, ясний погляд, легка засмага юного лица, легка літня сукня, під якою непорочність, міцність і свобода молодого тіла... Це було початком нашої любові, час ще нічим не затьмареного щастя, близькості, довірливості, палкої ніжності, радості...

Є щось зовсім особливе в теплих і світлих ночах російських повітових міст в кінці літа. Який мир, яке благополуччя! Бродить по нічному веселому місту старик з колотушкою, та тільки для власного задоволення: стерегти нічого, спить спокійно, добрі люди, вас стереже боже благовоління, це високе сяєє небо, на яке безтурботно поглядає старик, блукаючи нагрітою за день бруківкою і тільки зрідка, для забави, вибиваючи колотушкою танцювальну трель. І ось такої ночі, в той пізній час, коли в місті не спав тільки він один, ти чекала мене у вашому вже підсохлому до осені саду, і я потайки прослизнув у нього: тихо відчинив хвіртку, яку ти завчасно відімкнула, тихо і

швидко пробіг по двору і за сараєм, в глибині двору, ввійшов у строкаті сутінки саду, де слабо біліла вдалині, на лавці під яблунями, твоя сукня, і, швидко підійшовши, з радісним переляком зустрів блиск твоїх довірливих очей.

І ми сиділи, сиділи в якомусь подиву щастя. Одною рукою я обіймав тебе, чуючи биття твого серця, в другій тримав твою руку, відчуваючи через неї всю тебе. І було вже так пізно, що навіть і колотушки не було чути, — ліг де-небудь на лавці і задрімав з люлькою в зубах старик, гріючись у місячному світлі. Коли я дивився праворуч, я бачив, як високо і безгрішно сяє над двором місяць і риб'ячим блиском блищить дах будинку. Коли дивився ліворуч, бачив зарослу сухими травами доріжку, яка пропадала під іншими яблунями, а за ними самотню зелену зірку, що низько виглядала з-за якогось іншого саду, яка жевріла безпристрасно та разом з тим очікувально і щось беззвучно говорила. Але і двір, і зірку я бачив лиш побіжно – одне було у світі: легкі сутінки і променисте мерехтіння твоїх очей.

А потім ти провела мене до хвіртки, і я сказав:

— Якщо є майбутнє життя і ми зустрінемося в ньому, я стану там на коліна і поцілую твої ноги за все, що ти дала мені на землі.

Я вийшов на середину світлої вулиці і пішов на своє подвір'я. Озирнувшись, бачив, що все ще біліє у хвіртці.

Тепер, піднявшись із тумби, я пішов назад тим же шляхом, яким прийшов. Ні, у мене була, крім Старої вулиці, і друга мета, у якій мені було страшно зізнатися собі, та виконання якої, я знав, було неминуче. І я пішов – поглянути і піти вже навіки.

Дорога знову була знайома. Все прямо, потім ліворуч, по базару, а з базару – по Монастирській – до виїзду з міста.

Базар нібито інше місто у місті. Дуже запашні ряди. В Обжерному ряду, під навісами над довгими столами і лавами, похмуро. В Скоб'яному висить на ланцюгу над серединою проходу ікона великоогокого Спаса в іржавому окладі. У Мучному щоранку завжди бігали, клювали по бруківці цілою зграєю голуби. Ідеш у гімназію – скільки їх! І всі товсті, з райдужними волами – клюють і біжать, по-жіночому, вихиляючись, похитуючись, одноманітно посмикуючи голівками, ніби не помічаючи тебе: злітають, свиснувши крилами, тільки тоді, коли мало не наступиш на котрогось із них. А вночі тут швидко і стурбовано носилися великі темні пацюки, гидкі і страшні.

Монастирська вулиця – проліт у поля і дорога: одним із міста додому, в село, іншим – у місто мертвих. В Парижі дві доби вирізняється дім номер такий-то на такий-то вулиці з усіх інших будинків чумною бутафорією під'їзду, його жалобного зі сріблом обрамленням, дві доби лежить у під'їзді на траурному покриві столика лист паперу у траурній каймі – на ньому розписуються на знак співчуття ввічливі відвідувачі; потім, у певний останній строк, зупиняється перед під'їздом величезна, з траурним балдахіном, колісниця, дерево якої чорно-смолисте, як чумна домовина, закруглено вирізані поли балдахіну свідчать про небеса великими білими зірками, а кути даху увінчані кучерявими чорними султанами – пір'їнами страуса із пекла; у колісницю впряжені росли чудовиська у вугільних рогатих попонах з білими кільцями очниць; на безкінечно

високих козлах сидить і чекає виносу старий пияк, теж символічно одягнений в бутафорський гробовий мундир і такий же трикутний капелюх, що подумки, напевне, завжди посміхається на ці урочисті слова: — *Requiem aeternam dona eis, Domine, et lux perpetua luceat eis.* (Дай їм вічний спокій, господи, і хай світить їм вічне світло.) – Тут все інше. Дме з поля по Монастирській вітерець і несуть назустріч йому на рушниках відкритий гроб, похитується рисове лице з строкатим віночком на чолі, над закритими опуклими повіками. Так несли і її.

На виїзді, ліворуч від шосе, монастир часів царя Олексія Михайловича, фортечні, завжди закриті ворота і фортечні стіни, з-за яких виблискують позолочені ріпи собору. Далі, зовсім у полі, дуже просторий квадрат інших стін, але невисоких: в них вмістився цілий гай, розбитий довгими проспектами, що перетинаються, по боках яких, під старими в'язами, липами і березами, усе всіяне різноманітними хрестами і пам'ятниками. Тут ворота були розчинені навстіж, і я побачив головний проспект, рівний, нескінченний. Я несміливо зняв капелюха і зайшов. Як пізно і як німотно! Місяць стояв за деревами вже низько, але все навкруг, наскільки бачив зір, було ще ясно видно. Весь простір цього гаю мертвих, хрестів і пам'ятників візерунчасто пістрявів у прозорій тіні. Вітер перед світанком стих – світлі і темні плями, що лежали під деревами, спали. З далини гаю, з-за церкви кладовища, раптом щось з'явилося і з шаленою швидкістю, темним клубком помчало на мене, я, без тями, відсахнувся вбік, вся голова у мене відразу заледеніла і стяглася, серце рвонулось і завмерло... Що це було? Промчало і зникло. Та серце в грудях так і залишилось стояти. І так, із серцем, що зупинилось, несучи його в собі, як важку чашу, я рушив далі. Я знав, куди треба іти, я йшов усе прямо по проспекту – і аж у кінці його, в кількох кроках від задньої стіни, зупинився: переді мною, на рівному місці, серед сухих трав, самотньо лежав видовжений і доволі вузький камінь, узголів'ям до стіни. А з-за стіни дивним самоцвітом дивилась невисока зелена зірка, промениста, як та, колишня, але німа, не порушна.

19.10.38

ЧАСТИНА II

РУСЯ

Десять біля одинадцятої вечора швидкий поїзд Москва-Севастополь зупинився на маленькій станції за Подольском, де він не мав зупинятись, і чогось чекав на другій колії. У поїзді, до опущеного вікна вагону першого класу, підійшли пан і пані. Через рейки переходив кондуктор з червоним ліхтарем у опущеній руці, і пані спитала:

— Послухайте. Чому ми стоїмо?

Кондуктор відповів, що запізнюється зустрічний кур'єрський. На станції було темно і печально. Давно настали сутінки, але на заході, за станцією, за чорними лісистими полями, все ще мертвотно світила довга літня московська зоря. У вікно волого пахло болотом. У тиші звідкись долинав рівномірний і теж нібито вологий скрип дергача.

Він обперся на вікно, вона на його плече.

— Якось я жив у цій місцевості на канікулах, — сказав він. – Був репетитором в

одній дачній садибі, верст за п'ять звідси. Нудна місцевість. Дрібний ліс, сороки, комарі і бабки. Ніде ніякого краєвиду. В садибі милуватися горизонтом було можливо лише з мезоніну. Будинок, звичайно, в російському дачному стилі і дуже занедбаний, — власники були люди збіднілі, — за будинком щось на кшталт саду, за садом чи то озеро, чи то болото, що заросло кугою і лататтям, і неодмінна плоскодонка біля грузького берега.

— І, звичайно, нудьгуюча дачна дівиця, яку ти катав по цьому болоту.

— Так, все, як належить. Тільки дівиця зовсім не нудьгувала. Катав я її переважно ночами, і було це навіть поетично. На заході небо всю ніч зеленкувате, прозоре, і там, на горизонті, ось як зараз, все щось тліє і тліє... Весло знайшлося тільки одне і те схоже на лопату, і я гріб ним, як дикун, — то праворуч, то ліворуч. На протилежному березі було темно від дрібного лісу, та за ним усю ніч стояло це дивне напівсвітло. І всюди незбагненна тиша — тільки комарі сурмлять і бабки літають. Ніколи не думав, що вони літають вночі, — виявилось, що чомусь літають. Просто страшно.

Зашумів нарешті зустрічний поїзд, налетів з гуркотом і вітром, злившись в одну золоту смугу освітлених вікон, і пронісся мимо. Вагон відразу рушив. Провідник зайшов у купе, освітив його і став готувати постелі.

— Ну і що ж у вас з цією дівицею було? Справжній роман? Ти чомусь ніколи не розповідав мені про неї. Яка вона була?

— Худа, висока. Носила жовтий ситцевий сарафан і селянські чуньки на босу ногу, плетені із якоїсь різнокольорової шерсті.

— Теж, значить, у російському стилі?

— Думаю, що більш за все у стилі бідності. Ні в що одягнутися, от і сарафан. Крім того вона була художниця, навчалась у Строганівському училищі живопису. Та вона й сама була живописна, навіть іконописна. Довга чорна коса на спині, смагляве обличчя з маленькими темними родимками, вузький прямий ніс, чорні очі, чорні брови... Волосся сухе і жорстке, злегка кучерявилось. Все це, при жовтому сарафані і білих рукавах сорочки, виглядало дуже красиво. Щиколотки і початок ступні в чуньках — все сухе, з виступаючими під тонкою смуглою шкірою кістками.

— Я знаю цей тип. У мене на курсах така подруга була. Істеричка, напевне.

— Можливо. Тим більше, що лицем була схожа на матір, а мати, родом якась княжна зі східною кров'ю, страждала чимось подібним до чорної меланхолії. Виходила тільки до столу. Вийде, сяде і мовчить, покашлює, не підіймаючи очей, і все перекладає то ніж, то виделку. Якщо ж раптом заговорить, то так несподівано і голосно, що здригнешся.

— А батько?

— Теж мовчазний і сухий, високий; військовий у відставці. Простим і милим був тільки їх хлопчик, якого я репетирував.

Провідник вийшов із купе, сказав, що постелі готові, і побажав на добраніч.

— А як її звали?

— Руся.

- Це що ж за ім'я?
- Дуже просте - Маруся.
- Ну то що ж, ти був дуже закоханий в неї?
- Звичайно, здавалось, що жахливо.
- А вона?

Він помовчав і сухо відповів:

- Напевне, і їй так здавалось. Але ходімо спати. Я жахливо стомився за день.
- Дуже мило! Тільки дарма зацікавив. Ну, розкажи хоч у двох словах, чим і як ваш роман закінчився.

- Та нічим. Поїхав і справі кінець.
- Чому ж ти не женився на ній?
- Очевидно, відчув, що зустріну тебе.
- Ні, серйозно?
- Ну, тому, що я застрелився, а вона закололась кинджалом...

І, вмившись та почистивши зуби, вони зачинились у тісноті купе, роздяглись і з дорожньою відрадою лягли під свіже глянцевате полотно простирадл і на такі ж подушки, що все сповзали з високого узголів'я.

Синьо-лілове вічко над дверима тихо поглядало у темряву. Вона скоро заснула, він не спав, лежав, палив і подумки дивився у те літо...

На тілі у неї теж було багато маленьких темних родимок - ця особливість була привабливою. Через те, що вона ходила у м'якому взутті, без каблуків, все тіло її хвилювалося під жовтим сарафаном. Сарафан був широкий, легкий, і в ньому так вільно було її довгому дівочому тілу. Якось вона замочила у дощ ноги, вбігла із саду у вітальню, і він кинувся роззувати і цілувати її мокрі вузькі ступні - подібного щастя не було за все його життя. Свіжий пахучий дощ шумів усе швидше і густіше за відкритими на балкон дверима, у потемнілому будинку всі спали після обіду - і як страшно злякав його і її якийсь чорний з металево-зеленим відтінком півень у великій вогненній короні, що раптом теж вбіг із саду зі стуком кігтиків по підлозі в ту найгарячішу хвилину, коли вони забули про будь-яку обережність. Побачивши, як вони скочили з дивана, він похапцем і зігнувшись, ніби із делікатності, побіг назад під дощ з опущеним блискучим хвостом...

Спочатку вона все приглядалась до нього; коли він звертався до неї, темно червоніла і відповідала насмішкуватим бурмотінням; за столом часто зачіпала його, голосно звертаючись до батька:

- Не пригощайте його, тато, даремно. Він вареників не любить. Втім, він і холодильник не любить, і локшини не любить, і кисляк зневажає, і сир ненавидить.

Кожен ранок він був зайнятий з хлопчиком, вона по хазяйству - весь дім був на ній. Обідали о першій, і після обіду вона йшла до себе у мезонін або, якщо не було дощу, в сад, де стояв під березою її мольберт, і, відганяючи комарів, писала з натури. Потім стала виходити на балкон, де він після обіду сидів з книгою у косому очеретяному кріслі, стояла, закривши руки за спину, і поглядала на нього з невизначеною

посмішкою:

- Чи можна дізнатись, які премудрості ви зволите студіювати?
- Історію французької революції.
- Ах, боже мій! Я і не знала, що у нас в домі виявився революціонер!
- А що ж ви свій живопис закинули?
- От-от і зовсім кину. Переконалася у своїй бездарності.
- А ви покажіть мені що-небудь з ваших робіт.
- А ви думаєте, що ви хоч трохи розумієтесь на живописі?
- Ви дуже гонорові.
- Є такий гріх...

Нарешті якось запропонувала йому покататися по озеру, раптом рішуче сказала:

— Здається, дощовий період у наших тропічних місцях закінчився. Давайте розважатися. Душогубка наша, правда, досить гнила і з дірявим дном, та ми з Петриком усі дірки заткнули кугою...

День був гарячий, парило, прибережні трави, поцятковані жовтими квіточками курячої сліпоти, були душно нагріті вологим теплом, і над ними низько тріпотіли незчисленні блідо-зелені метелики.

Він засвоїв собі її постійний насмішкуватий тон і, підходячи до човна, сказав:

— Нарешті ви поблажливо поставились до мене!

— Нарешті ви зібрались із думками, щоб відповісти мені! – задиристо відповіла вона і стрибнула на ніс човна, розлякавши жаб, які з усіх боків шубовснули у воду, та раптом дико вискнула і підхопила сарафан аж до колін, тупаючи ногами:

— Вуж! Вуж!

Він мигцем побачив блискучу смаглявість її голих ніг, швидко схопив весло, вдарив ним вужа, що звивався на дні човна і, підчепивши його, відкинув далеко у воду.

Вона була бліда якоюсь індуською блідістю, родимки на її обличчі стали темніші, чорнота волосся і очей ніби ще чорніша. Вона полегшено видихнула:

— Ох, яка гидота! Недарма російською слово жах (ужас) походить від вужа. Вони у нас тут усюди, і в саду, і під будинком... І Петрик, уявляєте, бере їх до рук!

Вперше заговорила вона з ним просто, і вперше вони глянули прямо один одному в очі.

— Та який ви молодець! Як ви його здорово стукнули!

Вона зовсім прийшла до тями, посміхнулась і, перебігши з носа на корму, весело сіла. У своєму переляку вона вразила його красою, тепер він з ніжністю подумав: так, вона зовсім ще дівчисько! Та, зробивши байдужий вигляд, заклопотано переступив у човен і, упираючись веслом у грузьке дно, повернув його вперед носом і потягнув до спутаної гущавини підводних трав на зелені щітки куги і розквітле латаття, що вкривали все попереду суцільним шаром свого товстого, круглого листа, вивів його на воду і сів на лавку посередині, загрибаючи праворуч і ліворуч.

— Правда гарно? – крикнула вона.

— Дуже! – відповів він, знімаючи кашкет, і обернувся до неї: — Будьте люб'язні

покласти біля себе, а то я скину його у ці ночви, які, пробачте, все ж таки протікають і повні п'явок.

Вона поклала кашкет собі на коліна.

— Та не турбуйтеся, киньте куди попало.

Вона притисла кашкет до грудей:

— Ні, я його буду берегти!

У нього знову ніжно затремтіло серце, та він знову відвернувся і став посилено запускати весло у воду, що виблискувала серед куги і латаття.

До лиця і рук липнули комарі, навкруг все сліпило теплим сріблом: розпарене повітря, тремтяче сонячне світло, кучерява білизна хмарок, що м'яко сяяли в небі і у прогалинах води серед островів із куги і латаття; всюди було так мілко, що видно було дно з підводними травами, але воно якось не заважало тій бездонній глибині, в яку відходило зображення неба і хмарок. Раптом вона знову вискнула – човен повалився набік: вона сунула з корми руку в воду і, спіймавши стебло латаття так рвонула його до себе, що завалилась разом з човном – він ледве встиг скочити і спіяти її за пахви. Вона зареготіла і, впавши на корму спиною, бризнула з мокрої руки прямо йому в очі. Тоді він знову схопив її і, не розуміючи, що робить, поцілував у губи, що сміялись. Вона швидко обняла його за шию і невміло поцілувала у щоку...

З того часу вони почали плавати ночами. На другий день вона викликала його по обіді в сад і спитала:

— Ти мене любиш?

Він гаряче відповів пам'ятаючи вчорашні поцілунки в човні:

— З першого дня нашої зустрічі!

— І я, — сказала вона. – Ні, спочатку ненавиділа – мені здавалось, що ти зовсім не помічаєш мене. Та, слава богу, все це вже в минулому. Сьогодні ввечері, як всі уляжуться, іди знову туди і чекай на мене. Тільки вийди з дому якомога обережніше – мама слідкує за кожним моїм кроком, ревнива до безуму.

Вночі вона прийшла на берег з пледом на руці. Від радості він зустрів її розгублено, тільки спитав:

— А плед навіщо?

— Який дурненький! Нам же буде холодно. Ну, швидше сідай і гребі до того берега...

Всю дорогу вони мовчали. Коли підпливли до лісу на тому боці, вона сказала:

— Ну от. Тепер іди до мене. Де плед? Ах, він піді мною. Прикрий мене, я замерзла, і сідай. Ось так... Ні, почекай, вчора ми цілувались якось безтолково, тепер я спочатку поцілую тебе, тільки тихо, тихо. А ти обніми мене... всюди...

Під сарафаном у неї була тільки сорочка. Вона ніжно, ледь торкаючись, цілувала його у краї губ. Він, із запамороченою головою, кинув її на корму. Вона несамовито обняла його...

Полежавши у знемозі, вона трохи підійнялась і з посмішкою щасливої втоми і ще не стихлого болю сказала:

— Тепер ми чоловік і дружина. Мама каже, що вона не переживе мого заміжжя, та я зараз не хочу про це думати... Знаєш, я хочу скупатися, страшенно люблю ночами...

Вона роздягнулась через голову, забіліла в сутінках усім своїм довгим тілом і стала обв'язувати голову косою, піднявши руки, показуючи темні пахви і підняті груди, не соромлячись своєї наготи і темного миска під животом. Обв'язавши, швидко поцілувала його, скочила на ноги, плиском упала в воду, закинувши голову назад, і гучно забила ногами.

Потім він, поспішаючи, допоміг їй одягнутися і закутатися в плед. В сутінках казково були видні її чорні очі і чорне волосся, обв'язане косою. Він більше не смів торкатися її, тільки цілував її руки і мовчав від нестерпного щастя. Все здавалось, що хтось є у темряві прибережного лісу, що мовчки тлів де-не-де світляками, — стоїть і слухає. Іноді там щось обережно шаруділо. Вона піднімала голову:

— Чекай, що це?

— Не бійся, це, певно, жаба виповзає на берег. Або їжак у лісі...

— А якщо козерог?

— Який козерог?

— Я не знаю. Та ти тільки подумай: виходить з лісу якийсь козерог, стоїть і дивиться... Мені так добре, мені хочеться базікати страшні дурниці!

І він знову притискав до губ її руки, іноді як щось священне цілував холодні груди. Якою зовсім новою істотою стала вона для нього! І стояло і не гасло за пільмою низького лісу зеленувате напівсвітло, що слабко відбивалося вдаль у плоскій поверхні води, різко, селерою пахли росисті прибережні рослини, таємниче, благально нили невидимі комарі – і літали, літали з таким тріском над човном і далі, над цією нічною світлою водою, страшні, безсонні бабки. І все десь невідомо що шаруділо, повзло, продиралося...

Через тиждень він був обурливо, з ганьбою, приголомшений жахом раптової розлуки, вигнаний із дому.

Якось після обіду вони сиділи у вітальні і, торкаючись головами, дивились картинки у старих номерах "Ниви".

— Ти мене ще не розлюбила? – тихо питав він, роблячи вигляд, що уважно дивиться.

— Дурний. Жахливо дурний! – шепотіла вона.

Раптом почулись м'які швидкі кроки – і на порозі стала в чорному шовковому пошарпаному халаті і витертих сап'янових черевиках її божевільна мати. Чорні очі її трагічно блищали. Вона вбігла, немов на сцену, і крикнула:

— Я все зрозуміла! Я відчувала, я слідувала! Негіднику, їй не бути твоєю!

І, скинувши вгору руку в довгому рукаві, оглушливо вистрілила із старовинного пістолета, яким Петрик лякав горобців, заряджаючи його тільки порохом. Він, у диму, кинувся до неї, схопив її чіпку руку. Вона вирвалась, ударила його пістолетом в чоло, до крові розсікла йому брову, жбурнула ним у нього і, чуючи, що по дому біжать на крик і постріл, стала кричати з піною на синіх губах ще театральніше:

— Тільки через мій труп переступить вона до тебе! Якщо втече з тобою, того ж дня повішусь, кинусь із даху! Негіднику, геть з мого дому! Маріє Вікторівно, обирайте: мати чи він!

Вона прошепотіла:

— Ви, ви, мамо...

Він отямився, відкрив очі – так само неухильно, загадково, могильно дивилося на нього із чорної темряви синьо-лілове вічко над дверима, і так само неухильно рвався вперед, швидко нісся, пружинячи і розгойдуючись, вагон. Вже далеко, далеко лишився той печальний полустанок. І вже цілих двадцять років тому було все це – переліски, сороки, болота, латаття, вужі, журавлі... Так, адже були ще й журавлі – як же він забув про них! Усе було дивне в те дивовижне літо, дивна і пара якихось журавлів, що час від часу прилітали звідкись на прибережжя болота, і те, що вони тільки її одну підпускали до себе і, вигинаючи тонкі, довгі шиї, з дуже строгою, але прихильною цікавістю дивились на неї згори, коли вона, м'яко і легко розігнавшись до них у своїх різнокольорових чуньках, раптом сідала перед ними навпочіпки, розпустивши на вологій і теплій зелені прибережжя свій жовтий сарафан, і з дитячим захватом заглядала у їх прекрасні і грізні чорні зіниці, оточені кільцем темно-сірої райдужки. Він дивився на неї і на них здаля, в бінокль, і чітко бачив їх маленькі блискучі голівки, — навіть їх кістяні ніздрі, шпари їх міцних, великих дзьобів, якими вони з одного удару вбивали вужів. Їх куці тулуби з пухнастими жмутиками хвостів були туго вкриті сталевим пір'ям, лускаті тростини ніг надміру довгі і тонкі – у одного зовсім чорні, у іншого зеленуваті. Іноді вони обоє годинами стояли на одній нозі у незрозумілій непорушності, іноді знічев'я підстрибували, розкриваючи великі крила; а то поважно прогулювались, виступали повільно, розмірено, піднімали лапи, стиснувши три їх пальці, а ставили, розсуваючи їх, як хижі кігті, і весь час хитали голівками... Втім, коли вона підбігала до них, він вже ні про що не думав і нічого не бачив – бачив тільки її розпущений сарафан, здригаючись у смертній знеможі при думці про її смугле тіло під ним, про темні родимки на ньому. А в той останній їх день, коли вони востаннє сиділи поруч у вітальні на дивані, над томом старої "Ниви", вона теж тримала в руках його кашкет, притискала його до грудей, як тоді, у човні, і говорила, зблискуючи йому в очі радісними чорно-дзеркальними очима:

— А я так люблю тебе тепер, що мені немає нічого милішого навіть цього запаху всередині кашкета, запаху твоєї голови і твого гидкого одеколону!

За Курськом, у вагоні-ресторані, коли після сніданку він пив каву з коньяком, дружина сказала йому:

— Що це ти стільки п'єш? Це вже, здається, п'ята чарка. Все ще сумуєш, згадуєш свою дачну дівицю з кістлявими ступнями?

— Сумую, сумую, — відповів він, неприємно усміхаючись. – Дачна дівиця... *Amata nobis quantum amabitur nulla*. (Кохана нами, як ніяка інша коханою не буде).

— Це на латині? Що це значить?

— Цього тобі не потрібно знати.

— Який ти грубий, — зневажливо сказала вона, зітхнувши, і стала дивитись у сонячне вікно.

27 вересня 1940

КРАСУНЯ

Чиновник Казенної палати, літній вдівець, одружився з молоденькою красунею, дочкою військового начальника. Він був мовчазний і скромний, а вона знала собі ціну. Він був худорлявий, високий, сухотної статури, носив окуляри кольору йоду, говорив дещо глухувато і, якщо хотів сказати щось голосніше, зривався на фальцет. А вона була невеличка, відмінно і міцно складена, завжди гарно одягнена, дуже уважна і хазяйновита по дому, погляд мала зіркий. Він здавався настільки ж нецікавим у будь-якому відношенні, як більшість губернських чиновників, але й першим шлюбом був жонатий на красуні – і всі тільки руками розводили: за що і чому йшли за нього такі?

І от друга красуня спокійно зненавиділа його семирічного хлопчика від першої, зробивши вигляд, що зовсім не помічає його. Тоді і батько, зі страху перед нею, теж прикинувся, ніби у нього нема і ніколи не було сина. І хлопчик, від природи жвавий, ласкавий, став у їх присутності боятися слово сказати, а там і зовсім причаївся, зробився немов би неіснуючим в домі.

Відразу після весілля його перевели спати із батьківської спальні на диванчик у вітальню, невелику кімнату поруч із їдальнею, обставлену синіми бархатними меблями. Але сон у нього був неспокійний, він щоночі збивав простирadlo і ковдру на підлогу. І незабаром красуня сказала покоївці:

— Це неподобство, він весь бархат на дивані зітре. Стелить йому, Настя, на підлозі, на тому матраці, який я звеліла вам сховати у велику скриню покійної барині у коридорі.

І хлопчик, у своїй цілковитій самотності на всьому світі, почав жити зовсім самостійним, зовсім відокремленим від усього дому життям, — нечутним, непомітним, однаковим з дня на день: покійно сидить собі в куточку вітальні, малює на грифельній дошці будиночки або читає по складах усе одну й ту саму книжечку з картинками, куплену ще при покійній мамі, дивиться у вікна... Спить він на підлозі між диваном і діжкою з пальмою. Він сам стелить собі постельку ввечері і сам старанно збирає, згортає її вранці і відносить у коридор в мамину скриню. Там сховане і все інше його добро.

23.9.40

ДУРНЕНЬКА

Дияконів син, семінарист, що приїхав у село до батьків на канікули, прокинувся якось темної гарячої ночі від жорстокого тілесного збудження і, полежавши, розпалив себе ще більше уявою: вдень, перед обідом, піддивлявся з прибережного лозняка над заводдю річки, як приходили туди з роботи дівки і, скидаючи зі спітнілих білих тіл через голову сорочки, з шумом і реготом, задираючи лиця, вигинаючи спина, кидались у блискучу воду; потім, не володіючи собою, встав, прокрався в темряві через сінці в

кухню, де було чорно і жарко, як у напаленій печі, намацав, протягуючи вперед руки, нари, на яких спала кухарка, бідна, безрідна дівка, яку вважали дурненькою, і вона, від страху, навіть не крикнула. Жив він із нею з тих пір все літо і нажив хлопчика, який і став рости при матері в кухні. Диякон, диякониха, сам батюшка і весь його дім, вся сім'я крамаря і урядник з дружиною, всі знали, від кого цей хлопчик, і семінарист, приїжджаючи на канікули, не міг його бачити від злісного сорому за своє минуле: жив з дурненькою!

Коли він закінчив курс, — "блискуче!", як усім розповідав диякон, — і знову приїхав до батьків на літо перед вступом у академію, вони у перше ж свято зізвали до чаю гостей, щоб похизуватися перед ними майбутнім академіком. Гості також говорили про його блискуче майбутнє, пили чай, їли різні варення, і щасливий диякон завів серед їх жвавої бесіди грамофон, що спершу зашипів, а потім голосно закричав. Усі замовкли і з посмішками задоволення стали слухати завзяті звуки "По улице мостовой", як раптом в кімнату влетів і незграбно, не в лад затанцював, загунав кухарчин хлопчик, якому мати, думаючи всіх розчулити ним, шепнула здуру: "Біжи, потанцюй, дитино". Всі розгубились від несподіванки, а дияконів син, почервонівши, кинувся на нього, як тигр, і з такою силою жбурнув його геть з кімнати, що хлопчик сторчака покотився у вітальню.

Другого дня диякон і диякониха, на його вимогу, кухарку прогнали. Вони були люди добрі і жалісливі, дуже звикли до неї, полюбили її за безвідмовність, покірність і всіляко просили сина змилюватися. Та він залишився непохитний, і його не посміли не послухати. Надвечір кухарка, тихо плачучи і тримаючи в одній руці свій вузлик, а в другій ручку хлопчика, пішла з двору.

Все літо після того вона ходила з ним по хуторах і селах, жебраючи іменем Христа. Вона обносила, обшарпалася, спеклася на вітрі і сонці, схудла до кісток і шкіри, але була невтомна. Вона йшла боса, із торбою з ряднини через плече, підпираючись високою палицею, і в селах мовчки кланялася перед кожною хатою. Хлопчик ішов за нею позаду, теж з мішком через плече, в її старих черевиках, розбитих і затверділих, як ті опорки, що валяються де-небудь у яру.

Він був виродком. У нього було велике, плоске тім'я в кабанячій червоній шерсті, носик приплющений, з широкими ніздрями, очі горіхові і дуже блискучі. Та коли він усміхався, він був дуже милим.

28.9.40

АНТИГОНА

В червні, з маєтку матері, студент поїхав до дядька і тітки, — треба було відвідати їх, дізнатись, як вони поживають, чи здоровий дядько – генерал, що позбувся ніг. Студент відбував цю повинність щоліта і тепер їхав з покірним спокоєм, не поспішаючи читав у вагоні другого класу, поклавши молоде округле стегно на бильце дивана, нову книжку Аверченка, неуважно поглядав у вікно, як опускались і підіймались телеграфні стовпи з білими фарфоровими чашечками у вигляді конвалій. Він був схожий на молоденького офіцера – тільки білий кашкет з голубим околицем був у нього

студентський, все інше на військовий зразок: білий кітель, зеленкуваті рейтузи, чоботи з лакованими халявами, портсигар з оранжевим джгутом для запалювання.

Дядько й тітка були багаті. Коли він приїжджав з Москви додому, за ним висилали на станцію важкий тарантас, пару робочих коней і не кучера, а робітника. А на станції дядька він завжди вступав на деякий час в зовсім інше життя, в задоволення великого достатку, починав відчувати себе красивим, бадьорим, манірним. Так було і тепер. Він з мимовільною хвацькістю сів у легку коляску на гумовому ході, запряжену прудкою караковою трійкою, якою правив молодий кучер в синій чумарці-безрукавці і шовковій жовтій сорочці.

За чверть години трійка влетіла, м'яко граючи розсипом дзвіночків і шиплячи шинами по піску навколо квітника, на круглий двір великої садиби, до перону просторого нового дому в два поверхи. На перон вийшов забрати речі рослий служник у коротких бакенбардах, в червоному з чорними смугами жилеті і штиблетах. Студент зробив спритний і надзвичайно широкий стрибок із коляски: посміхаючись і розхитуючись на ході, на порозі вестибюля з'явилася тьотя – широкий чесучевий балахон на великому кволі тилі, велике обвисле лице, ніс якорею і під коричневими очима жовті підпалини. Вона розцілувала його в щоки як рідного, він з вдаваною радістю припав до її м'якої темної руки, швидко подумавши: аж три дні брехати ось так, а у вільний час не знати, що з собою робити! Вдавано і поспішно відповідаючи на її вдавано-турботливі розпитування про маму, він увійшов за нею у великий вестибюль, з веселою ненавистю поглянув на дещо згорблене чучело бурого ведмеда з блискучими скляними очима, який незграбно стояв у весь зріст біля входу на широкі сходи у верхній поверх і послужливо тримав у кігтистих передніх лапах бронзову тацю для візитних карток, і раптом навіть призупинився від приємного здивування: крісло з повним, блідим, синьооком генералом рівно котила назустріч йому висока, струнка красуня в сірій полотняній сукні, в білому фартуху і білій косинці, з великими сірими очима, вся сяюча молодістю, міцністю, чистотою, блиском щечних рук, матовою білизою обличчя. Цілуєчи руку дядькові, він встигнув глянути на незвичайну стрункість її сукні, ніг. Генерал пожартував:

— А ось це моя Антігона, моя добра поводитарка, хоч я і не сліпий, як Едіп, і особливо на гарненьких жінок. Познайомтесь, молоді люди.

Вона злегка посміхнулася і лиш поклоном відповіла на уклін студента.

Високий служник у коротких бакенбардах і в червоному жилеті провів його повз ведмеда нагору, по виблискуючих темно-жовтим деревом сходах з червоним килимом посередині і по такому ж килиму, ввів у велику спальню з мармуровою туалетною кімнатою поруч – на цей раз в якусь іншу, ніж раніше, і вікнами в парк, а не на двір. Та він ішов нічого не бачачи. В голові все ще крутились веселі нісенітниці, з якими він в'їхав у маєток – "мой дядя самих честных правил", — але стояло вже й інше: оце так жінка!

Наспівуючи, він почав голитися, митися і переодягатися, одягнув штани зі штрипками, думаючи:

"Бувають же такі жінки! І що можна віддати за любов такої жінки! І як же це при такій красі катати стариків і старих в кріслах на коліщатах!"

І в голову йшли безглузді думки: от взяти і лишитися тут на місяць, на два, таємно від усіх ввійти з нею в дружбу, в близькість, викликати її любов, потім сказати: будьте моєю дружиною, я весь і навіки ваш. Мама, тьотя, дядя, їх здивування, коли я заявлю їм про нашу любов і наше рішення з'єднати наші долі, їх обурення, потім умовляння, крики, сльози, прокляття, позбавлення спадку – все для мене ніщо заради вас...

Збігаючи сходами до тьоті і дяді – їх покої були внизу, — він думав:

"Які, одначе, нісенітниці лізуть мені в голову! Лишитися тут під якимось приводом, звичайно, можна... можна почати непомітно залицятися, прикинутися безумно закоханим... Але ж чи досягнеш чого-небудь? А якщо і досягнеш, що далі? Як розв'язатися з цією історією? Справді женитися, чи що?"

Майже годину він сидів з тіткою і дядьком у його величезному кабінеті з великим письмовим столом, з великою тахтою, вкритою туркестанськими тканинами, з килимом на стіні над нею, хрест-навхрест увішаним східною зброєю, з інкрустованими столиками для куріння, а на каміні з великим фотографічним портретом в палісандровій рамці під золотою коронкою, на якому був власноручний вільний розчерк: "Олександр".

— Який я радий, дядю і тьотю, що я знову з вами, — сказав він під кінець, думаючи про сестру. – І як тут чудесно у вас! Жахливо жаль буде від'їжджати.

— Та хто ж тебе жене? – відповів дядько. – Куди тобі поспішати? Живи собі, доки не набридне.

— Звісно, — промовила неуважно тьотя.

Сидячи і розмовляючи, він весь час чекав: от-от ввійде вона – оголосить покоївка, що готовий чай у їдальні, і вона прийде котити дядька. Але чай подали в кабінет – вкотили стіл зі срібним чайником на спиртівці, і тьотя розливала сама. Потім він все сподівався, що вона принесе дядькові якісь ліки... Але вона так і не прийшла.

"Ну і чорт з нею, — подумав він, виходячи з кабінету, ввійшов у їдальню, де служниця спускала штори на високих сонячних вікнах, зазирнув навіщось праворуч, в двері зали, де в надвечірньому світлі відбивалися в паркеті скляні стаканчики на ніжках рояля, потім пройшов ліворуч, у вітальню, за якою була диванна; із вітальні вийшов на балкон, спустився до різнобарвного квітника, обійшов його і побрів високою тінистою алеєю... На сонці було ще гаряче, і до обіду лишалось ще дві години.

В сім з половиною у вестибюлі завив гонг. Він перший ввійшов у їдальню, що святково сяяла люстрою, де вже стояли біля столика під стіною опасистий голений кухар у всьому білому і накрохмаленому, худорлявий лакей у фракі і білих в'язаних рукавичках і маленька покоївка, по-французьки тендітна. За хвилину молочно-сивою королевою, похитуючись, ввійшла тьотя в палевій шовковій сукні з кремовими мереживами, з напливами на щиколотках, над тісними шовковими туфлями, і нарешті вона. Але, підкотивши дядю до столу, вона негайно, не обертаючись, плавно вийшла – студент встигнув тільки помітити дивну особливість її очей: вони не кліпали. Дядя

перехрестив груди світло-сірої генеральської тужурки дрібними хрестиками, тьотя і студент ревно перехрестились стоячи, потім церемонно сіли, розгорнули блискучі салфетки. Вимитий, блідий, із зачесаним мокрим ріденьким волоссям, дядя особливо явно показував свою безнадійну хворобу, але говорив і їв багато і зі смаком, знижував плечима, коли говорив про війну, — це був час російсько-японської війни: якого біса ми затіяли її! Лакей прислужував образливо-байдуже, покоївка, допомагаючи йому, дріботіла вишуканими ніжками, кухар відпускав страви з поважністю боввана. Їли гарячу, як вогонь, юшку з миньків, кривавий ростбіф, молоду картоплю, всипану кропом. Пили біле і червоне вино князя Голіцина, старого друга дяді. Студент говорив, відповідав, підтакував з веселими посмішками, але, як папуга, з тими нісенітницями в голові, з якими недавно переодягався, думав: "А де ж обідає вона, невже зі слугами?" І чекав хвилини, коли вона знову прийде, відвезе дядю і потім де-небудь зустрінеється з ним, і він перемовиться з нею хоч декількома словами. Але вона прийшла, відкотила крісло і знову десь зникла.

Вночі обережно і старанно співали у парку солов'ї, у відкриті вікна спальні вливалася свіжість повітря, роси і политих на клумбах квітів, холодило голландське полотно білизни постелі. Студент полежав у темряві і вже вирішив повернутися до стіни і заснути, але раптом підняв голову, привстав: роздягаючись, він побачив у стіні біля узголів'я ліжка невеликі двері, з цікавості повернув у них ключ і знайшов за ними інші, спробував їх, та виявилось, що вони замкнені зовні; тепер за цими дверима хтось м'яко ходив, щось таємниче робив; і він, затамувавши подих, сповз із ліжка, відчинив перші двері, прислухався: щось тихо задзвеніло на підлозі за другими дверима... Він похолов: невже це її кімната! Він припав до шпори в замку, — ключа в ній, на щастя, не було, — побачив світло, край туалетного жіночого столу, потім щось біле, що раптом встало і все закрило... Це була без сумніву її кімната, — чия ж інше? Не розмістять же тут покоївку, а Марія Іллівна, стара покоївка тьоті, спить внизу, біля її спальні. І він ніби відразу захворів від її нічної близькості ось тут, за стіною, і її недоступності. Він довго не спав, прокинувся пізно і відразу знову відчув, подумки побачив, уявив собі її прозору нічну сорочку, босі ноги у туфлях...

"Хоч їдь звідси нині ж!" — подумав він закурюючи.

Вранці пили каву кожен у себе. Він пив, сидячи в широкий нічний сорочці дядька, в його шовковому халаті і зі смутком непотрібності розглядав себе, розхриставши халат.

За сніданком у їдальні було похмуро і нудно. Він снідав тільки з тьотею, погода була погана, — за вікнами мотались від вітру дерева, над ними збирались, густішали хмари...

— Ну, милий, я тебе полишаю, — сказала тьотя, встаючи і хрестячись. — Розважайся, як можеш, а мене і дядю вже вибач за нашу неміч, ми до чаю сидимо по своїх кутах. Певне, дощ буде, а то б ти міг проїхатися верхи...

Він бадьоро відповів:

— Не турбуйтеся, тьотю, я щось почитаю...

І пішов у диванну, де всі стіни були у полицях з книгами.

Проходячи туди вітальнею, він подумав, що, може, все-таки слід наказати осідлати

коня. Але у вікна було видно різноманітні дощові хмари і неприємну металічну блакить серед лілових хмар над вершинами дерев, що розгойдувались вітром. Він ввійшов у затишну диванну, що пахла сигарним димом, де під полицями з книгами шкіряні дивани займали аж три стіни, подивився на безліч чудово переплетених книг – і безпомічно сів, потонув у дивані. Так, пекельна нудьга. Хоч би просто так побачити її, побазікати з нею... дізнатись, який у неї голос, який характер, дурненька вона чи, навпаки, дуже собі на умі, скромно веде свою роль до якоїсь сприятливої пори. Вірогідно, стерво, що дуже береже себе і знає собі ціну. І скоріш за все дурна... Але яка ж гарна! І знову ночувати поруч з нею! Він встав, відчинив скляні двері на кам'яні сходи у парк, почув тьохкання солов'їв за його шумом, але тут так понесло прохолодним вітром по якихось молодих деревах ліворуч, що він скочив у кімнату. Кімната потемніла, вітер летів по цих деревах, пригнув їх свіжу зелень, і скло дверей і вікон заіскрилося гострими бризками дрібного дощу.

— А їм усе байдуже! – голосно сказав він, слухаючи то далеке, то близьке тьохкання солов'їв, що долітало з усіх боків з-за вітру. І тої ж хвилини почув рівний голос:

— Добрий день.

Він поглянув і оторопів: в кімнаті стояла вона.

— Прийшла поміняти книгу, — сказала вона з привітною незворушливістю. – Тільки й радощів, що книги. – додала вона з легкою посмішкою і підійшла до полиць.

Він пробурмотів:

— Добрий день. Я і не чув, як ви ввійшли.

— Дуже м'які килими, — відповіла вона і, обернувшись, вже довго подивилась на нього своїми некліпаючими сірими очима.

— А що ви любите читати? – запитав він, трохи сміливіше зустрічаючи її погляд.

— Зараз читаю Мопассана, Октава Мірабо...

— Ну так, це зрозуміло. Мопассан усім жінкам подобається. У нього все про любов.

— А що ж може бути кращим за любов?

Голос її був скромним, очі тихо посміхались.

— Любов, любов! – сказав він зітхаючи. – Бувають дивні зустрічі, але... Ваше ім'я, по-батькові, сестро?

— Катерина Миколаївна. А ваше?

— Зовіть мене просто Павликом, — відповів він, все більше смілішаючи.

— Ви думаєте, що я вам теж у тітки годжуся?

— Дорого б я дав мати таку тьотю! Поки що я тільки ваш нещасний сусід.

— Невже це нещастя?

— Я чув вас нині вночі. Ваша кімната, виявляється, поруч з моєю.

Вона байдуже засміялася:

— І я вас чула. Недобре підслухувати і піддивлятися.

— Яка ви недозволено гарна! – сказав він, розглядаючи впритул її сірі очі, матову білизну її обличчя і лиск темного волосся під білою косинкою.

— Ви так вважаєте? І хочете не дозволити мені бути такою?

— Так. Одні ваші руки можуть з розуму звести...

І він з веселою зухвалістю схопив лівою рукою її праву руку. Вона, стоячи спиною до полиць, поглянула через його плече у вітальню і не відняла руки, дивлячись на нього з дивною усмішкою, ніби чекаючи: ну, а далі що? Він, не випускаючи її руки, міцно стиснув її, відтягуючи донизу, правою рукою охопив її поясницю. Вона знову поглянула через його плече і злегка відкинула голову, немов би захищаючи лице від поцілунку, але притиснулась до нього вигнутим станом. Він, з трудом переводячи подих, потягнувся до її напіврозкритих вуст і посунув її до дивану...

Наступного ранку він прокинувся в її постелі – вона повернулася в нагрітій за ніч, зім'ятій постільній білизні на спину, закинувши голу руку за голову. Він розплющив очі і радісно зустрів її відвертий погляд, із запамороченням відчув терпкий запах її пахви.

У двері хтось квапливо постукав.

— Хто там? – спокійно спитала вона, не відштовхуючи його. – Це ви, Маріє Іллівно?

— Я, Катерино Миколаївно.

— В чому справа?

— Дозвольте ввійти, боюсь хто-небудь мене почує, побіжить і налякає генеральшу...

Коли він заскочив у свою кімнату, вона не поспішаючи повернула ключ у замок.

— Його превосходительству щось недобре, треба, думаю, зробити догляд, — зашепотіла, входячи, Марія Іллівна, — слава богу, генеральша ще спить, ідіть скоріше...

Очі Марії Іллівни вже круглилися, як у змії: вона раптом побачила біля ліжка чоловічі туфлі, — студент утік босим. І вона теж побачила туфлі і очі Марії Іллівни.

Перед сніданком вона пішла до генеральші і сказала, що змушена раптом поїхати: почала спокійно брехати, що одержала листа від батька, — звістку, що її брат тяжко поранений у Маньчжурії, що вдівець-батько зовсім один у такому горі...

— Ах, як я розумію вас! – сказала генеральша, що вже все знала від Марії Іллівни. Ну що ж робити, їдьте. Тільки пошліть зі станції депешу лікарю Кривцову, щоб він негайно приїхав і побув у нас, доки ми знайдемо іншу сестру...

Потім вона постукала до студента і сунула йому записку: "Все пропало, я від'їжджаю. Стара побачила біля ліжка ваші туфлі. Не згадуйте лихим словом".

За сніданком тьотя була тільки трішки печальна, та говорила з ним наче й не було нічого.

— Ти чув? Сестра від'їжджає до батька, він один, брат її тяжко поранений.

— Чув, тьотю. От нещастя ця війна, скільки горя усюди. А що все-таки було з дядею?

— Ах, слава богу, нічого серйозного. Він жахливо недовірливий. Нібито серце, але все це від шлунку...

О третій годині Антігону відвезли трійкою на станцію. Він, не піднімаючи очей, попрощався з нею на пероні, нібито випадково вибігши, щоб наказати осідлати коня. Він готовий був кричати від відчаю. Вона помахала йому з коляски рукавичкою, сидячи вже не в косинці, а в гарненькому капелюшку.

СМАРАГД

Нічна синя чорнота неба, по якій тихо пливуть хмарки, всюди білі, а біля високого місяця голубі. Придивишся – не хмарки пливуть – місяць пливе, і біля нього, разом з ним, ллється золота сльоза зірки: місяць плавно здіймається у висоту, якій немає дна, і підносить з собою все вище і вище зірку.

Вона боком сидить на підвіконні відкритого вікна і, відхиливши голову, дивиться вгору – голова у неї трохи паморочиться від руху неба. Він стоїть біля її колін.

— Який це колір? Не можу визначити! А ви, Толю, можете?

— Колір чого, Кісо?

— Не називайте мене так, я вже тисячу раз говорила вам...

— Слухаюсь, Ксеніє Андріївно.

— Я кажу про це небо поміж хмарок. Який дивний колір! І страшний і дивний. От вже справді небесний, на землі такого немає. Смарагд якийсь.

— Якщо він у небі, то, звичайно, небесний. Тільки чому смарагд? І що таке смарагд? Я його в житті ніколи не бачив. Вам просто це слово подобається.

— Так. Ну, я не знаю, — може, не смарагд, а яхонт... Тільки такий, що, певне, тільки в раю буває. І коли ось так дивишся на все це, як же не вірити, що є рай, ангели, божий престол...

— І золоті груші на вербі...

— Який ви зіпсований, Толю. Правду каже Марія Сергіївна, що найгірша дівчина все-таки краща за всякого молодого чоловіка.

— Сама істина глаголить її вустами, Кісо.

Сукенка на ній ситцева, рябенька, черевики дешеві; литки і коліна повні, дівочі, кругла голівка з невеликою косою круг неї так мило відкинута назад... Він кладе руку на її коліно, другою обіймає її за плечі і напівжартома цілує у привідкриті губи. Вона тихо звільняється, знімає його руку з коліна.

— Що таке? Ми образились?

Вона притискається потилицею до лутки вікна, і він бачить, що вона, прикусивши губу, стримує сльози.

— Та в чому справа?

— Ах, облиште мене...

— Та що сталося?

Вона шепоче:

— Нічого...

І, скочивши з підвіконня, біжить геть.

Він знизує плечима:

— Дурна до святості!

3.10.40

ГІСТЬ *

* переклад цього твору українською поки відсутній; подаємо російською. В рукописі твір має назву "Паша", за ім'ям основної героїні. В остаточній редакції її звать Саша.

Гость позвонил раз, другой – за дверью тихо, никакого ответа. Нажал кнопку еще, звоня долго, настойчиво, требовательно – слышались тяжело бегущие шаги – и отворила и с недоумением смотрит невысокая, плотная, как рыба, девка, вся пахнувшая чадом кухни: мутные волосы, в толстых ушных мочках дешевые сережки с бирюзой, чухонское лицо в рыжих веснушках, налитые сизой кровью и точно масляные руки. Гость быстро, сердито и весело напал на нее:

– Что ж ты не отворяешь? Спала, что ли?

– Никак нет, с кухни ничего не слышно, очень плита шумит, – ответила она, продолжая растерянно глядеть на него: он худ, смугл, зубаст, в черной жесткой бородке, с пронзительными глазами; на руке серое пальто на шелковой подкладке, серая шляпа сдвинута со лба.

– Знаем мы вашу кухню! Верно, у тебя пожарный кум сидит?

– Никак нет...

– Ну то-то же, смотри у меня!

Говоря, он быстро взглянул из прихожей в освещенную солнцем гостиную с гранатовыми бархатными креслами и портретом широкоскулого Бетховена в простенке.

– Да ты кто такая?

– Как кто?

– Новая кухарка?

– Так точно...

– Фекла? Федосья?

– Никак нет... Саша.

– И господ, значит, нет дома?

– Барин в редакции, а барыня поехали на Васильевский остров... в эту, как ее? воскресную школу.

– Досадно. Ну ничего, завтра еще зайду. Так скажи им: мол, приходил страшный, черный господин, Адам Адамыч. Повтори, как я сказал.

– Адам Адамыч.

– Правильно, фламандская Ева. Смотри же помни. А пока вот что...

Он живо еще раз оглянулся, бросил пальто на вешалку возле сундука:

– Иди-ка скорей сюда.

– Зачем?

– Вот увидишь...

И в одну минуту, со шляпой на затылок, повалил ее на сундук, вскинул подол с красных шерстяных чулок и полных колен цвета свеклы.

– Барин! Я на весь дом закричу!

– А я тебя задушю. Смирно!

– Барин! Ради господ... Я невинная!

– Это не беда. Ну, поехали!

И через минуту исчез. Стоя у плиты, она с упоением тихо плакала, потом стала

рыдать и все громче, рыдала долго, до икоты, до самого завтрака, до хозяйского звонка. Барыня, молоденькая, в золотом пенсне, энергичная, уверенная в себе, быстрая, приехала первая. Войдя, тотчас спросила:

- Никто не заходил?
- Адам Адамыч.
- Ничего не велел передать?
- Никак нет... Завтра, сказали, еще зайдут.
- А что это ты вся заплаканная?
- От луку...

Ночью в кухне, блиставшей чистотой, новыми бумажными фестончиками по краям полок и красной медью расчищенных кастрюль, горела на столе лампочка, было очень тепло от не остывшей еще плиты, приятно пахло остатками кушаний под соусом с лавровым листом, милой обыденной жизнью. Забыв погасить лампочку, она крепко спала за своей перегородкой - как легла не раздеваясь, так и заснула, в сладкой надежде, что Адам Адамыч завтра опять придет, что она увидит его страшные глаза и что, бог даст, господ опять не будет дома.

Но утром он не пришел. А за обедом барин сказал барыне:

- А знаешь, Адам уехал в Москву. Мне Благосветлов сказал. Верно, забежал вчера проститься.

3 октября 1940

ВОВКИ

Пітьма теплої серпневої ночі, ледве видні тьмяні зірки, що де-не-де миготять в захмареному небі. М'яка, нечутна від глибокого пилу дорога в полі, по якій котиться візок з двома молодими сідоками - дрібнопомісною панянкою і юнаком гімназистом. Похмурі зірниці освітлюють інколи пару робочих коней зі сплутаними гривами, що рівно біжать у простій упряжі, картуз і плечі хлопця в плоскінній сорочці на козлах, на мить відкривають попереду поля, спустілі після робочої пори, і дальній печальний лісок. Вчора ввечері на селі був шум, крик, боязке гавкання і виск собак: з дивовижною зухвалістю, коли по хатах вже вечеряли, вовк зарізав у одному дворі вівцю і мало не заніс її - вчасно вискочили на собачий гвалт мужики з палицями і відбили її, вже здохлу, з розірваним боком. Тепер панянка нервово регоче, запалює і кидає в темряву сірники, весело вигукуючи:

— Вовків боюся!

Сірники освітлюють видовжене, грубувате лице юнака і її збуджене личко з широкими вилицями. Вона кругло, по-малоросійськи, пов'язана червоною хусткою, вільний виріз червоної ситцевої сукні відкриває її круглу, міцну шию. Хитаючись на бігу візка, вона палить і кидає в темряву сірники, немов не помічаючи, що гімназист обіймає її і цілує то в шию, то в щічку, шукає її губи. Вона відсуває його ліктем, він навмисно голосно і просто, маючи на увазі хлопця на козлах, говорить їй:

— Віддайте сірники. Мені нічим буде прикурити.

— Зараз, зараз! - кричить вона, і знову спалахує сірник, потім зірниця, і пітьма ще

густіше сліпить теплою чорнотою, в якій усе здається, що візок котиться назад. Нарешті вона поступається йому довгим цілунком в губи, як враз, поштовхом мотнувши їх обох, візок ніби натикається на щось – хлопець круто осаджує коней.

— Вовки! – вигукує він.

В очі б'є заграва пожежі вдалині праворуч. Візок стоїть навпроти того ліска, що відкривався при зірницях. Лісок від заграви став тепер чорним і весь невиразно тремтить, як тремтить і все поле перед ним в похмуро-червоному трепету від того полум'я, що, жадібно злітаючи в небо, палає поміж хиткими тінями диму десь у версті від візка, нуртує все жаркіше і грізніше, охоплює горизонт все вище і ширше, — здається, що жар його вже доходить до обличчя, до рук, видно навіть над чорнотою землі червоне переплетення якогось згорілого даху. А під стіною лісу стоять, багрово сіріючи, три великих вовка, і в очах у них миготить то наскрізний зелений блиск, то червоний, — прозорий і яскравий, як гарячий сироп варення з червоної смородини. І коні, гучно захрипівши, раптом диким галопом кидаються вбік, ліворуч, по ріллі; хлопець, на віжках, валиться назад, а візок, зі стуком і тріском, мотаючись, б'ється по скибах...

Десь над яром коні ще раз зметнулись, та вона, скочивши, встигла вирвати віжки із рук ошелешеного хлопця. Тут вона з розмаху полетіла у козли і розсікла щоку об щось залізне. Так і залишився на все життя легкий шрам у куті її губ, і, коли у неї питали, звідки він, вона з задоволенням посміхалась.

— Діла давно минулих днів! – говорила вона, згадуючи те давнє літо, серпневі сухі дні і темні ночі, молотьбу на току, ожереди нової пахучої соломи і неголеного гімназиста, з яким вона лежала в них вечорами, дивлячись на яскраво-миттєві дуги зірок, що падали. – Вовки злякали, коні понесли, — говорила вона. – А я була гаряча, відчайдушна, кинулась зупиняти їх...

Ті, кого вона ще не раз любила у житті, казали, що нема нічого милішого за цей шрам, схожий на тонку постійну посмішку.

7.10.40

ВІЗИТНІ КАРТКИ

Був початок осені, по спустілій Волзі біг пароплав "Гончаров". Завітали ранні холоди, туго і швидко дув назустріч, по сірих розливах її азійського простору, з її східних, вже рудих берегів, студений вітер, який шарпав прапор на кормі, капелюхи, картузи і одяг тих, що ходили по палубі, зморщував їм обличчя, бив у рукави і поли. І безцільно та нудно проводжала пароплав єдина чайка – то летіла, дещо схилившись на гострих крилах, відразу за кормою, то косо відлітала вбік, у далеч, ніби не знаючи, що з собою робити в цій пустелі великої ріки і сірого осіннього неба.

І пароплав був майже порожнім, — тільки артіль мужиків на нижній палубі, а по верхній ходили вперед і назад, зустрічаючись і розходячись, всього троє: ті двоє із другого класу, що обидва пливли кудись у одне місце і були нерозлучні, гуляли завжди разом, все про щось діловито розмовляли і були схожі один на одного непомітною, і пасажир першого класу, чоловік років тридцяти, письменник, що недавно уславився,

помітний своєю чи то печальною, чи то сердитою серйозністю і почасти зовнішністю: він був високий, міцний, — навіть злегка гнувся, як деякі сильні люди, — гарно одягнений і своєрідно красивий: брюнет того східно-руського типу, що зустрічається в Москві серед її старовинного торгового люду; він і вийшов з цього люду, хоч нічого спільного з ним вже не мав.

Він самотньо ходив твердим кроком, у дорогому і міцному взутті, в чорному шевйотовому пальто і клітчастій англійській каскетці, крокував туди і сюди, то назустріч вітру, то під вітер, дихаючи цим сильним повітрям осені і Волги. Він доходив до корми, стояв на ній, дивлячись на ріку, що розстилася і бігла сірими брижами позаду пароплава, і знову, різко повернувшись, ішов до носу, на вітер, нагинаючи голову у роздутій каскетці і слухаючи розмірений стук колісних пліць, з яких скляним полотном скочувалась і шуміла вода. Нарешті він раптом зупинився і похмуро посміхнувся: з'явився на сходах з нижньої палуби, з третього класу, чорний дешевенький капелюшок і під ним виснажене, миле обличчя тої, з якою він випадково познайомився вчора ввечері. Він пішов до неї назустріч широким кроком. Піднявшись на палубу, ніяково пішла і вона до нього і теж з посмішкою, хиличись від вітру, що підганяв її, притримуючи худою рукою капелюшок, у легкому пальтечку, під яким були видні тонкі ноги.

— Як зволили почивати? — голосно і мужньо спитав він на ходу.

— Дуже добре! — відповіла вона не в міру весело. — Я завжди сплю, як бабак...

Він затримав її руку у своїй великій руці і подивився їй в очі. Вона з радісним зусиллям зустріла його погляд.

— Що ж ви так заспались, ангеле мій, — сказав він фамільярно. — Добрі люди вже снідають.

— Все мріяла! — відповіла вона жваво, зовсім невідповідно всьому своєму вигляду.

— І про що ж?

— Багато про що!

— Ой, дивіться! "Так тонут маленькие дети, купаясь летнею порой, чеченец ходит за рекой".

— Ось якраз чеченця я і чекаю! — відповіла вона з тою ж веселою жвавістю.

— Ходімо краще горілку пити і їсти уху, — сказав він, думаючи: їй і снідати, мабуть, нема за що.

Вона кокетливо затупала ногами:

— Так, так, горілку! Чортова холоднеча!

І вони швидким кроком пішли у їдальню першого класу, вона попереду, він за нею, вже дещо жадібно оглядаючи її.

Він згадував про неї вночі. Вчора, випадково заговоривши з нею і познайомившись біля борту пароплава, що підходив у сутінках до якогось чорного високого берега, під яким вже були розсіпані вогні, він потім посидів з нею на палубі, на довгій лавці, що проходить вздовж кают першого класу, під їх вікнами з білими наскрізними віконницями, але просидів мало і вночі жалкував про це. На своє здивування, він вночі

зрозумів, що вже хотів її. Чому? За звичкою дорожнього потягу до випадкових і невідомих супутниць? Тепер, сидючи з нею в їдальні, цокаючись чарками під холодну зернисту ікру з гарячим калачем, він вже знав, чому так приваблює його вона, і нетерпеливо чекав доведення справи до кінця. Через те, що все це – і горілка і її розв'язність – дивно суперечило їй, він внутрішньо хвилювався все більше.

— Ну, ще по єдиній, і шабаш! – говорить він.

— І правда шабаш, — відповідає вона в тон йому. – А прекрасна горілка!

Звичайно, вона розчулила його тим, що так розгубилася вчора, коли він назвав її своє ім'я, вражена була несподіваним знайомством з відомим письменником, — відчувати і бачити цю розгубленість було, як завжди, приємно, це завжди приваблює жінці, якщо вона не зовсім дурна і негарна, відразу створює деяку інтимність між тобою і нею, дає сміливість у спілкуванні з нею і вже немов би деяке право на неї. Та не одне це збуджувало його: він, вочевидь, вразив її і як чоловік, а вона його зворушила саме своєю бідністю і щиросердністю. Він вже засвоїв собі безцеремонність з шанувальницями, легкий і швидкий перехід від перших хвилин знайомства з ними до вільності поводження, нібито артистичного, і цю награну простоту розпитувань: хто ви така? звідки? заміжня чи ні? Так розпитував він і вчора – дивився у сутінках вечора на різнобарвні вогні на бакенах, що видовжено відбиваються у темній воді навколо пароплава, на червоно палаюче вогнище на плотах, відчував запах димка звідти, думаючи: "Це треба запам'ятати – у цьому димку відразу ввижається запах ухи", — і розпитував:

— Можна дізнатися, як вас зовуть?

Вона швидко сказала своє ім'я та по-батькові.

— Вертаєтесь звідкись додому?

— Була у Свіяжську у сестри, у неї раптово помер чоловік, і вона, розумієте, залишилась у жахливому стані...

Вона спершу так ніяковіла, що все дивилась кудись вдалину. Потім стала відповідати сміливіше.

— А ви теж заміжня?

Вона якось дивно усміхнулася:

— Заміжня. І, на жаль, вже не перший рік...

— Чому на жаль?

— Вискочила по дурості занадто рано. Не встигнеш оглянутися, як життя пройде!

— Ну, до цього ще далеко.

— На жаль, недалеко! А я ще нічого, нічого не зазнала у житті!

— Ще не пізно спробувати.

І тут вона раптом з усмішкою струснула головою:

— І спробую!

— А хто ваш чоловік? Чиновник?

Вона махнула рукою:

— Ах, дуже хороший і добрий, але, на жаль, зовсім нецікава людина... Секретар

нашої земської повітової управи...

"Яка мила і нещасна!" — подумав він і дістав портсигар:

— Хочете цигарку?

— Дуже!

І вона невміло, але відважно, закурила, швидко, по-жіночому затягуючись. І в ньому ще раз затремтіла жалість до неї, до її розв'язності, а разом з жалістю – ніжність і пристрасне бажання скористатися її наївністю і запізнілою недосвідченістю, яка, він вже відчував, неодмінно з'єднається з надзвичайною сміливістю. Тепер, сидячи в їдальні, він з нетерпінням дивився на її худорляві руки, на зів'яле і через це ще більш зворушливе личко, на буйне, сяк-так зібране темне волосся, яким вона все струшувала, знявши чорного капелюшка і скинувши з плечей, з бумазейної сукні, сіре пальтечко. Його розчулювала і збуджувала та відвертість, з якою вона говорила з ним вчора про своє сімейне життя, про свій немолодий вік, і те, що вона раптом так посмілішала тепер, робить і говорить якраз те, що так дивно їй не пасує. Вона злегка розчервонілась від горілки, навіть бліді губи її стали рожевими, очі налились сонно-насмішкуватим блиском.

— Знаєте, — сказала вона раптом, — ось ми говорили про мрії; знаєте, про що я більш за все мріяла гімназисткою? Замовити собі візитні картки! Ми зовсім збідніли тоді, продали залишки майна і переїхали до міста, і мені зовсім нікому було давати їх, а як я мріяла! Жахливо безглуздо...

Він стиснув зуби і міцно взяв її ручку, під тонкою шкірою якої відчувались усі кісточки, та вона, зовсім не зрозумівши його, сама, як досвідчена облесниця, піднесла її до його губ і млосно подивилась на нього.

— Ходімо до мене...

— Ходімо... Тут справді щось душно, накурено!

І, струснувши волоссям, взяла капелюшок.

Він в коридорі обійняв її. Вона гордо, зі знемогою глянула на нього через плече. Він з ненавистю пристрасної і любові ледь не вкусив її за щоку. Вона, через плече, вакхічно підставила йому губи.

У напівсвітлі каюти з опущеними на вікні жалюзі вона відразу ж, поспішаючи догодити йому і до кінця відважно використати все те несподіване щастя, яке раптом випало на її долю з цим красивим, сильним і відомим чоловіком, розстебнула і стоптала з себе сукню, що впала на підлогу, лишилась струнка, як хлопчик, у легенькій сорочці, з голими плечима і руками і в білих панталончиках, і його болісно пройняла невинність всього цього.

— Все зняти? – пошепки спитала вона, зовсім як дівчинка.

— Все, все, — сказав він, все більше хмурніючи.

Вона покійно і швидко переступила з усієї скинутої на підлогу білизни, залишилась вся гола, сіро-бузкова, з тою особливістю жіночого тіла, коли воно нервово мерзне, робиться туге і прохолодне, вкриваючись гусячою шкірою, в одних дешевих сірих панчохах з простими підв'язками, в дешевих чорних туфельках і переможно-п'яно

глянула на нього, беручись за волосся і виймаючи з нього шпильки. Він, холодіючи, слідкував за нею. Тілом вона виявилася краща, молодша, ніж можна було подумати. Худі ключиці і ребра позначались у відповідності з худим лицем і тонкими гомілками. Але стегна були навіть великі. Живіт з маленьким глибоким пупком був впалий, опуклий трикутник темного красивого волосся під ним відповідав пишноті темного волосся на голові. Вона витягла шпильки, волосся густо впало на її худу спину з виступами хребців. Вона нахилилась, щоб підтягнути панчохи, що спадали, і маленькі груди із замерзлими, зморщеними коричневими сосками повисли, немов грушки, зворушливі у своїй бідності.

І він примусив її зазнати ту граничну безсоромність, яка так не личила їй і тому так збуджувала його жалістю, ніжністю, пристрастю... Між планок віконної решітки, що косо стирчали вгору, нічого не могло бути видно, але вона з жахом захоплення косилась на них, чула безпечні розмови і кроки людей, що проходили по палубі під самісіньким вікном, і це ще сильніше збільшувало захват її розбещеності. О, як близько говорять і йдуть – і нікому і в голову не приходить, що робиться за крок від них, у цій білій каюті!

Потім він її, як мертву, поклав на ліжко. Стиснувши зуби, вона лежала із заплющеними очима і вже зі скорботним заспокоєнням на зблідлому і зовсім молодому обличчі.

Перед вечором, коли пароплав причалив там, де їй потрібно було сходити, вона стояла біля нього тиха, з опущеними віями. Він поцілував її холодну руку з тою любов'ю, що залишається десь у серці на все життя, і вона, не озираючись, побігла вниз по сходнях у грубий натовп на пристані.

5.10.40

ЗОЙКА І ВАЛЕРІЯ

Взимку Левицький проводив увесь свій вільний час в московській квартирі Данилевських, влітку почав приїздити до них на дачу в соснових лісах по Казанській дорозі.

Він перейшов на п'ятий курс, йому було двадцять чотири роки, але у Данилевських тільки сам лікар говорив йому "колега", а всі інші звали його Жоржем або Жоржиком. Завдяки самотності і улюбливості, він постійно прибивався до якого-небудь дому, швидко ставав у ньому своєю людиною, гостем з дня на день і навіть з ранку до вечора, якщо дозволяли заняття, — тепер він став таким у Данилевських. І тут не лише господиня, а навіть діти, дуже повна Зойка і вухастий Гришка, ставились до нього, як до якогось дальнього і бездомного родича. На вигляд він був дуже простим і добрим, люб'язним і неговірким, хоч озивався дуже охоче на кожне слово, звернене до нього.

Пацієнтам Данилевського відчиняла двері літня жінка в лікарняному одязі, вони входили до просторої вітальні, що була встелена килимами і обставлена важкими старовинними меблями, і жінка одягала окуляри, з олівцем в руці суворо дивилась у свій щоденник і одним призначала день і годину майбутнього прийому, а інших вводила у високі двері приймальні, і там вони довго чекали виклику у сусідній кабінет, на допит

і огляд до молодого асистента в цукрово-білому халаті, і тільки вже після цього потрапляли до самого Данилевського, у його великий кабінет з високим одром біля задньої стіни, на який він примушував декотрих з них залазити і лягати у найжалюгіднішій і незручній від страху позі: пацієнтів все бентежило – не тільки асистент і жінка в приймальні, де з такою гробовою повільністю, виблискуючи, гойдався мідний диск маятника в старовинному стоячому годиннику, але і весь поважний порядок цієї багатой, просторої квартири, це очікувальне мовчання приймальної, де ніхто не смів зробити зайвого подиху, і всі вони думали, що це якась зовсім особлива, позбавлена життя квартира і що сам Данилевський, високий, дебелий, грубуватий, навряд чи хоч раз на рік посміхається. Та вони помилялися: у тій жилій частині квартири, куди вели подвійні двері з вітальні праворуч, майже завжди стояв гамір від гостей, зі столу в їдальні не сходив самовар, бігала покоївка, додаючи до столу то чашок і склянок, то вазочок з варенням, то сухариків і булочок, і Данилевський навіть у години прийому нерідко пробігав туди по вітальні навшпиньках і, поки пацієнти чекали на нього, думаючи, що він жахливо зайнятий яким-небудь тяжкохворим, сидів, пив чай, говорив про них гостям: "Хай трошки почекають, матері їх біс!" Якось, сидячи так і з усміхом поглядаючи на Левицького, на суху худорлявість і деяку гнучкість його тіла, на його злегка криві ноги і запалий живіт, на обтягнуте тонкою шкірою лице у веснянках, яструбині очі і руде, кучеряве волосся, Данилевський сказав:

— А зізнайтесь, колего: адже є у вас якась східна кров, жидівська, наприклад, чи кавказька?

Левицький відповів зі своєю незмінною готовністю до відповідей:

— Зовсім ні, Миколо Григоровичу, жидівської немає. Є польська, є, можливо, ваша українська, — адже серед Левицьких є і українці, — чув від діда, ніби є і турецька, та чи це правда, один аллах знає.

І Данилевський задоволено розреготався:

— Ну от, я все-таки вгадав! Так що будьте обережні, дами і дівиці, він турок і зовсім не такий соромливий, як ви думаєте. Та й улюбливий він, як вам відомо, по-турецьки. Чия тепер черга, колего? Хто тепер дама вашого широкого серця?

— Дарія Тадієвна, — швидко залившись тонким вогнем, відповів Левицький з щиросердною усмішкою – він часто так червонів і посміхався.

Чарівно збентежилась, так що навіть її смородинові очі на мить ніби кудись пропали, і сама Дарія Тадієвна, миловида, з синюватим пушком на верхній губі і вздовж щік, в чорному шовковому чепчику після тифу, що напівлежала в кріслі.

— Що ж, це ні для кого не секрет і цілком зрозуміло, — сказала вона, — адже в мені теж східна кров...

І Гриша у захваті заволав: "А, спіймались, спіймались!", а Зойка вибігла у сусідню кімнату і з розгону впала на диван з розквашеними очима.

Дійсно, взимку Левицький був таємно закоханий у Дарію Тадієвну, а до неї мав деякі почуття і до Зойки. Їй було всього чотирнадцять років, але вона вже була дуже

розвинута тілесно, особливо ззаду, хоч ще по-дитячому були ніжні і круглі її сизі голі коліна під короткою шотландською спідничкою. Рік тому її забрали з гімназії, не вчили і вдома, — Данилевський знайшов у неї зачатки якоїсь хвороби мозку, — і вона жила у безтурботному неробстві, ніколи не нудьгуючи. Вона була така ласкава з усіма, що навіть облизувалась. Вона була крутолоба, у неї був наївно-радісний, ніби завжди чимось здивований погляд маслянистих синіх очей і завжди вологі губи. При всій повноті її тіла було у ньому граційне кокетство рухів. Червоний бант, зав'язаний у її горіховому волоссі, робив її особливо принадною. Вона вільно сідала на коліна до Левицького — ніби несвідомо, по-дитячому — і, певне, відчувала, що потайки зазнає він, тримаючи її повноту, м'якість і вагу і відводячи очі від її голих колін під спідничкою у клітку. Іноді він не витримував, нібито жартома цілував її в щічку, і вона закривала очі, посміхаючись млосно і насмішкувато. Якось вона пошепки сказала йому під страшним секретом те, що тільки вона одна у світі знала про маму: мама закохана у молодого лікаря Титова! Мамі сорок років, але вона струнка, як дівчина, і дуже моложава, і обоє вони, і мама і лікар, такі красиві і високі зростом! Потім Левицький став неуважний до неї — почала з'являтися в домі Дарія Тадієвна. Зойка зробилась нібито ще веселішою, безтурботнішою, але не зводила очей ні з неї, ні з Левицького, часто з криком кидалась цілувати її, але так ненавиділа, що, коли та захворіла на тиф, кожного дня чекала радісної звістки з лікарні про її смерть. А потім вона чекала її від'їзду — і літа, коли Левицький, звільнившись від занять, почне їздити до них на дачу по Казанській дорозі, де Данилевські жили влітку вже третій рік: вона потайки вела деяке полювання на нього.

І от літо прийшло, і він почав приїжджати кожного тижня на два, на три дні. Але тут незабаром приїхала гостювати племінниця тата з Харкова, Валерія Остроградська, якої ні Зойка, ні Гришка ніколи ще не бачили. Левицького послали рано вранці до Москви зустрічати її на Курському вокзалі, і зі станції він приїхав не на велосипеді, а сидячи з нею у візку станційного візника, стомлений, із запалими очима, радісно схвилюваний. Видно було, що він ще на Курському вокзалі закохався в неї, і вона вже владно ставилася до нього, коли він діставав її речі із візка. Втім, збігши на ганок назустріч мамі, вона негайно забула про нього і потім не помічала його весь день. Вона здалася Зойці незрозумілою, — розбираючи речі в своїй кімнаті і сидячи потім на балконі за сніданком, вона то забагато говорила, то несподівано замовкала, думаючи про щось своє. Але вона була справжня малоросійська красуня! І Зойка приставала до неї з невгамовною настійливістю:

— А ви привезли з собою сап'янові чобітки і плахту? Ви одягнете їх? Ви дозволите називати вас Валечкою?

Але й без малоросійського одягу вона була дуже гарна: міцна, ладна, з густим темним волоссям, з оксамитовими бровами, що майже зрослися, з грізними очима кольору чорної крові, з гарячим темним рум'янцем на засмаглому обличчі, з яскравим блиском зубів і повними вишневими губами. Руки у неї були маленькі, але також міцні, рівно засмаглі, немов злегка закоптілі. А які плечі! І як виднілись на них під тонкою

білою блузкою шовкові рожеві стрічки, що тримали сорочку! Спідниця була доволі коротка, зовсім проста, та на диво сиділа на ній. Зойка була так захоплена нею, що навіть не ревнувала Левицького, який перестав їздити у Москву і не відходив від Валерії, щасливий тим, що вона наблизилася його до себе, теж стала називати Жоржем і раз-у-раз щось наказувала йому. Далі дні пішли зовсім літні, гарячі, гості все частіше приїжджали з Москви, і Зойка помітила, що Левицький отримав відставку, сидить все більше біля мами, допомагає їй чистити малину, що Валерія закохалася в лікаря Титова, в якого потайки закохана мама. З Валерією взагалі щось сталося – коли не було гостей, вона припинила міняти ошатні блузки, як робила перше, інколи з ранку до вечора ходила в маминому пеньюарі і вигляд мала бридливий. Було жахливо цікаво: цілувалась вона з Левицьким до своєї закоханості в Титова чи ні? Гришка клявся, що бачив, як вона з Левицьким ішла якось перед обідом з купання по ялиновій алеї, пов'язана, як чалмою, рушником, як Левицький ніс, спотикаючись, її мокро простирадло і щось часто, часто говорив і як вона призупинилася, а він раптом схопив її за плече і поцілував у губи.

— Я сховався за ялиною, і вони не бачили мене, — гаряче говорив Гришка, витріщивши очі, — а я все бачив. Вона була страшно красива, тільки вся червона, було ще гаряче, і вона, звичайно, перекупалась, адже вона завжди по дві години сидить у воді і плаває, я це теж піддивився, вона гола справжня наяда, а він говорив, говорив, от вже справді як турок...

Гришка клявся, але він любив вигадувати різні дурниці, і Зойка вірила і не вірила.

По суботах і неділях поїзди, що приходили на станцію з Москви, навіть вранці були переповнені людом, гостями дачників на вихідні. Іноді йшов той чарівний дощ крізь сонце, коли зелені вагони, обмиті ним, блищали, як новенькі, білі клубки диму з паровоза здавались особливо м'якими, а зелені верхівки сосен, які струнко і часто стояли за поїздом, закруглювались надзвичайно високо у яскравому небі. Приїжджі навперейми хапали на зритому гарячому піску за станцією візки з візниками і з дачною відрадою котились піщаними дорогами у просіках бору, під небесними стрічками над ними. Настало повне дачне щастя в бору, який без кінця вкривав довкола суху, злегка хвилясту місцевість. Дачники, що водили московських гостей гуляти, говорили, що тут бракує лише ведмедів, декламували "і смолою і сунцею пахне темний бір" і перегукувались, насолоджуючись своєю літньою безтурботністю, гультайством і вільністю одягу – косоворотками навипуск з вишитими подолами, довгими джгутами барвистих поясів, полотняними картузами: декотрого московського знайомого, якогось професора чи редактора журналу, бородатого, в окулярах, не відразу можна було і впізнати в такій косоворотці і в такому картузі.

Серед всього цього щастя Левицький був вдвічі нещасним, відчуваючи себе з ранку до вечора жалюгідним, обдуреним, зайвим. День і ніч він думав одне й те саме: навіщо, навіщо так швидко і безжалісно наблизилася вона його до себе, зробила чи то своїм другом, чи то рабом, потім коханцем, який повинен був задовольнятися не частим і завжди несподіваним щастям тільки поцілунків, навіщо говорила йому то "ти", то "ви", і

як у неї вистачило жорстокості так просто, так легко раптом перестати навіть помічати його у перший же день знайомства з Титовим? Він соромився і від свого безсовісного знаходження у садибі. Завтра ж треба зникнути, потайки втекти у Москву, сховатися від усіх з цим ганебним нещастям обманутої дачної любові, таким очевидним навіть для прислуги в домі! Але при цій думці його так пронизувала згадка про оксамит її вишневих губ, що віднімалися руки і ноги. Якщо він сидів на балконі один і вона випадково проходила поруч, вона з надмірною простотою говорила йому на ходу щонебудь особливо незначне - "а де ж це тьотя? ви її не бачили?", — і він поспішав відповісти їй в тон, готовий заридати від болю. Якось, проходячи, вона побачила у нього на колінах Зойку, — яке їй було до цього діло? Та вона раптом шалено зблиснула очима, крикнула: "Не смій, гидке дівчисько, лазити на коліна чоловікам!" — і його охопила радість: це ревності, ревності! А Зойка не втрачала жодної нагоди, коли можна було десь у порожній кімнаті на бігу схопити його за шию і зашепотіти, виблискуючи очима і оближуючи губи: "Миленький, миленький, миленький!" Вона так спритно спіймала якось його губи своїм вологим ротом, що він цілий день не міг згадати її без хтивого здригання - і жаху: що ж це таке зі мною! як мені тепер дивитися в очі Миколі Григоровичу і Клавдії Олександрівні!

Двір дачі, схожої на садибу, був великий. Праворуч від в'їзду стояла порожня стара конюшня з сінником в надбудові, потім довгий флігель для слуг, з'єднаний з кухнею, зза якої дивились берези і липи, ліворуч, на твердій, горбкуватій землі, просторо росли старі сосни, на галявинах між ними підіймались гігантські кроки і гойдалка, далі, вже під стіною лісу, був рівний крокетний майданчик. Дім, теж великий, стояв якраз навпроти в'їзду, за ним великий простір займала мішанина лісу і саду з похмуро-величною алеєю древніх ялин, що проходила серед цієї суміші від заднього балкону до купальні на ставку. І господарі, одні чи з гостями, завжди сиділи на передньому балконі, що вдавався в дім і був захищений від сонця. В той недільний гарячий ранок на цьому балконі сиділи тільки хазяйка і Левицький. Ранок, як завжди при гостях, здавався особливо святковим, а гостей приїхало багато, і покоївки, виблискуючи новими сукнями, раз-у-раз пробігали двором з кухні в дім і з дому в кухню, де поспіхом готувався сніданок. Приїхало п'ятеро: темноликий, жовчний письменник, завжди надміру серйозний і суворий, але пристрасний прихильник всіляких ігор; коротконогий і схожий на Сократа професор, що в п'ятдесят років щойно женився на своїй двадцятилітній учениці і приїхав разом з нею, тоненькою блондинкою; дуже ошатна маленька дама, прозвана Осою за свій зріст і худорлявість, злість і образливість, і Титов, якого Данилевський прозвав нахабним джентльменом. Тепер усі гості, Валерія і сам Данилевський були під соснами біля лісу, у їх прозорій тіні, — Данилевський курив у кріслі сигару, діти з письменником і дружиною професора носились на гігантських кроках, а професор, Титов, Валерія і Оса бігали, стукали молотками у крокетні кулі, перекликалились, сперечались, сварились. І Левицький з хазяйкою слухали їх. Левицький пішов був туди - Валерія негайно прогнала його: "Тьотя одна чистить вишні, підіть допоможіть їй!" Він ніяково посміхнувся, постояв, подивився, як вона, з молотком в

руках, нагинається до крокетної кулі, як висить її чесучева спідниця над тугими литками в тонких панчохах палевого шовку, як повно і важко натягують її груди прозору блузку, під якою проглядає засмагле тіло круглих плечей, що здається рожевуватим від рожевих бретельок сорочки, — і побрів на балкон. Він був особливо безпорадним цього ранку, і хазяйка, як завжди, рівна, спокійна, ясна молоджавим лицем і поглядом чистих очей, теж слухаючи з таємним болем серця голоси під соснами, скося поглядала на нього.

— Тепер руки і не відмиєш, — говорила вона, запускаючи скривавленими пальцями золочену виделку у вишню, — а ви, Жорже, завжди вмієте якось особливо замазуритися... Милий, чому ви весь час у кітелі, адже гаряче, могли б ходити в одній сорочці з поясом. І не голились днів зо десять...

Він знав, що його запалі щоки заросли червонявою щетиною, що він жахливо затаскав свій єдиний білий кітель, що студентські штани його лисняться і черевики не чищені, знав, як сутуло він сидить зі своїми вузькими грудьми і запалим животом, і відповідав, червоніючи:

— Правда, правда, Клавдіє Олександрівно, я неголений, як збіглий каторжник, взагалі зовсім опустився, безсовісно користуючись вашою добротою, пробачте, заради бога. Нині ж приведу себе до порядку, тим більше що давно пора мені в Москву, я вже так загостювався у вас, що всім очі намозолив. Я твердо вирішив завтра ж їхати. Мене один товариш кличе до себе у Могильов, — пише, дивовижно живописне місто...

І нагнувся ще нижче над столом, почувши з крокету владний крик Титова на Валерію:

— Ні, ні, панянку, це не за правилами! Не вмієте ніжку на кулю ставити, б'єте по ній молотком — ваша провина. А двічі крокірувати не дозволяється...

За сніданком йому здавалось, що всі, хто сиділи за столом, вселились в нього — їдять, говорять, жартують і регочуть в ньому. Після сніданку всі пішли відпочивати в тіні ялинової алеї, густо всипаній слизькою глицею, покоївки потягнули туди килими і подушки. Він пройшов по гарячому двору до порожньої конюшні, піднявся стінною драбиною на її напівтемне горище, де лежало старе сіно, і впав у нього, намагаючись щось вирішити, став пильно дивитись, лежачи на животі, на муху, яка сиділа на сіні перед самісінькими його очима і спершу швидко рухала хрест-навхрест передніми ніжками, ніби вмивалась, а потім якось неприродно, із зусиллям почала задирати задні. Раптом хтось швидко вбіг на горище, відчинив і зачинив двері, — і, озирнувшись, він побачив у світлі слухового вікна Зойку. Вона стрибнула до нього, потонула в сіні і, задихаючись, зашепотіла, теж лежачи на животі і ніби злякано дивлячись йому в очі:

— Жоржику, миленький, я щось повинна вам сказати — жахливо для вас цікаве, надзвичайне!

— Що таке, Зоєчко? — спитав він, сідаючи.

— А ось побачите! Тільки спочатку поцілуйте мене за це — неодмінно!

І забила ногами по сіну, оголюючи повні стегна.

— Зоєчко, — почав він, не маючи сили від змученості душі стримати своє болісне

розчулення, — Зоєчко, ви одна мене любите, і я вас теж дуже люблю... Але не треба, не треба...

Вона ще дужче забила ногами:

— Треба, треба, неодмінно!

І впала головою йому на груди. Він побачив над червоним бантом молодий блиск її горіхового волосся, відчув його запах і притиснувся до нього лицем. Раптом вона тихо і пронизливо скрикнула "ой!" і схопила себе ззаду за спідничку. Він скочив: — Що таке?

Вона, впавши головою в сіно, заридала:

— Мене щось страшно вкусило там... Подивіться, подивіться скоріше!

І, відкинувши спідничку на спину, спустила зі свого повного тіла панталончики:

— Що там? Кров?

— Та зовсім нічого немає, Зоєчко!

— Як немає? - крикнула вона, знову з риданням. - Подуйте, подуйте, мені дуже боляче!

І він, подувши, жадібно поцілував кілька раз ніжний холод широкої повноти її заду. Вона підскочила в божевільному захваті, виблискуючи очима і слізьми:

— Обдурила, обдурила, обдурила! І ось вам за це страшний секрет: Титов дав їй відставку! Повну відставку! Ми з Гришком все чули у вітальні: вони ідуть по балкону, ми сіли на підлогу за кріслами, а він їй і говорить, жахливо образливо: "Пані, я не з тих, кого можна водити за носа. І до того ж я вас не люблю. Полюблю, якщо заслужите, а доти ніяких пояснень". Здорово? Так їй і треба!

І, скочивши, кинулась у двері і вниз по драбині. Він подивився їй услід.

— Я негідник, якого мало повісити! - сказав він голосно, ще відчуваючи на своїх губах її тіло.

Ввечері у садибі було тихо, настало заспокоєння, почуття родинності, — гості у шість годин поїхали... Теплі сутінки, лікарняний запах розквітлих лип за кухнею. Солодкий запах диму і страв із кухні, де готують вечерю. І мирне щастя всього цього – сутінок, запахів – і мука її присутності, її існування біля нього, яка все ще щось обіцяє... мука любові до неї, що розриває душу, — і її безпошадна байдужість, відсутність... Де вона? Він зійшов з переднього балкону, слухаючи розмірений, з проміжками, виск і скрип гойдалки під соснами, пройшов туди – так, це вона. Він зупинився, дивлячись, як вона широко літає вгору і вниз, все тугіше натягуючи мотузки, силуючись злетіти до останньої висоти, і робить вигляд, що не помічає його. З виском кілець моторошно летить догори, зникає у гілках і, мов підстрелена, стрімко несеться вниз, присідаючи і розвіваючи поділ. От би спіймати! Спіямати і задушити, згвалтувати!

— Валеріє Андріївно! Обережніше!

Ніби не чуючи, злітає ще вище...

За вечерею на балконі, під гарячою яскравою лампою, сміялись над гостями, сперечались про них. Неприродно і злісно сміялась і вона, жадібно їла сир зі сметаною, знову без жодного погляду в його бік. Одна Зойка мовчала і все скося поглядала на нього, виблискуючи очима, що знали щось разом з ним одним.

Всі розійшлися і лягли рано, в домі не лишилось жодного вогню. Всюди стало темно і мертво. Непомітно прослизнувши відразу після вечері в свою кімнату, двері якої виходили на передній балкон, він почав складати свою білизну у заплічний мішок, думаючи: виведу тихо велосипед, сяду – і на станцію. Біля станції ляжу де-небудь на пісок до першого вранішнього поїзда... Хоча ні, так не можна. Вийде бозна-що, — втік, як хлопчисько, вночі, ні з ким не прощаючись! Треба чекати до завтра – і поїхати безтурботно, мов і не було нічого: "До побачення, дорогий Миколо Григоровичу, до побачення, дорога Клавдіє Олександрівно! Дякую, дякую за все! Так, так, у Могильов, дивовижно, кажуть, красиве місто... Зоечко, будьте здорові, мила, ростіть і веселіться! Гришо, дай потисну твою "чесну" руку! Валеріє Андріївно, всіх благ, не згадуйте лихом..." Ні, не згадуйте лихом ні до чого, нерозумно й безтактно, ніби якийсь натяк на щось...

Відчуваючи, що немає щонайменшої надії заснути, він тихо спустився з балкону, вирішивши вийти на дорогу до станції і розім'яти себе, пройшовши верст зо три. Та у дворі зупинився: теплі сутінки, солодка тиша, молочна білизна неба від безлічі дрібних зірок... Він пішов двором, знову зупинився, підняв голову: зоряність, що все глибше і глибше відходила у вись і там якась страшна чорно-синя темрява, провалля кудись... і спокій, мовчання, незрозуміла, велика пустеля, позбавлена життя і мети краса світу... безмовна, вічна релігійність ночі... і він один, віч-на-віч з усім цим, в безодні поміж небом і землею... Він став внутрішньо, без слів молитися про якусь небесну милість, про чийсь жалість до себе, з гіркою радістю відчуваючи свою спорідненість з небом і вже деяке відсторонення від себе, від свого тіла... Потім, намагаючись затримати в собі ці почуття, подивився на дім: зірки відбиваються розплесканим блиском у чорному склі вікон – і у склі її вікна... Спить чи лежить, у тупому заціпенінні невідв'язної думки про Титова? Так, ось і її черга...

Він обійшов великий, невизначений в сутінках будинок, пішов до заднього балкону, до галявини між ним і двома страшними своєю нічною висотою і чорнотою рядами рухомих ялин з гострими верхівками у зорях. В темряві під ялинами розсипані непорушні зелено-жовті вогники світляків. І щось невиразно біліє на балконі... Він призупинився, вдивляючись, і раптом здригнувся від страху і несподіванки: з балкону долинув неголосний і рівний, без виразу голос: — Що це ви блукаєте ночами?

Він, у здивуванні, рушив і відразу розрізнув: вона лежить у качалці, в старовинній сріблястій шалі, в яку всі гості Данилевських кутали себе вечорами, якщо лишались ночувати. Від розгубленості він також спитав:

— А ви чому не спите?

Вона не відповіла, помовчала, піднялась і нечутно зійшла до нього, поправляючи плечем шаль, що сповзала:

— Пройдімося...

Він пішов за нею; спершу позаду, потім поруч, в темряву алеї, яка ніби щось приховувала у своїй похмурій непорушності. Що це? Він знову з нею наодинці, удвох, у цій алеї, в такий час? І знову ця шаль, що завжди сповзала з її плечей і колола кінчики

його пальців своїми шовковими ворсинками, коли він поправляв її на ній... Пересилуючи судому в горлі, він вимовив:

— За що, навіщо ви так страшно мучите мене?

Вона захитала головою:

— Не знаю. Мовчи.

Він посмілішав і сказав голосніше:

— Так, за що і навіщо? Навіщо було вам...

Вона спіймала його повислу руку і стиснула її:

— Мовчи...

— Валя, я нічого не розумію...

Вона відкинула його руку, глянула ліворуч, на ялину в кінці алеї, що широко чорніла трикутником своєї мантиї:

— Пам'ятаєш це місце? Тут я вперше поцілувала тебе. Поцілуй же мене тут востаннє...

І, швидко пройшовши під віти ялини, поривчасто кинула на землю шаль.

— Іди до мене!

Відразу ж вслід за останньою хвилиною вона різко і бридко відштовхнула його і залишилась лежати, як була, тільки опустила підняті і розкинуті коліна і зронила руки вздовж тіла. Він лежав ниць поруч з нею, припавши щокою до голок хвої, на які текли його гарячі сльози. У безмовній тиші ночі і лісів непорушною скибкою дині червонів оддалік, невисоко над неясним полем, пізній місяць.

У свої кімнаті він глянув запухлими від сліз очима на годинник і злякався: за двадцять хвилин друга! Поспішаючи і намагаючись не шуміти, він звів велосипед з балкону, тихо і швидко повів його двором. За ворітьми скочив у сідло і, круто зігнувшись, шалено запрацював ногами, стрибаючи на піщаних вибоїнах просіки, серед частої чорноти стволів, що бігла на нього з обох боків на передсвітанковому небі. "Запізнюся!" І він працював усе гарячіше, витираючи спітніле чоло згином руки: кур'єрський з Москви пролетів повз станцію – без зупинки – о другій п'ятнадцять, — йому залишалось всього декілька хвилин. Раптом, у напівсвітлі зорі, ще схожому на сутінки, визирнув у кінці просіки темний вокзал станції. Ось воно! Він рішуче звернув по дорозі ліворуч, вздовж залізничного шляху, звернув праворуч, на переїзд, під шлагбаум, потім знову ліворуч, поміж рейками, і понісся, грюкаючи по шпалах, під ухил, з-під якого назустріч йому вирвався, гримлячи і засліплюючи вогнями, паровоз.

13.10.1940

ТАНЯ

Вона служила покоївкою у його родички, дрібної поміщиці Казакової, їй ішов вісімнадцятий рік, вона була невеличка зростом, що було особливо помітно, коли вона, м'яко погойдуючи спідницею і злегка піднявши під кофточкою маленькі груди, ходила боса або, взимку, у валянках, її просте личко було тільки миловиде, а сірі селянські очі прекрасні тільки молодістю. У ту далеку пору він розтрачував себе безрозсудно, життя вів бурлацьке, мав багато випадкових любовних зустрічей і зв'язків – і як до

випадкового поставився і до зв'язку з нею...

Вона швидко змирилася з тим фатальним, дивовижним, що якось раптом сталося з нею тої осінньої ночі, кілька днів плакала, але з кожним днем все більше переконувалась, що сталося не горе, а щастя, що стає він їй все милішим і дорожчим; у хвилини близькості, які незабаром стали повторюватись все частіше, вже називала його Петриком і говорила про ту ніч як про їх спільне заповітне минуле.

Він спершу вірив і не вірив:

— Невже справді ти не прикидалась тоді, що спиш?

Але вона тільки розкривала очі:

— Та хіба ви не відчували, що я сплю, хіба не знаєте, як діти і дівки сплять?

— Якби я знав, що ти справді спиш, я б тебе нізащо не торкнувся.

— Ну а я нічого, нічого не чула, майже до останньої хвилиночки! Тільки як це ви надумали прийти до мене? Приїхали і навіть не поглянули на мене, тільки вже ввечері спитали: ти, певне, недавно найнялась, тебе, здається, Танею звати? І потім стільки часу дивились, ніби зовсім не помічаєте. Отже, прикидалися?

Він запевняв, що, звичайно, прикидався, але говорив неправду: все трапилось зовсім несподівано і для нього.

Він провів початок осені в Криму і по дорозі в Москву заїхав до Казакової, прожив тижнів зо два у заспокійливій простоті її садиби і убогих днів початку листопада і вже збирався від'їжджати. Того дня, на прощання з селом, він зранку до вечора їздив верхи з рушницею за плечима і з гончаком порожніми полями і голими перелісками, нічого не знайшов і повернувся в садибу стомлений і голодний, з'їв за вечерею сковороду битків у сметані, випив графинчик горілки і декілька склянок чаю, поки Казакова, як завжди, говорила про свого покійного чоловіка і про двох своїх синів, що служили в Орлі. Годині о десятій дім, як завжди, був уже темним, тільки горіла свічка в кабінеті за вітальнею, де він жив, приїжджаючи. Коли він увійшов у кабінет, вона зі свічкою в руці стояла на його постелі на тахті навколішках, водячи вогником свічки по дерев'яній стіні. Побачивши його, вона сунула свічу на нічний столик і, зіскочивши, кинулась геть.

— Що таке? – спитав він, сторопівши. – Чекай, що ти тут робила?

— Клопа палила, — відповіла вона швидким шепотом. – Стала готувати вам постіль, дивлюсь, а на стіні клоп...

І зі сміхом побігла.

Він подивився їй услід і, не роздягаючись, знявши лиш чоботи, приліг на ватяну ковдру на тахті, сподіваючись ще покурити і щось подумати, — засинати о десятій було незвично, — і відразу заснув. На хвилину отямився, турбуючись крізь сон від тремтячого вогника свічі, подув на неї і знову заснув. Коли ж знову розплющив очі, за двома вікнами у двір і за бічним вікном у сад, повним світла, стояла осіння місячна ніч, порожня і самотньо прекрасна. Він знайшов у сутінках біля тахти черевики і пішов у сусідній з кабінетом передпокій, щоб вийти на задній ганок, — поставити йому на ніч, що потрібно, забути. Але двері передпокою виявились замкненими зовні на засув, і він пішов таємниче освітленим з двору домом на парадний ганок. Туди виходили через

головний передпокій і великі дерев'яні сіни. У цьому передпокою, навпроти високого вікна над старим рундуком, була перегородка, а за нею кімната без вікон, де завжди жили покоївки. Двері у перегородці були трохи відчинені, за ними було темно. Він запалив сірник і побачив її сплячу. Вона навзнак лежала на дерев'яному ліжку, в одній сорочці і в бумазейній спідничці, — під сорочкою круглились її маленькі груди, босі ноги були заголені до колін, права рука, відкинута до стіни, і лице на подушці здавалися мертвими... Сірник погас. Він постояв – і обережно підійшов до ліжка...

Виходячи через темні сіни на ганок, він гарячково думав: "Як дивно, як несподівано! І невже вона справді спала?"

Він постояв на ганку, пішов по двору... І ніч якась дивна. Широкий, порожній, залитий світлом високого місяця двір. Навпроти сараю, укриті старою скам'янілою соломою, — скотний двір, каретний сарай, конюшні. За їх дахами, на північному небосхилі, повільно розходяться таємничі нічні хмари – мертві снігові гори. Над головою лиш легкі білі, і високий місяць алмазно сльозиться в них, раз-у-раз виходить на темно-сині прогалини, на зоряні глибини неба і ніби ще яскравіше осяває дахи і двір. І все навкруг якесь дивне у своєму нічному існуванні, відсторонене від усього людського, безцільно сяє. І дивно ще тому, що ніби вперше бачить він весь цей нічний, місячний, осінній світ...

Він сів біля каретного сараю на підніжку тарантаса, закиданого засохлим брудом. Було по-осінньому тепло, пахло осіннім садом, ніч була урочиста, незворушна і благосна і якось дивовижно поєднувалася з тими почуттями, що виніс він від цього несподіваного єднання з напівдитячим жіночим єством...

Вона тихо заридала, прийшовши до тями і ніби тільки цієї хвилини зрозумівши те, що сталося. Але, можливо, не ніби, а справді? Все тіло її піддавалось йому, як неживе. Він спершу пошепки спробував пробудити її: "Послухай, не бійся..." Вона не чула або робила вигляд, що не чує. Він обережно поцілував її у гарячу щоку – вона ніяк не відгукнулась на цілунок, і він подумав, що вона мовчки дала йому згоду на все, що за цим може бути. Він роз'єднав її ноги, їх ніжне, гаряче тепло, — вона тільки зітхнула вві сні, слабо потягнулась і закинула руку за голову...

"А якщо ніякого удавання не було?" — подумав він, встаючи з підніжки і схвильовано дивлячись на ніч.

Коли вона заридала, солодко і гірко, він з почуттям не тільки тваринної вдячності за те несподіване щастя, яке вона несвідомо дала йому, але й захвату, любові став цілувати її у шию, у груди, все, що п'ярко пахло чимось сільським, дівочим. І вона, ридаючи, раптом відповіла йому жіночим несвідомим поривом – міцно і теж ніби вдячно обняла і притисла до себе його голову. Хто він, вона ще не розуміла у напівсні, але все одно – це був той, з ким вона, в певний строк, вперше повинна була з'єднатися у найпотаємнішій і блаженно-смертній близькості. Ця близькість, обопільна, сталася і вже нічим у світі розірвана бути не може, і він навіки виніс її у собі, і ось ця незвичайна ніч приймає його у своє незбагненне світле царство разом з нею, з цією близькістю...

Як він міг, від'їжджаючи, згадувати її тільки випадково, забувати її милий

щиросердний голосок, її то радісні, то сумні, але завжди люблячі, віддані очі, як він міг любити інших і декотрим з них надавати значно більшого значення, ніж їй!

Наступного дня вона прислужувала, не піднімаючи очей. Казакова спитала:

— Що це ти така, Таню?

Вона покійно відповіла:

— Чи мало у мене горя, пані...

Казакова сказала йому, коли вона вийшла:

— Так, звичайно: сирота, без матері, батько жебрак, непутящий мужик...

Під вечір, коли вона ставила на ганку самовар, він, проходячи, сказав їй:

— Ти не думай, я тебе давно полюбив. Кинь плакати, побиватися, цим нічому не допоможеш...

Вона тихо відповіла, зморгуючи сльози і засовуючи в самовар запалені тріски:

— Якби й справді полюбили, все ж би легше було...

Потім вона стала іноді поглядати на нього, начебто несміло питати поглядом: правда?

Якось ввечері, коли вона ввійшла поправляти йому постіль, він підійшов до неї і обійняв її за плече. Вона злякано глянула на нього і, зашарівшись, прошепотіла: — Відійдіть заради господа. Що, як стара зайде...

— Яка стара?

— Та стара покоївка, ніби не знаєте!

— Я до тебе нині вночі прийду...

Її ніби обпекло, — попервах стара наганяла на неї жах:

— Ой, що ви, що ви! Я від страху з розуму зйду!

— Ну, не треба, не бійся, не прийду, — сказав він поспіхом.

Вона служила тепер уже як раніше, швидко і турботливо, знову стала вихором носитись через двір у кухню, як носилась перше, і часом, у зручну хвилину, потайки кидала на нього погляди вже зніжовіло-радісні. І от одного ранку, ще вдосвіта, коли він ще спав, її послали в місто за покупками. За обідом Казакова сказала:

— Що робити, старосту з робітником я відіслала на млин, нікого послати за Танею на станцію. Може, ти б з'їздив?

Він, стримавши радість, відповів з награною недбалістю:

— Що ж, охоче проїдусь.

Стара покоївка, що подавала на стіл, насупилась:

— За що ж ви, пані, хочете дівку навік зганьбити? Що ж після цього почнуть говорити про неї по всьому селу?

— Ну, то їдь сама, — сказала Казакова. — Що ж їй, пішки, чи що, зі станції іти?

Біля четвертої він виїхав, у шарабані, на старій високій чорній кобилі і, боячись запізнитись до поїзда, добряче підганяв її за селом, підскакуючи на маслянистій, грудкуватій, підмерзлій і потім відсирілій дорозі, — останні дні були вологі, туманні, а в той день туман був особливо густим: ще коли він їхав по селу, здавалося, що надходить ніч, і в хатах вже видно було димно-червоні вогні, якісь дикі за сизістю туману. Далі, в

полі, стало майже зовсім темно і від туману вже непроглядно. Назустріч тягнуло холодним вітром і мокрою млою. Але вітер не розігнав туману, навпаки, наганяв усе густіше його холодний, темно-сизий дим, душив ним, його пахучою сирістю, і здавалось, що за його непроглядністю немає нічого – кінець світу і всього живого. Картуз, чуйка, вії, вуса, все було у найдрібнішому мокрому бісері. Чорна кобила розмашисто неслася вперед, шарабан, підскакуючи на слизьких грудках, бив йому в груди. Він примудрився і закурив – солодкий, духмяний, теплий, людський дим цигарки змішався з первісним запахом туману, пізньої осені, мокрого голого поля. І все темнішало, все навкруг вкривав морок, вгорі і внизу, — майже не стало видно довгої шиї кобили, що невиразно темніла, її насторожених вух. І все посилювалось почуття близькості до неї – єдиної живої істоти у цій пустелі, у мертвій ворожості всього того, що праворуч і ліворуч, попереду й позаду, всього того невідомого, що так зловісно приховано у цій димній пітьмі, яка все густіше і чорніше набігала на нього... Коли він в'їхав у село при станції, його охопила відрада житла, жалюгідних вогників у вбогих віконечках, їх ласкавого затишку, а на станції все вокзальне здалося зовсім іншим світом, живим, бадьорим, міським. І не встигнув він прив'язати кобилу, як, гримлячи, заблищав до вокзалу світлими вікнами поїзд, обдавши сірковим запахом кам'яного вугілля. Він побіг у вокзал з таким почуттям, ніби чекав молоду дружину, і відразу побачив, як ввійшла вона вслід за вокзальним сторожем, що ніс два кульки покупок: вокзал був брудним, смердів керосином ламп, які тьмяно освітлювали його, а вона вся сяяла збудженими очима, юністю схвильованого незвичною мандрівкою лица, і сторож щось говорив їй на "ви". І вона раптом зустрілась з ним поглядом і навіть зупинилась від збентеження: що таке, чому він тут?

— Таню, — поспіхом сказав він, — доброго вечора, я за тобою, нікого було послати...

Чи був коли-небудь у її житті такий щасливий вечір! Він сам приїхав за мною, а я з міста, я чепурна і така гарна, як він і уявити собі не міг, бачачи мене завжди лиш у старій спідничці, в ситцевій бідній кофтині, у мене лице, як у модистки, під цією шовковою білою хустинкою, я в новій гарусній коричневій сукні під суконною жакеткою, на мені білі паперові панчохи і нові півчобітки з мідними підківками! Вся тремтячи в середині, вона заговорила з ним таким тоном, яким говорять у гостях, і, злегка піднявши поділ, пішла за ним дамськими кроками, поблажливо дивуючись: "Ох, господи, як тут слизько, як натоптали мужики!" Вся завмираючи від радісного страху, високо підняла вона сукню над білою коленкоровою спідницею, щоб сісти на спідницю, а не на сукню, ввійшла у шарабан і сіла поруч з ним, ніби рівна йому, і незручно підбралась від кульків у ногах.

Він торгнув кобилу і погнав її у крижану пітьму ночі і туману, повз вогники, що де-не-де ряхтіли у хатах, по вибоїнах цієї нестерпної сільської осінньої дороги, і вона не сміла сказати слова, жахаючись його мовчання: чи не розсердився він на що-небудь? Він це розумів і навмисне мовчав. І раптом, виїхавши за село і поринувши вже в повний морок, перевів кобилу на крок, взяв віжки у ліву руку і стиснув правою її плечі у

всипаній холодним мокрим бісером жакетці, бурмочучи і сміючись:

— Таню, Танечко...

І вона вся рвонулась до нього, притиснулась до його щоки шовковою хусткою, ніжним зашарілим лицем, повними гарячих сліз віями. Він знайшов її мокрі від радісних сліз губи і, зупинивши кобилу, довго не міг відірватись від них. Потім, як сліпий, не бачачи нічого в тумані і мороку, вийшов із шарабана, кинув чуйку на землю і потягнув її до себе за рукав. Все відразу зрозумівши, вона скочила до нього і, зі швидкою турботливістю піднявши весь свій заповітний убір, нову сукню і спідницю, навпомацки лягла на чуйку, навіки віддаючи йому не тільки все своє тіло, тепер уже в повну його власність, але і всю свою душу.

Він знову відклав свій від'їзд.

Вона знала, що це заради неї, вона бачила, який ласкавий він з нею, говорить вже як з близькою, своїм таємним другом у домі, і перестала боятися, тремтіти, коли він підходив до неї, як тремтіла перший час. Він став спокійнішим і простішим у хвилини кохання – вона швидко прилаштувалася до нього. Вона вся змінилася з тою швидкістю, на яку здатна молодість, зробилася рівна, безтурботно-щаслива, вже легко називала його Петриком і часом навіть прикидалася, ніби він докучає їй своїми цілунками: "Ох, господи, проходу мені від вас немає! Ледь побачить мене одну – зразу до мене!" — і це надавало їй особливу радість: значить, він любить мене, значить, він зовсім мій, якщо я можу говорити з ним так! І ще було щастя: виказувати йому свої ревності, своє право на нього:

— Слава богу, нема ніякої роботи на току, а то, були б дівки, я б вам показала, як ходити до них! – говорила вона. І додавала, раптом зникновівши, зі зворушливою спробою посміхнутися: — Чи вам мало мене одної?

Зима настала рано. Після туманів завернув морозний північний вітер, скував маслянисте груддя доріг, скам'янив землю, спалив останню траву в саду і на дворі. Пішли білясто-свинцеві хмари, зовсім оголений сад шумів неспокійно, квапливо, ніби тікаючи кудись, вночі біла половинка місяця так і поринала у клубки хмар. Садиба і село здавалися безнадійно бідними і грубими. Потім став поросити сніг, забілюючи мерзлу грязюку ніби цукровою пудрою, і садиба і видні із неї поля стали сизо-білі і просторі. На селі кінчали останню роботу – засипали у льохи на зиму картоплю, перебираючи її, відкидаючи гнилу. Якось він пішов пройтись по селу, одягнувши кожушину на лисячому хутрі і натягнувши хутряну шапку. Північний вітер смикав йому вуса, обпікав щоки. Над усім висіло похмуре небо, сизо-біле похиле поле за річкою здавалось дуже близьким. У селі лежали на землі біля порогів лантухи з купами картоплі. На лантухах сиділи, працюючи, баби і дівки, закутані у пенькові шалі, у рваних куртках, в розбитих валянках, з посинілими обличчями і руками, — він з жахом подумав: а під подолами у них зовсім голі ноги!

Коли він прийшов додому, вона стояла у передпокої, обтираючи ганчіркою киплячий самовар, щоб нести його на стіл, і зразу сказала впівголоса:

— Це ви, певне, в село ходили, там дівки картоплю перебирають... Що ж, гуляйте,

гуляйте, обирайте собі яка краща!

І, стримуючи сльози, вискочила у сіни.

Надвечір густо, густо повалив сніг, і, пробігаючи повз нього по залі, вона глянула на нього з нестримною дитячою веселістю і, піддразнюючи, шепнула:

— Що, багато тепер нагуляєтесь? Та чи те ще буде – собаки по всьому двору качаються – понесе така завірюха, що й носа з дому не висунете!

"Господи, — подумав він, — як же я наважусь сказати їй, що ось-ось поїду!"

І йому пристрасно захотілося бути якомога скоріше у Москві.

Мороз, заметіль, на площі, навпроти Іверської, парні санчата з буркотливими дзвіночками, на Тверській високе електричне світло ліхтарів у сніжних вихорах... у Великому Московському виблискують люстри, розливається струнна музика, і ось він, кинувши хутряне засніжене пальто на руки швейцарам, витираючи хусткою мокрі від снігу вуса, звично, бадьоро входить по червоному килиму в нагріту людну залу, в гамір, у запах страв і цигарок, у метушню лакеїв і у струнні хвилі, то розпусно-млосні, то відчайдушно-бурхливі, що покривають все...

Всю вечерю він не міг підняти очі на її безтурботну біганину, на її заспокоєне лице.

Пізно ввечері він одягнув валянки, стару енотову шубу покійного Казакова, насунув шапку і через задній ганок вийшов на хуртовину – дихнути повітря, подивитись на неї. Але під навіс ганку вже нанесло цілий замет, він спіткнувся в ньому і набрав повні рукава снігу, далі було справжнє пекло, біле стрімке шаленство. Він з трудом, потопавши, обійшов будинок, дістався до переднього ганку і, тупаючи, обтрушуючись, вбіг у темні сіни, що гуділи від бурі, потім у теплий передпокій, де на рундуці горіла свіча. Вона вискочила з-за перегородки боса, у тій же бумазейній спідничці, сплеснула руками:

— Господи! Та звідки ж це ви!

Він скинув на рундук шубу і шапку, обсипавши його снігом, і в божевільному захваті ніжності схопив її на руки. Вона в такому ж захваті вирвалася, схопила віник і почала обмітати його білі від снігу валянки і тягнути їх з ніг:

— Господи, і там повно снігу! Ви на смерть застудитесь!

Вночі, крізь сон, він іноді чув: одноманітно шумить з одноманітним натиском на дім, потім бурхливо налітає, сипле снігом у віконниці, струшуючи їх, — і падає, віддаляється, шумить присипляюче... Ніч здається нескінченною і солодкою – тепло постелі, тепло старого будинку, самотнього в білій пітьмі рухомого сніжного моря...

Вранці здалося, що це нічний вітер зі стуком розчиняє віконниці, б'є ними у стіни – відкрив очі – ні, вже світло, і звідусіль дивиться в заліплені снігом вікна біла, біла білизна, яку нанесло аж до підвіконь, а на стелі лежить її білий відблиск. Все ще шумить, віє, але вже тихше і вже по-денному. З узголів'я тахти видно навпроти два вікна з подвійними, почорнілими від часу рамами у дрібну клітку, третє, ліворуч від узголів'я, біліше і світліше за всі. На стелі цей білий відблиск, а в куті тремтить, гудить і постукує заслінка печі, яку втягує вогонь, що розгоряється – як добре, він спав, нічого не чув, а Таня, Танечка, вірна, кохана, розчинила віконниці, потім тихо ввійшла у

валянках, вся холодна, в снігу на плечах і на голові, закутаній пеньковою хусткою, і, ставши навколішки, запалила піч. І не встиг він подумати, як вона ввійшла, несучи тацю з чаєм, вже без хустки. З ледь помітною посмішкою глянула, ставлячи тацю на столик біля узголів'я, в його по-ранковому ясні, від сну ніби здивовані очі:

— Що ж ви так заспались?

— А котра година?

Подивилась на годинник на столику і відповіла не відразу – досі не зовсім розбирає, котра година:

— Десять... За десять хвилин дев'ята...

Поглянувши на двері, він потягнув її до себе за спідницю. Вона відхилилась, відсторонюючи його руку:

— Ніяк не можна, всі прокинулись...

— Ну, на одну хвилинку!

— Стара зайде...

— Ніхто не зайде – на одну хвилинку!

— Ох, морока мені з вами!

Швидко витягнувши одна за одною ноги в шерстяних панчохах із валянок, лягла, озираючись на двері... Ах, цей селянський запах її голови, подиху, яблучний холодок щоки! Він сердито зашепотів:

— Знову ти цілуєшся зі стиснутими губами! Коли я тебе відучу!

— Я не панянка... Почекайте, я нижче ляжу... Ну, скоріше, боюсь до смерті.

І вони уп'ялися один одному в очі – пильно і безтямно, очікувально.

— Петрику...

— Мовчи. Навіщо ти говориш завжди у цей час!

— Та коли ж мені і поговорити з вами, як не в цей час! Я не буду більше губи стискати... Присягніться, що у вас нікого немає у Москві...

— Не обіймай мене так за шию.

— Ніхто в житті не буде так любити вас. Ось ви у мене закохались, а я ніби і сама в себе закохалась, усе радію за себе. А якщо ви мене кинете...

Вискочивши з гарячим обличчям під навіс заднього ґанку у заметіль, вона, стоячи, присіла на мить, потім кинулась назустріч білим вихорам на передній ґанок, потопаючи вище голих колін.

У передпокою пахло самоваром. Стара покоївка, сидючи на рундуці під високим вікном у снігу, сьорбала з блюдечка і, не відриваючись від нього, скосилася на неї:

— Куди це тебе носило? Вся заліплена снігом.

— Петру Миколайовичу чай подавала.

— Що ж ти йому в людську, чи що, подавала? Знаємо ми твій чай!

— Ну, знаєте, і на здоров'я. Пані встали?

— Надумалась! Раніше за тебе.

— І все чомусь ви сердитесь!

І, щасливо зітхнувши, вона пішла за перегородку, за своєю чашкою, і ледь чутно

заспівала там:

*Уж как выйду я в сад,
Во зеленый сад,
Во зеленый сад гулять,
Свою милову встречать...*

Вдень, сидячи в кабінеті за книгою, слухаючи все той же шум, який то слабшав, то загрозливо зростав навколо будинку, що все більше тону в снігах серед молочної білизни, яка неслася з усіх боків, він думав: як стихне, відразу поїду.

Ввечері він знайшов хвилину сказати їй, щоб вона прийшла до нього пізньої ночі, коли дим міцніше усього спить, — на всю ніч, до ранку. Вона похитала головою, подумала і сказала: добре. Це було дуже страшно, але тим солодше. Те ж саме відчував і він. І ще хвилювала жалість до неї: і не знає, що це їх остання ніч!

Вночі він то засинав, то в тривозі прокидався: чи наважиться прийти? Пітьма дому, шум навколо цієї пітьми, трясуться віконниці, в печі раз-у-раз завиває... Раптом він від страху отямився: не почув, — почути її у тій злочинній обережності, з якою вона пробиралася у густій темряві по дому, було неможливо, — не почув, а відчув, що вона, невидима, вже стоїть біля тахти. Він простягнув руки. Вона мовчки пірнула під ковдру до нього. Він чув, як стукає її серце, відчував її замерзлі босі ноги і шепотів найгарячіші слова, які тільки міг знайти і вимовити.

Вони довго лежали так, груди до грудей, цілуючись так міцно, що боляче було зубам. Вона пам'ятала, що він не велів їй стискати рот, і, намагаючись догодити йому, розкривала його, як галчення.

— Ти либонь зовсім не спала?

Вона відповіла радісним шепотом:

— Ні хвилиночки. Все чекала...

Намацавши на столику сірники, він запалив свічку. Вона ахнула у страху:

— Петрику, що ж це ви зробили? Ану ж бо стара прокинеться, побачить світло...

— Чорт з нею, — сказав він, дивлячись на її зашаріле личко. — Чорт з нею, я хочу бачити тебе...

Взявши її, він не зводив з неї очей. Вона прошепотіла:

— Я боюсь, — що це ви на мене так дивитесь?

— А те, що кращої за тебе немає на світі. Ця голівка з цією маленькою косою круг неї, як у молоденької Венери...

Очі її засяяли сміхом, щастям:

— Яка це Вінера?

— Та вже така... І ця сорочечка...

— А ви купіть мені міткалеву... Напевне, ви справді мене дуже любите?

— Нітрохи не люблю. І знову ти пахнеш чи то перепелом, чи то сухою коноплею...

— Чому ж вам це подобається? От ви казали, що я завжди говорю в цей час... а тепер... самі говорите...

Вона почала все міцніше притискати його до себе, хотіла ще щось сказати і вже не могла...

Потім він погасив свічу і довго лежав мовчки, кутив і думав: а все-таки треба сказати, жахливо, але треба! І ледь чутно почав:

— Танечко...

— Що? - так само таємниче спитала вона.

— Адже мені треба їхати...

Вона навіть підвелась:

— Коли?

— Все-таки скоро... дуже скоро... У мене є невідкладні справи...

Вона впала на подушку:

— Господи!

Якісь його справи десь там, у якійсь Москві, викликали в неї щось подібне до благоговіння. Але як же розлучитися з ним заради цих справ? І вона замовкла, швидко і безпомічно шукаючи подумки виходу з жаху цієї безвиході. Виходу не було. Хотілося крикнути: "Візьміть мене з собою!" Але вона не сміла - хіба це можливо?

— Я ж не можу вік тут жити...

Вона слухала і погоджувалась: так, так...

— Я ж не можу взяти тебе з собою...

Вона раптом відчайдушно вимовила:

— Чому?

Він швидко подумав: "Так, чому, чому?" І квапливо відповів:

— У мене немає дому, Таню, я все життя їжджу з місця на місце... В Москві живу в номерах... І ні з ким ніколи не одружусь...

— Через що?

— Через те, що таким вже я вродився.

— І ні на кому ніколи не женитесь?

— Ні на кому, ніколи! І даю тобі чесне слово, мені, їй-богу, необхідно, дуже важливі і невідкладні справи. На Різдво неодмінно приїду!

Вона припала головою до нього, лежала, капаючи на його руки теплими сльозами, і прошепотіла:

— Ну, я піду... Скоро світати почне...

І, піднявшись, стала в темряві хрестити його:

— Збережи вас Цариця Небесна, збережи Матір Божа!

Прибігши до себе за перегородку, вона сіла на постіль і, притиснувши до грудей руки, злизуючи з губ сльози, почала шепотіти під гул заметілі у сінцях:

— Господи батечко! Царице Небесна! Дай, господи, щоб не стихало хоч іще днів зо два!

За два дні він поїхав, — ще пробігали двором стихаючі вихори, та він не міг більше продовжувати її і свою таємну муку і не піддався умовлянням Казакової почекати хоч до завтра.

І дім, і вся садиба спустіли, вмерли. І уявити собі Москву і його в ній, його життя там, якісь його справи, не було жодної можливості.

На Різдво він не приїхав. Що це були за дні! У якій муці нескінченного чекання, в якій жалюгідній облуді перед собою, ніби і немає ніякого чекання, ішов час від ранку до вечора! І усі Святки вона ходила в своєму найкращому уборі – у тій сукні і в тих півчобітках, в яких він зустрічав її тоді восени на вокзалі, у той незабутній вечір.

На Хрещення вона чомусь жадібно вірила, що ось-ось з'являться з-під гори мужицькі санки, які він найме на станції, не приславши листа, щоб за ним вислали коней, весь день не вставала з рундука у передпокою, дивлячись у двір до болю в очах. Дім був порожній, — Казакова поїхала в гості до сусідів, стара обідала у людській, сиділа там і після обіду, насолоджуючись лихослів'ям перед кухаркою. А вона навіть і обідати не ходила, сказала, що живіт болить...

Та от стало вечоріти. Вона поглянула ще раз на порожній двір у блискучому насту і піднялась, твердо сказавши собі: кінець, нікого мені більше не потрібно, нічого не бажаю чекати! – і пішла, ошатна, ніби гуляючи, по залі, по вітальні, у світлі зимової, жовтої зорі з вікон, голосно і безтурботно заспівала – з полегшенням закінченого життя:

*Уж как выйду я в сад,
Во зеленый сад,
Во зеленый сад гулять,
Свою милову встречать!*

І саме на словах про милого ввійшла у кабінет, побачила його порожню тахту, порожнє крісло біля письмового столу, де колись сидів він з книгою в руках, і впала в крісло, головою на стіл, ридаючи і кричачи: "Царице Небесна, пошли мені смерть!"

Він приїхав у лютому – коли вона вже зовсім поховала в собі будь-яку надію побачити його хоч ще один раз у житті.

І нібито повернулось усе колишнє.

Він був вражений, побачивши її, — так схудла і змарніла вона вся, такі несміливі і сумні були її очі.

Здивувалась і вона в першу хвилину: і він здався їй нібито іншим, постарілим, чужим і навіть неприємним – вуса у нього стали начебто більшими, голос грубішим, його сміх і розмова, поки він роздягався у передпокої, були надто голосні і неприродні, їй незручно було поглянути йому у вічі... Але обоє намагались приховати все це один від одного, і незабаром все пішло нібито як перше.

Потім знову став наближатися страшний час – час його нового від'їзду. Він поклявся їй на образ, що приїде до Святої і вже на ціле літо. Вона повірила, але подумала: "А влітку що буде? Знову те саме, що тепер?" Цього тепер їй було вже мало – потрібно було або зовсім, зовсім колишнє, а не повторення, або нероздільне життя з ним, без розлук, без нових мук, без сорому даремного чекання. Але вона намагалась гнати від себе цю думку, намагалась уявити собі усе те літнє щастя, коли стільки буде

їм свободи всюди... — вночі і вдень, в саду, в полі, на току, і він буде довго, довго біля неї...

Напередодні його нового від'їзду ніч була вже передвесняна, світла і вітряна. За домом хвилювався сад, і все долинали звідти принесене вітром зле і безпомічне, уривчасте гавкання собак над ямою у ялинах: там сиділа лисиця, яку спіймав у пастку і приніс на панський двір лісник Казакової.

Він лежав на тахті на спині, заплющивши очі. Вона поруч з ним на боку, підклавши долоню під сумну голівку. Обое мовчали. Нарешті вона прошепотіла:

— Петрику, ви спите?

Він відкрив очі, глянув у легкі сутінки кімнати, осяяні зліва золотистим світлом з бічного вікна:

— Ні. А що?

— Адже ви мене більше не любите, дарма згубили, — спокійно сказала вона.

— Чому ж дарма? Не кажи дурниць.

— Гріх вам буде. Куди ж я тепер дінуся?

— А навіщо тобі кудись діватися?

— От ви знову, знову поїдете в цю свою Москву, а що ж я одна тут буду робити!

— Та все те ж, що й раніше робила. А потім — адже я тобі твердо сказав: на Святій приїду на ціле літо.

— Так, можливо, і приїдете... Тільки раніше ви мені не казали таких слів: "А навіщо тобі куди-небудь діватися?" Ви мене справді любили, говорили, що милішої за мене не бачили. Та й хіба я такою була?

Так, не такою, подумав він. Жахливо змінилась. Навіть тілом стала якась квола, всі кісточки відчутні...

— Пройшла моя пора, — сказала вона. — Заскочу, бувало, до вас — і боюсь до смерті й радію: ну, слава богу, стара заснула. А тепер і її не боюсь...

Він знизав плечима:

— Я тебе не розумію. Дай-но мені цигарки зі столика...

Вона подала. Він закурив:

— Не розумію, що з тобою. Ти просто нездорова...

— Ось тому, напевне, і не мила я вам стала. А чим же я хвора?

— Ти мене не розумієш. Я кажу, що ти нездорова душею. Тому що подумай, будь ласка, що таке сталося, звідки ти взяла, що я тебе більше не люблю? І навіщо торочити одне й те саме: бувало, бувало...

Вона не відповіла. Світило вікно, шумів сад, долинали уривчасте гавкання, зле, безнадійне, жалібне... Вона тихенько зішла з тахти і, притиснувши рукав до очей, похитуючи головою, м'яко пішла у своїх шерстяних панчохах до дверей у вітальню. Він неголосно і суворо покликав її:

— Таню!

Вона обернулась, відповіла ледве чутно:

— Чого вам?

— Іди до мене.

— Навіщо?

— Кажу, іди.

Вона покійно підійшла, схиливши голову, щоб він не бачив, що все лице у неї в сльозах.

— Ну, що вам?

— Сядь і не плач. Поцілуй мене - ну?

Він сів, вона сіла поруч і обняла, тихо ридаючи. "Боже мій, що ж мені робити! - з відчаєм подумав він. - Знову ці теплі дитячі сльози на дитячому гарячому обличчі... Вона навіть і не підозрює всієї сили мого кохання до неї! А що я можу? Забрати її з собою? Куди? На яке життя? І що із цього вийде? Зв'язати, згубити себе навіки?" І почав швидко шепотіти, відчуючи, як і його сльози лоскочуть йому ніс і губи:

— Танечко, моя радосте, не плач, послухай: я приїду весною на все літо, і ось правда підемо ми з тобою "у зелений сад" — я чув цю твою пісеньку і повік не забуду її, — поїдемо на шарабані до лісу - пам'ятаєш, як ми їхали на шарабані зі станції?

— Ніхто мене з тобою не пустить! - гірко прошепотіла вона, мотаючи на його грудях головою і вперше сказавши йому "ти". - І нікуди ти зі мною не поїдеш...

Але він вже чув у її голосі несміливу радість, надію.

— Поїду, поїду, Танечко! І не смій мені більше говорити "ви". І плакати не смій...

Він взяв її під ноги у шерстяних панчохах і пересадив її, легеньку, до себе на коліна:

— Ну скажи: "Петрику, я тебе дуже люблю!"

Вона тупо повторила, гикнувши від сліз:

— Я тебе дуже люблю...

Це було в лютому страшного сімнадцятого року. Він був тоді в селі востаннє у житті.

22.10.1940

В ПАРИЖІ

Коли він був у капелюху, — ішов вулицею чи стояв у вагоні метро, — і не було видно, що його коротко стрижене червонувате волосся гостро сріблиться, за свіжістю його худого поголеного обличчя, за прямою виправкою худорлявої, високої фігури в довгому пальто, йому можна було дати не більше сорока років. Тільки світлі очі його дивились із сухим сумом та говорив і тримався він як людина, що багато зазнала у житті. Якийсь час він орендував ферму в Провансі, наслухався дошкульних провансальських жартів і в Парижі любив іноді вставляти їх з усмішкою в свою завжди стислу мову. Багато хто знав, що іще в Константинополі його кинула дружина і що живе він відтоді з постійною раною в душі. Він ніколи і нікому не відкривав таємниці цієї рани, але іноді мимоволі натякав на неї, — неприємно жартував, якщо розмова торкалася жінок:

Rien n'est plus difficile que de reconnaitre un bon melon et une femme de bien. (Немає нічого важчого, ніж розпізнати хороший кавун або порядну жінку.)

Одного разу, у вологий паризький вечір пізньої осені він зайшов пообідати у невелику російську їдальню в одному з темних провулків біля вулиці Пассі. При їдальні було щось на кшталт гастрономічного магазину – він несвідомо зупинився перед його широким вікном, за яким було видно на підвіконні рожеві пляшки конусом з горобинівкою і жовті прямокутні з зубрівкою, блюдо із засохлими смаженими пиріжками, блюдо з посірілими рубаними котлетами, коробка халви, коробка шпротів, далі стійка, заставлена закусками, за стійкою хазяйка з неприємним російським обличчям. В магазині було світло, і його потягнуло на це світло з темного провулка з холодної і ніби маслянистої бруківки. Він ввійшов, уклонився хазяйці і пройшов у ще порожню, слабо освітлену кімнату, що прилягала до магазину, де білили накриті папером столики. Там він не поспішаючи повісив свій сірий капелюх і довге пальто на роги стоячої вішалки, сів за столик в найдальшому куті і, неуважно потираючи руки з рудими волосатими кистями, став читати довгий перелік закусок і страв, частково надрукований, частково написаний ліловим чорнилом, що розплилося на просаленому листі. Раптом його кут освітився, і він побачив жінку років тридцяти, з чорним волоссям на прямий проділ і чорними очима, в білому фартуху з прошивками і в чорній сукні, що байдуже-ввічливо підходила до нього.

— Bonsoir, monsieur (добрий вечір, пане), — сказала вона приємним голосом.

Вона здалась йому такою гарною, що він збентежився і ніяково відповів:

— Bonsoir... Але ж ви росіянка?

— Росіянка. Пробачте, виробилась звичка говорити з гостями французькою.

— Хіба у вас багато буває французів?

— Досить багато, і всі неодмінно замовляють зубрівку, млинці, навіть борщ. Ви що-небудь вже вибрали?

— Ні, тут стільки всього... Ви вже самі порадьте що-небудь.

Вона почала завченим тоном: — Нині у нас ще флотські, битки по-козацьки... можна мати відбивну телячу котлету або, якщо хочете, шашлик по-карськи...

— Чудово. Подайте, будь ласка, ще і битки.

Вона підняла блокнот, що висів у неї на поясі, і записала на ньому огризком олівця. Руки у неї були дуже білі і шляхетної форми, сукня поношена, але, видно, з хорошого дому.

— Горілочки бажаєте?

— Охоче. Вогкість надворі жахлива.

— Закусити що накажете? Є чудовий дунайський оселедець, червону ікру недавно отримали, коркуновські огірочки малосольні...

Він знову глянув на неї: дуже красивий білий фартух з прошивками на чорній сукні, красиво видаються під ним груди сильної молоді жінки... повні губи не підмальовані, але свіжі, на голові просто згорнута чорна коса, але шкіра на білій руці пещена, нігті блискучі і ледь рожеві, — видно манікюр...

— Що я накажу закусити? – сказав він, посміхаючись. – Якщо дозволите, тільки оселедець з гарячою картоплею.

— А вино яке накажете?

— Червоне. Звичайне, — яке у вас завжди дають до столу.

Вона зробила позначку в блокноті і переставила із сусіднього столу на його стіл графин з водою. Він похитав головою:

— Ні, мерсі, ні води, ні вина з водою ніколи не п'ю. *L'eau gate le vin comme la charette le chemin et la femme - l'ame.* (Вода псує вино так само, як візок дорогу і як жінка — душу.)

— Доброї ж ви про нас думки! - байдуже відповіла вона і пішла за горілкою і оселедцем. Він подивився їй услід - на те, як рівно вона трималась, як гойдалася на ходу її чорна сукня... Так, ввічливість і байдужість, всі звички і рухи скромної і гідної службовки. Але дорогі хороші туфлі. Звідки? Є, напевне, літній, заможний "ami" (друг)... Він давно не був таким збудженим, як у цей вечір, дякуючи їй, і остання думка збудила в ньому деяке роздратування. Так, із року в рік, з дня на день, потайки чекаєш тільки одного, — щасливої любовної зустрічі, живеш, по-суті, тільки сподіванням на цю зустріч - і все даремно...

Другого дня він знову прийшов і сів за свій столик. Вона була спершу зайнята, приймала замовлення двох французів і вголос повторювала, відмічаючи на блокноті:

— *Caviar rouge, salade russe... Deux chachlyks...* (Червоної ікри, вінегрету... Два шашлики...)

Потім вийшла, повернулась і пішла до нього з легкою посмішкою, вже як до знайомого:

— Добрий вечір. Приємно, що вам у нас сподобалось.

Він весело відповів:

— Доброго здоров'я. Дуже сподобалось. Як вас накажете величати?

— Ольга Олександрівна. А вас, дозвольте дізнатись?

— Микола Платонович.

Вони потиснули один одному руки, і вона підняла блокнот.

— Сьогодні у нас чудовий розсольник. Кухар у нас прекрасний, на яхті у великого князя Олександра Михайловича служив.

— Чудово, розсольник так розсольник... А ви давно тут працюєте?

— Третій місяць.

— А раніше де?

— Раніше була продавщицею в *Printemps*.

— Певне, втратили місце через скорочення?

— Так, добровільно не пішла би.

Він із задоволенням подумав: "Отже, справа не в "ami", — і спитав:

— Ви заміжня?

— Так.

— А чоловік ваш що робить?

— Працює в Югославії. Колишній учасник білого руху. Ви, напевне, теж?

— Так, приймав участь і у великій і в громадянській війні.

— Це відразу видно. І, напевне, генерал, — сказала вона, посміхаючись.

— Колишній. Тепер пишу історії цих воєн на замовлення різних зарубіжних видавництв... Як же це ви одна?

— Так от і одна...

На третій вечір він спитав:

— Ви любите сінема?

Вона відповіла, ставлячи на стіл мисочку з борщем:

— Іноді буває цікаво.

— Ось тепер іде в сінема "Etoile" якийсь, кажуть, чудовий фільм. Хочете підемо подивимось? У вас є, звичайно, вихідні дні?

— Мерсі. Я вільна по понеділках.

— Ну от і підемо в понеділок. Нині що? Субота? Отже, післязавтра. Згода?

— Згода. Завтра ви, вочевидь, не прийдете?

— Ні, їду за місто до знайомих. А чому ви питаєте?

— Не знаю... Це дивно, але я вже якось звикла до вас.

Він вдячно глянув на неї і почервонів:

— І я до вас. Знаєте, на світі так мало щасливих зустрічей...

І поспішив змінити розмову.

— Отже, післязавтра. Де ж нам зустрітись? Ви де живете?

— Біля метро Motte-Picquet.

— Бачите, як зручно, — прямий шлях до Etoile. Я буду чекати вас там при виході з метро рівно о восьмій тридцять.

— Мерсі.

Він жартівливо вклонився:

— C'est moi qui vous remercie. (Це я вам дякую.) Укладете дітей, — посміхаючись, сказав він, щоб дізнатись, чи немає у неї дитини, — і приїжджайте.

— Слава богу, цього добра у мене немає, — відповіла вона і плавно понесла від нього тарілки.

Він був зворушений і супився, ідучи додому. "Я вже звикла до вас..." Так, можливо, це і є довгождана щаслива зустріч. Тільки пізно, пізно. Le bon Dieu envoie toujours des culottes a ceux qui n'ont pas de derriere... (Милосердний Господь завжди дає штани тим, у кого немає задку...)

Ввечері у понеділок ішов дощ, млисте небо над Парижем мутно червоніло. Сподіваючись повечеряти з нею на Монпарнасі, він не обідав, зайшов у кафе на Chaussee de la Muette, з'їв сандвіч з шинкою, випив кухоль пива і, закуривши, сів у таксі. Біля входу у метро Etoile зупинив шофера і вийшов під дощ на тротуар — товстий, з багровими щоками шофер довірливо став чекати його. Із метро несло банним вітром, густо і чорно підіймався сходами люд, розкриваючи на ходу парасольки, газетяр різко викрикував біля нього низьким качиним кряканням назви вечірніх випусків. Раптом в натовпі, що підіймався, з'явилась вона. Він радісно рушив їй назустріч:

— Ольго Андріївно...

Гарно і модно одягнена, вона вільно, не так, як у їдальні, підняла на нього чорно-підведені очі, дамським рухом подала руку, на якій висіла парасоля, підхопивши іншою поділ довгої вечірньої сукні, — він зрадів ще більше: "Вечірня сукня, — значить, теж думала, що після сінема поїдемо куди-небудь", — і відгорнув край її рукавички, поцілував кисть білої руки.

— Бідний, ви довго чекали?

— Ні, я тільки-но приїхав. Ходімо скоріше в таксі...

І з хвилюванням, яке давно вже не відчував, він увійшов за нею в напівтемну карету, що пахла вологим сукном. На повороті карету сильно хитнуло, внутрішність її на мить освітив ліхтар, — він мимоволі підтримав її за талію, відчув запах пудри від її щоки, побачив її великі коліна під вечірньою чорною сукнею, блиск чорного ока і повні в червоній помаді губи: зовсім інша жінка сиділа тепер біля нього.

У темній залі, дивлячись на сяючу білизну екрану, по якій косо літали і падали в хмарах з гучним дзижчанням розпластані аероплани, вони тихо перемовлялися:

— Ви одна чи живете з якоюсь подругою?

— Одна. По-суті, жахливо. Готельчик чистий, теплий, але, знаєте, із тих, куди можна зайти на ніч або на час з дівцею... Шостий поверх, ліфта, звичайно, немає, на четвертому поверсі червоний килимок на сходах закінчується... Вночі, в дощ страшний сум. Відчиниш вікно - ніде ні душі, зовсім мертве місто, бог знає деєс внизу один ліхтар під дощем... А ви, звичайно, нежонатий і теж в готелі живете?

— У мене невелика квартирка в Пассі. Живу теж один. Давній парижанин. Один час жив у Провансі, орендував ферму, хотів відійти від усіх і від всього, жити трудами рук своїх - і не витримав цих трудів. Взяв у помічники одного козачка, виявився п'яниця, похмура, страшна під хмелем людина, завів курей, кролів - дохнуть, мул якось мало не загриз мене, — дуже зла і розумна тварина... І, головне, повна самотність. Дружина мене ще в Константинополі кинула.

— Ви жартуєте?

— Ніскільки. Історія дуже звичайна. *Qui se marie par amour a bonne nuits et mauvais jours.* (Хто жениться по любові, той має хороші ночі і погані дні.) А у мене навіть і того й іншого було дуже мало. Кинула на другий рік після заміжжя.

— Де ж вона тепер?

— Не знаю.

Вона довго мовчала. По екрану, як дурень, бігав на розвернутих ступнях у безглуздо великих розбитих черевиках і в котелку набік якийсь наслідувач Чапліна.

— Так, вам, певне, дуже самотньо, — сказала вона.

— Так. Та що ж, треба терпіти. *Patience - medecine des pauvres.* (Терпіння - медицина бідних.)

— Дуже печальна *medecina*.

— Так, невесела. До того, — сказав він, усміхаючись, — що я іноді навіть в "Ілюстровану Росію" зазірав, — там, знаєте, є такий розділ, де друкується щось на зразок шлюбних чи любовних оголошень: "Російська дівчина із Латвії нудьгує і бажала

би переписуватися з чуйним російським парижанином, просячи при цьому надіслати фотознімок... Серйозна дама шатенка, не модерн, але симпатична, вдова з дев'ятирічним сином, шукає переписки з серйозною метою з тверезим паном не молодшим сорока років, матеріально забезпеченим шоферською чи якоюсь іншою роботою, люблячим сімейний затишок. Інтелігентність не обов'язкова..." Цілком її розумію - не обов'язкова.

— Та хіба у вас немає друзів, знайомих?

— Друзів немає. А знайомства погана втіха.

— Хто ж ваше хазяйство веде?

— Хазяйство у мене скромне. Каву варю собі сам, сніданок готую теж сам. Надвечір приходить *femme de menage*. (Прибиральниця.)

— Бідний! - сказала вона, стиснувши його руку.

І вони довго сиділи так, рука з рукою, з'єднані сутінками, близькістю місць, роблячи вигляд, що дивляться на екран, до якого димною синювато-крейдяною смугою ішов над їх головами промінь із кабінки на задній стіні. Наслідувач Чапліна, у якого від жаху відокремився від голови проламаний котелок, шалено летів на телеграфний стовп в уламках допотопного автомобіля з самоварною трубою. Гучномовець музично ревів на всі голоси, знизу, із провалля димної від цигарок зали, — вони сиділи на балконі, — гримів разом з оплесками відчайдушно-радісний регіт. Він нахилився до неї:

— Знаєте що? Поїдьмо куди-небудь на Монпарнас, наприклад, тут жахливо нудно і дихати нічим...

Вона кивнула головою і стала одягати рукавички.

Знову сівши в напівтемну карету і дивлячись на іскристі від дощу стекла, що раз у раз загорялися різнокольоровими алмазами від вогнів ліхтарів і переливалися в чорній вишині то кров'ю, то ртуттю реклам, він знову відвернув край її рукавички і поцілував руку довгим цілунком. Вона подивилась на нього теж дивно-іскристими очима з чорними віями і любовно-сумно потягнулась до нього лицем, повними, з солодким помадним смаком губами.

В кафе "*Courole*" почали з устриць і анжу, потім замовили куріпок і червоного бордо. За кавою з жовтим шартрезом обоє злегка захмеліли. Багато курили, попільничка була повна її скривавленими недопалками. Він серед розмови дивився на її розчервоніле лице і думав, що вона цілком красуня.

— Але скажіть правду, — говорила вона, знімаючи пучками з кінчика язика крихти тютюну, — адже були у вас зустрічі за ці роки?

— Були. Та ви здогадуєтесь, якого ґатунку. Нічні готелі... А у вас?

Вона помовчала:

— Була одна дуже тяжка історія... Ні, я не хочу говорити про це. Хлопчисько, сутенер по-суті... Але як ви розійшлися з дружиною?

— Ганебно. Теж був хлопчисько, красень грек, надзвичайно багатий. І за місяць чи два не лишилось і сліду від чистої, зворушливої дівчинки, яка просто молилася на білу армію, на всіх нас. Почала вечеряти з ним в найдорожчому шинку в Пера, одержувати

від нього величезні корзини квітів... "Не розумію, невже ти можеш ревнувати мене до нього? Ти весь день зайнятий, мені з ним весело, він для мене просто милий хлопчик – і більше нічого..." Милий хлопчик! А самій двадцять років. Не легко було забути її, — колишню, катеринодарську...

Коли подали рахунок, вона уважно продивилась його і не веліла давати більше десяти процентів за обслугу. Після цього їм обом здалося ще дивніше розлучитися за півгодини.

— Поїдьмо до мене, — сказав він печально. – Посидимо, поговоримо ще...

— Так, так, — відповіла вона, встаючи, беручи його під руку і притискаючи її до себе.

Нічний шофер, руський, привіз їх у самотній провулок, до під'їзду високого дому, біля якого, у металічному світлі газового ліхтаря, сипався дощ на жерстяний чан з покидьками. Ввійшли у вестибюль, що освітився, потім у тісний ліфт і повільно потягнулись вгору, обнявшись і тихо цілуючись. Він встиг потрапити ключем у замок своїх дверей, поки не погасла електрика, і ввів її у передпокій, потім у маленьку їдальню, де в люстрі сумно загорілась тільки одна лампочка. Обличчя у них були вже стомлені. Він запропонував ще випити вина.

— Ні, мій дорогий, — сказала вона, — я більше не можу.

Він почав просити:

— Вип'ємо тільки по бокалу білого, у мене за вікном стоїть відмінне пуї.

— Пийте, милий, а я піду роздягнусь і помиюсь. І спати, спати. Ми не діти, ви, я думаю, добре знали, що раз я згодилася їхати до вас... І взагалі, навіщо нам розлучатися?

Він від хвилювання не міг відповісти, мовчки провів її до спальні, освітив її і ванну кімнату, двері в яку були із спальні відкриті. Тут лампочки горіли яскраво, всюди йшло тепло від опалення, тим часом як по даху голосно й розмірено стукав дощ. Вона відразу почала знімати через голову довгу сукню.

Він вийшов, випив підряд два бокала крижаного, гіркого вина і не міг стримати себе, знову пішов у спальню. В спальні, у великому дзеркалі на стіні навпроти, яскраво відбивалася освітлена ванна кімната. Вона стояла спиною до нього, вся гола, біла, міцна, нахилившись над умивальником, миючи шию і груди.

— Сюди не можна! – сказала вона і, накинувши купальний халат, не закривши налиті груди, білий сильний живіт і білі тугі стегна, підійшла і як дружина обняла його. І як дружину обійняв і він її, усе її прохолодне тіло, цілуючи ще вологі груди, що пахли туалетним милом, очі і губи, з яких вона вже витерла фарбу.

Через день, залишивши службу, вона переїхала до нього.

Одного разу взимку він умовив її взяти на своє ім'я сейф у Ліонському кредиті і покласти туди все, що він заробив:

— Обачність ніколи не завадить, — говорив він. – *L'amour fait danser les anes* (любов примушує танцювати навіть ослів), і я відчуваю себе так, ніби мені двадцять років. Але мало що може трапитись...

На третій день Паски він помер у вагоні метро, — читаючи газету, раптом відкинув на спинку сидіння голову, завів очі...

Коли вона, в жалобі, поверталася з кладовища, був милий весняний день, де-не-де пливли у м'якому паризькому небі весняні хмарки, і все говорило про життя юне, вічне — і про її, закінчене.

Вдома вона почала прибирати квартиру. В коридорі, у стінній шафі, побачила його давню, літню шинель, сіру, з червоною підкладкою. Вона зняла її з вішалки, притисла до обличчя і, притискаючи, сіла на підлогу, вся здригаючись від ридань і скрикуючи, благаючи когось про пощаду.

26 жовтня 1940

ГАЛЯ ГАНСЬКА

Художник і колишній моряк сиділи на терасі паризького кафе. Був квітень, і художник захоплювався: який чудовий Париж весною і які чарівні парижанки в перших весняних костюмах.

— А в мої золоті часи Париж весною був, звичайно, ще прекраснішим, — казав він. — І не тому тільки, що я був молодим, — сам Париж був зовсім іншим. Подумай: жодного автомобіля. І хіба так, як тепер, жив Париж!

— А мені чомусь згадалась одеська весна, — сказав моряк. — Ти, як одесит, ще краще за мене знаєш всю її особливу чарівність — це поєднання вже гарячого сонця і морської, ще зимової, свіжості, яскравого неба і весняних морських хмар. І в такі дні весняна жіноча ошатність на Дерибасівській...

Художник, розпалюючи люльку, крикнув: "Garçon, un demi!" (Гарсоне, кухоль пива!) — і жваво обернувся до нього:

— Пробач, я тебе перебив. Уяви собі — говорячи про Париж, я теж думав про Одесу. Ти маєш рацію, — одеська весна дійсно щось особливе. Тільки я завжди згадую якось нероздільно паризькі весни і одеські, вони у мене чергувались, ти ж знаєш, як часто їздив я в ті часи у Париж весною... Пам'ятаєш Галю Ганську? Ти бачив її десь і казав мені, що ніколи не зустрічав чарівнішої дівчинки. Не пам'ятаєш? Та все одно. Я зараз, заговоривши про тодішній Париж, думав саме про неї і про ту весну в Одесі, коли вона вперше зайшла до мене в майстерню. Певне, у кожного з нас знайдеться який-небудь особливо дорогий любовний спомин або якийсь особливо тяжкий любовний гріх. Так от Галя є, здається, мій найпрекрасніший спомин і мій найтяжчий гріх, хоч, бачить бог, все ж таки мимовільний. Тепер ця справа настільки давня, що я можу розповісти тобі її з повною відвертістю...

Я знав її ще підлітком. Росла вона без матері, разом з батьком, якого мати вже давно кинула. Був він дуже заможною людиною, а за професією художник-невдаха, аматор, як кажуть, але такий пристрасний, що, крім живопису, не цікавився нічим у світі і все життя займався лиш тим, що стояв за мольбертом і захаращував свій будинок — у нього була садиба у Відраді — старими і новими картинами, купуючи все, що йому подобалось, усюди, де можливо. Дуже красивий був чоловік, огрядний, високий, з чудовою бронзовою бородою, польсько-українського походження, зі звичками великого

пана, гордий і вишукано-ввічливий, усередині дуже замкнутий, але вдавав із себе відкрити людину, особливо з нами: один час усі ми, молоді одеські художники, гуртом ходили до нього кожної неділі років зо два підряд, і він завжди зустрічав нас з розпростертими обіймами, тримався з нами, при усій різниці нашого віку, зовсім по-товариськи, без кінця говорив про живопис, пригощав на славу. Галі було тоді років тринадцять-чотирнадцять, і ми захоплювались нею, звичайно, тільки як дівчинкою: вона була на рідкість мила, жвава, граційна, личко з русими кучерями вздовж щік, як у ангела, але така кокетлива, що батько якось сказав нам, коли вона вбігла навіщось до нього в майстерню, щось шепнула йому на вухо і відразу вискочила геть:

— Ой, ой, що за дівча росте у мене, друзі мої! Боюсь я за неї!

Потім, з грубістю молодості, ми якось відразу і всі до одного, ніби змовившись, кинули ходити до нього, щось набридло нам у Відраді – певне, його нескінченні розмови про мистецтво і про те, що він відкрив нарешті ще один вартий уваги секрет того, як треба писати. Я саме тої пори провів дві весни в Парижі, уявив себе другим Мопассаном у любовних справах і, повертаючись у Одесу, ходив найвульгарнішим джигуном: циліндр, горохове пальто до колін, кремові рукавички, лакові черевики з гудзиками, дивовижна тростина, а до цього додай хвилясті вуса, теж під Мопассана, і поводження з жінками зовсім підле за безвідповідальністю. І от іду я одного разу в чудесний квітневий день по Дерибасівській, переходжу Преображенську і на розі, біля кав'ярні Лібмана, зустрічаюсь раптом з Галею. Пам'ятаєш п'ятиповерховий будинок, де була ця кав'ярня, — на розі Преображенської і Соборної площі, знаменитий тим, що весною, у сонячні дні, він чомусь завжди був унизаний по карнизах шпаками і їх щебетом? Мило й весело це було надзвичайно. І ось уяви собі: весна, всюди безліч ошатного, безтурботного і привітного люду, ці шпаки, що сиплять невгамовним щебетом, ніби якимось сонячним дощем, – і Галя. І вже не підліток, не ангел, а дивовижно гарненька тоненька дівчина у всьому новенькому, світло-сірому, весняному. Личко під сірим капелюшком наполовину закрите попелистою вуалькою і крізь неї сяють аквамаринові очі. Ну, звичайно, вигуки, розпитування і докори: як ви всі забули тата, як давно не були у нас! О, так, кажу, так давно, що ви встигли вирости. Зразу ж купив їй у обідраного дівчиська букетик фіалок, вона зі швидкою вдячною посмішкою очима відразу, як заведено у всіх жінок, підносить його собі до обличчя. – Хочете сядемо, хочете шоколаду? – Із задоволенням. – Підняла вуальку, п'є шоколад, святково поглядає і все розпитує про Париж, а я все дивлюсь на неї. – Тато працює з ранку до вечора, а ви багато працюєте чи все парижанками захоплюєтесь? – Ні, більше не захоплююсь, працюю і написав декілька непоганих речей. Хочете зайти до мене в майстерню? Вам можна, ви ж дочка художника, і живу я у двох кроках звідси. – Дуже зраділа: — Звичайно, можна! І потім, я ніколи не була ні в одній майстерні, крім татової! – Опустила вуальку, схопила парасольку, я беру її під руку, вона на ходу узгодила наші кроки і сміється. – Галя, — кажу, — чи можна мені називати вас Галею? – Швидко і серйозно відповідає: вам можна. – Галя, що з вами сталося? – А що? – Ви й завжди були чарівні, а тепер чарівні просто на диво! – Знову підбрала крок і каже чи

то жартома, чи серйозно: — Це ще так, чи те іще буде! - Ти пам'ятаєш темні, вузькі сходи на мою вишку з двору? Тут вона раптом притихла, іде, шарудить нижньою шовковою спідничкою і все озирається. У майстерню увійшла навіть трошки благоговійно, прошепотіла: як у вас тут гарно, таємниче, який страшенно великий диван! І скільки картин ви написали, і все Париж... І стала ходити від картини до картини з тихим захватом, змушуючи себе бути неквапливою і уважною. Надивилась, зітхнула: так, скільки прекрасних речей ви створили! - Хочете чарочку портвейну і печива? - Не знаю... Я взяв у неї парасольку, кинув її на диван, взяв її ручку в лайковій білій рукавичці: — Можна поцілувати? - Та я ж у рукавичці... — Розстебнув рукавичку, поцілував початок маленької долоні. Опустила вуальку, без виразу дивиться крізь неї аквамариновими очима, тихо каже: ну, мені пора. - Ні, кажу, спершу посидьмо трошки, я вас ще гарненько не роздивився. Сів і посадив її до себе на коліна, —знаєш цю чудову жіночу вагу навіть легеньких? Вона якось загадково питає: я вам подобаюсь? Подивився я на неї на всю, подивився на фіалки, які вона приколола до свого новенького жакетика, і навіть засміявся від розчулення: а вам, кажу, ось ці фіалки подобаються? - Я не розумію. - Що ж тут не розуміти? Ось і ви вся така ж, як ці фіалки. - Опустивши очі, сміється: — У нас в гімназії такі порівняння панянок з різними квітами називали писарськими. - Хай так, та як же інакше сказати? - Не знаю... І злегка гойдає своїми гарними ніжками, дитячі губки напіввідкриті, виблискують... Підняв вуальку, відхилив голівку, поцілував - ще трохи відхилила. Пішов по слизькій шовковій зеленкуватій панчосі вгору, до застібки на ній, до резинки, відстібнув її, поцілував тепле рожеве тіло початку стегна, потім знову у напіввідкритий ротик - стала ледь-ледь кусати мені губи...

Моряк з усмішкою похитав головою:

— *Vieux satyre!* (Старий сатир!)

— Не кажи дурниць, — сказав художник. - Мені все це дуже боляче згадувати.

— Ну, добре, розповідай далі.

— Далі було те, що я не бачив її цілий рік. Одного разу, також весною, пішов нарешті у Відраду і був зустрінутий Ганським з такою зворушливою радістю, що згорів від сорому, як по-свинськи ми його кинули. Дуже постарів, борода сріблиться, та все те ж захоплення у розмовах про живопис. З гордістю став показувати мені свої нові роботи - летять над якимись голубими дюнами величезні золоті лебеді - намагається, бідолаха, не відстати від віку. Я відчайдушно брешу: чудово, чудово, великий крок вперед ви зробили! Кріпиться, але сяє, як хлопчик. Ну, дуже радий, дуже радий, а тепер снідати. - А де дочка? - Поїхала у місто. Ви її не впізнаєте! Не дівчинка, а вже дівчина і, головне, зовсім, зовсім інша: виросла, витягнулася, як та тополя! - От не повезло, думаю, я ж пішов до старика тільки тому, що жахливо захотілося її побачити, і ось, ніби навмисне, вона у місті. Поснідав, розцілував м'яку, запашну бороду, пообіцяв бути неодмінно наступної неділі, вийшов - а назустріч мені вона. Радісно зупинилась: ви? яким вітром? були у тата? ой, яка я рада! - А я ще більше, кажу; тато мені сказав, що вас тепер і не впізнати, справжня тополя, — так воно і є. - І справді так: вже ніби й

не панянка, а молоденька жінка. Посміхається і крутить на плечі відкриту парасольку. Парасолька біла, мереживна, сукня і великий капелюшок теж білі, мереживні, волосся збоку капелюшка з чудовим рудим відтінком, в очах уже нема колишньої наївності, личко видовжилось... — Так, я зростом навіть трохи вища за вас. — Я тільки киваю головою: правда, правда... Пройдімось, кажу, до моря. — Пройдімось. — Пішли між садами провулком, бачу, весь час відчуває, що я, говорячи, що попало, не зводжу з неї погляду. Іде, струнко поводячи плечима, парасольку закрила, лівою рукою тримає мереживну спідничку. Вийшли на урвище — подуло свіжим вітром. Сади вже одягаються, мліють під сонцем, а море зовсім північне, низьке, крижане, загортає крутою зеленою хвилею, усе в баранцях, тоне оддалік у сизій каламуті, одним словом, Понт Евксінський. Замовкли, стоїмо, дивимось і ніби чогось чекаємо, вона, вочевидь, думає те саме, що і я — як вона сиділа у мене на колінах рік тому. Я взяв її за талію і так сильно притиснув усю до себе, що вона вигнулась, ловлю губи — намагається звільнитися, крутить головою, ухиляється і раптом поступається, дає мені їх. І все це мовчки — ні я, ні вона ані звуку. Потім раптом вирвалась і, поправляючи капелюшок, просто і переконано говорить:

— Ох, який ви негідник, який негідник.

Повернулась і, не озираючись, швидко пішла провулком.

— Та чи було у вас тоді в майстерні що-небудь, чи ні? — спитав моряк.

— До кінця не було. Цілувались жахливо, ну і все інше, але тоді мене жаль узяв: вся зашарілась, як вогонь, уся розпатлана, і бачу, що вже не володіє собою зовсім подитячому — і страшно і жахливо хочеться цього страшного. Зробив вигляд, що образився: ну не треба, не треба, не хочете, то й не треба... Став ніжно цілувати ручки, заспокоїлась...

— І як же після цього ти цілий рік її не бачив?

— А біс його знає, як. Боявся, що вдруге не пожалію.

— Поганий же ти був Мопассан.

— Можливо. Але чекай, дай вже до кінця розкажу. Не бачив я її ще з півроку. Минуло літо, стали всі повертатися із дач, хоча тут якраз би й жити на дачі — ця бессарабська осінь щось божественне за спокоем одноманітних гарячих днів, за ясністю повітря, за красою рівної синяви моря і сухої жовтизни кукурудзяних ланів. Повернувся з дачі і я, іду якимось знову повз Лібмана — і, уяви собі, знову назустріч вона. Підходить до мене, мов і не було нічого, і починає реготати, чарівно кривлячи рот: "Ось фатальне місце, знову Лібман!"

— Що це ви така весела? Страшенно радий вас бачити, але що з вами?

— Не знаю. Після моря весь час ніг під собою не чую від задоволення бігати містом. Засмагла і ще витягнулась — правда?

Дивлюсь — правда і, головне, така веселість і свобода у розмові, у сміху і у всьому поводженні, ніби заміж вийшла. І раптом говорить:

— У вас ще є портвейн і печиво?

— Є.

— Я знову хочу дивитись вашу майстерню. Можна?

— Господи боже мій! Звичайно, можна!

— Ну, то ходімо. І швидко, швидко!

На сходах я її спіймав, вона знову вигнулась, знову замотала головою, але без великого спротиву. Я довів її до майстерні, цілуючи у закинуте назад обличчя. У майстерні таємниче прошепотіла:

— Але послухайте, це ж безумство... Я збожеволіла...

А сама вже зняла солом'яного капелюшка і кинула його у крісло. Рудувате волосся підняте на маківку і заколите черепаховим стоячим гребенем, на чолі завита чолка, лице у легкій рівній засмазі, очі дивляться безглуздо-радісно... Я почав невміло роздягати її, вона поспіхом стала допомагати мені... як зараз все це бачу, пристрасна вона була надзвичайно... Та облишмо це. Ось що трапилось тижнів за два, протягом яких вона мало не щодня бувала у мене. Несподівано вбігає вона якось до мене вранці і прямо з порогу:

— Ти, кажуть, днями в Італію їдеш?

— Так. То що з того?

— Чому ж ти не сказав мені про це ні слова? Хотів потайки втекти?

— Бог з тобою. Якраз нині збирався піти до вас і сказати.

— При батькові? Чому ж не мені наодинці? Ні, ти нікуди не поїдеш!

Я спалахнув, як дурень:

— Ні, поїду.

— Ні, не поїдеш.

— А я тобі кажу, що поїду.

— Це твоє останнє слово?

— Останнє. Та зрозумій, що я повернусь за який-небудь місяць, найбільше за півтора. І взагалі, послухай, Галя...

— Я вам не Галя. Я вас тепер зрозуміла - все, все зрозуміла! І якби ви зараз стали присягатися мені, що ви нікуди і ніколи до віку не поїдете, мені тепер байдуже. Справа уже не в тому!

І, відчинивши двері, хряснула ними з розмаху і зачастила каблучками вниз по сходах. Я хотів кинутися за нею, та стримався: ні, хай прийде до тями, ввечері рушу у Відраду, скажу, що не хочу засмучувати її, в Італію не їду, і ми помиримось. Та годині в п'ятій раптом заходить до мене з дикими очима художник Сінані:

— Ти знаєш - у Ганського дочка отруїлась! До смерті! Чимось, чорт його знає, рідкісним, миттевим, украла щось у батька - пам'ятаєш, цей старий ідіот показував нам цілу шафку з отрутами, уявляючи себе Леонардо да Вінчі. От божевільний народ ці прокляті поляки й полячки! Що з нею раптом сталося - незбагненно!

— Я хотів застрелитися, — тихо сказав художник, помовчавши і набиваючи люльку.
- Мало не втратив розуму...

28. 10. 40

ГЕНРІХ

В казковий морозний вечір з бузковим інеєм у садах візник Касаткін мчав Глібова на високих, вузьких санках вниз по Тверській в Лоскутний готель – заїжджали до Єлисеєва за фруктами і вином. Над Москвою було ще світло, зеленіло на заході чисте і прозоре небо, тонко просвічували прорізами верхи дзвіниць, але внизу, в сизій морозній імлі, вже темніло, і нерухомо і ніжно сяяли вогні тільки-но запалених ліхтарів.

Біля під'їзду Лоскутного, відкидаючи з ніг вовче хутро, Глібов наказав засипаному снігом Касаткіну приїхати за ним через годину:

— Відвезеш мене на Брестський.

— Слухаюсь, — відповів Касаткін. – За кордон, значить, від'їжджаєте?

— За кордон.

Круто розвертаючи високого старого рисака, скребучи полозками, візник несхвально похитав шапкою:

— Охота гірше неволі!

Великий і дещо занедбаний вестибюль, просторий ліфт і хитроокий, в іржавих веснянках, хлопчик Вася, що ввічливо стояв у своєму мундирчику, доки ліфт повільно тягнувся догори, — раптом стало жаль покидати все це, давно знайоме, звичне. "І правда, навіщо я їду?" Він поглянув на себе в дзеркало: молодий, бадьорий, сухопородистий, очі блищать, іній на красивих вусах, гарно і легко одягнений...в Ніцці зараз чудесно, Генріх відмінний товариш... а головне, завжди здається, що десь там буде щось особливо щасливе, яка-небудь зустріч... зупинишся десь у дорозі – хто тут жив перед тобою, що висіло і лежало в цьому гардеробі, чиї це забуті у нічному столику жіночі шпильки? Знову буде запах газу, кави і пива на віденському вокзалі, ярлики на пляшках австрійських та італійських вин на столиках в сонячному вагоні-ресторані в снігах Земмерінга, лиця і одяг європейських чоловіків і жінок, які наповнюють цей вагон перед сніданком... Потім ніч, Італія...Вранці на шляху вздовж моря до Ніцци то прольоти крізь дим і гуркіт темних тунелів, коли ледве світяться лампочки на стелі купе, то зупинки на маленьких станціях у розквітлих трояндах, де щось ніжно і безперервно дзвенить, біля затоки, що мліє в гарячому сонці, як сплав дорогоцінних каменів... І він швидко пішов по килимах теплих коридорів Лоскутного.

В номері теж було тепло, приємно. У вікна ще світила вечірня зоря, прозоре ввігнуте небо. Все було прибрано, валізи готові. І знову стало трохи сумно – жаль покидати звичну кімнату і все московське зимове життя, і Надю, і Лі...

Надя повинна була от-от забігти попрощатися. Він поспіхом сховав у валізу вино і фрукти, кинув пальто і шапку на диван за круглим столом і зараз же почув швидкий стук у двері. Ледь він відчинив, як вона ввійшла і обняла його, вся холодна і ніжно-духмяна, в білячій шубці, в білячій шапочці, у всій свіжості своїх шістнадцяти літ, морозу, розчервонілого личка і яскравих зелених очей.

— Їдеш?

— Їду, Надійко...

Вона зітхнула і упала в крісло, розстібаючи шубку.

— Знаєш, я, слава богу, захворіла уночі... Ах, як би я хотіла провести тебе на

вокзал! Чому ти мені не дозволяєш?

— Надійко, ти ж сама знаєш, що це неможливо, мене будуть проводити зовсім незнайомі тобі люди, ти будеш відчувати себе зайвою, самотньою...

— А за те, щоб поїхати з тобою, я б, здається, життя віддала!

— А я? Але ж ти знаєш, що це неможливо...

Він тісно сів до неї в крісло, цілуючи її в теплу шийку, і відчув на своїй щоці її сльози.

— Надійко, що ж це?

Вона підняла обличчя і з зусиллям посміхнулася:

— Ні, ні, я не буду... Я не хочу по-жіночому заважати тобі, ти поет, тобі необхідна свобода.

— Ти у мене розумниця, — сказав він, розчулюючись її серйозністю і її дитячим профілем – чистотою, ніжністю і гарячим рум'янцем щоки, трикутним розрізом напіврозкритих губ, запитальною цнотливістю піднятої виї у сльозах. – Ти у мене не така, як інші жінки, ти сама поетеса.

Вона тупнула у підлогу:

— Не смій мені говорити про інших жінок!

І з вмираючими очима зашепотіла йому у вухо, пестячи хутром і подихом:

— На хвилинку... Нині ще можна...

Під'їзд Брестського вокзалу світився в синій пітьмі морозної ночі. Ввійшовши в гучний вокзал вслід за носієм, він відразу побачив Лі: тонка, довга, в прямій чорно-маслянистій каракулевій шубці і чорному оксамитовому береті, з-під якого довгими завитками звисали вздовж щік чорні буклі, тримаючи руки у великій каракулевій муфті, вона злісно дивилася на нього своїми страшними прекрасними чорними очима.

— Все ж таки їдеш, негіднику, — байдуже сказала вона, беручи його під руку і поспішаючи разом з ним своїми високими сірими ботиками вслід за носієм. — Чекай, ще пожалієш, іншої такої не наживеш, залишишся зі своєю дурочкою поетесою.

— Ця дурочка ще зовсім дитина, Лі, — як тобі не гріх думати казна що.

— Мовчи. Бо я не дурочка. І якщо правда є це казна що, я тебе сірчаною кислотою обіллю.

З-під готового поїзду, освітленого зверху матовими електричними кулями, виривався пар, що гаряче шипів і пах каучуком. Міжнародний вагон вирізнявся своєю жовтуватою дерев'яною обшивкою. В середині, в його вузькому коридорі під червоним килимом, в строкатому блиску стін, оббитих шкірою, і товстого, зернистого скла дверей, був уже закордон. Провідник-поляк у форменій коричневій куртці відчинив двері у маленьке купе, дуже гаряче, з тугою, вже готовою постіллю, м'яко освітлене настільною лампочкою під шовковим червоним абажуром.

— Який ти щасливий! – сказала Лі. – Тут у тебе навіть власний нужник є. А поруч хто? Може, яка-небудь стерва-супутниця?

І вона посіпала двері у сусіднє купе:

— Ні, тут замкнено. Ну, твоє щастя! Цілуй мене скоріше, зараз буде третій дзвінок...

Вона вийняла з муфти руку, голубувато-блідую, вишукано-худу, з довгими, гострими нігтями, і, звиваючись, поривчасто обняла його, вище міри зблискуючи очима, цілуючи і кусаючи то в губи, то в щоки і шепочучи:

— Я тебе обожнюю, обожнюю, негіднику!

За чорним вікном вогненною відьмою неслись назад великі оранжеві іскри, миготіли освітлені поїздом білі засніжені схили і чорна гушавина соснового лісу, таємнича і похмура у своїй непорушності, в загадковості свого зимового нічного життя. Він закрив під столиком розпечену топку, спустив на холодне скло цупку штору і постукав у двері біля умивальника, що сполучали його і сусіднє купе. Двері звідти відчинились і, сміючись, увійшла Генріх, дуже висока, в сірій сукні, з грецькою зачіскою рудо-лимонного волосся, з тонкими, як у англійки, рисами лиця, з жвавими янтарно-коричневими очима.

— Ну що, напрощався? Я все чула. Мені більш за все сподобалось, як вона лемилась до мене і обізвала мене стервом.

— Починаєш ревнувати, Генріху?

— Не починаю, а продовжую. Якби вона не була такою небезпечною, я давно б вимагала її повної відставки.

— В тому-то й справа, що небезпечна, спробуй відразу зупинити таку! А потім, адже терплю ж я твого австрійця і те, що післязавтра ти будеш ночувати з ним.

— Ні, ночувати я з ним не буду. Ти добре знаєш, що я їду перш за все для того, щоб розв'язатись з ним.

— Могла б зробити це письмово. І спокійно могла би їхати прямо зі мною.

Вона зітхнула і сіла, поправляючи блискучими пальцями волосся, поклавши ногу на ногу в сірих замшевих туфлях зі срібними пряжками:

— Ні, мій друже, я хочу розлучитись з ним так, щоб мати можливість продовжувати працювати у нього. Він людина обачна і піде на мирний розрив. Кого він знайде, хто міг би, як я, постачати його журнал усіма театральними, літературними, художніми скандалами Москви і Петербурга? Хто буде перекладати і влаштовувати його геніальні новели? Сьогодні п'ятнадцяте. Ти, отже, будеш в Німці вісімнадцятого, а я не пізніше двадцятого, двадцять першого. І досить про це, адже ми з тобою перш за все добрі друзі і товариші.

— Товариші... — сказав він, радісно дивлячись на її тонке обличчя з прозорим рум'янцем на щоках. — Звичайно, кращого товариша, ніж ти, Генріху, в мене ніколи не буде. Тільки з тобою одною мені завжди легко, вільно, можна говорити про все справді як з другом, та, знаєш, яка біда? Я все більше закохуюсь в тебе.

— А де ти був учора ввечері?

— Ввечері? Вдома.

— А з ким? Ну та бог з тобою. А вночі тебе бачили в "Стрільні", ти був у якійсь

великій компанії у окремому кабінеті, з циганами. Оце вже несмак – Стьопа, Груші, їх фатальні очі...

— А віденські пияки, на кшталт Пшибишевського?

— Вони, мій друже, випадковість і зовсім мені не до смаку. Вона справді така гарна, як кажуть, ця Маша?

— Циганщина теж мені не до смаку, Генріху. А Маша...

— Ну, ну, опиши мені її.

— Ні, ви рішуче стаєте ревнивою, Олено Генріхівно. Що ж тут описувати, хіба не бачила ти циганок? Дуже худі і навіть негарні – чорне, як дьоготь, волосся, досить грубе кавове обличчя, безглузді синюваті білки, кобилячі ключиці в якомусь жовтому крупному намисті, плоский живіт... втім, це дуже добре разом з довгою шовковою сукнею кольору золотистого лушпиння цибулі. І знаєш – як підбере на руки шаль з тяжкого старого шовку і піде під бубон миготіти з-під подолу маленькими черевичками, мотаючи довгими срібними сережками, — просто нещастя! Та ходімо обідати.

Вона встала, злегка усміхнувшись:

— Ходімо. Тебе не виправиш, мій друже. Але будьмо задоволені тим, що бог дає. Дивись, як у нас добре. Дві чудесні кімнатки!

— І одна зовсім зайва...

Вона накинула на волосся в'язану оренбургську хустку, він одягнув дорожню каскетку, і вони, гойдаючись, пішли по нескінченних тунелях вагонів, переходячи залізні містки, що лящали, в холодних гармошках між вагонами, крізь які дув вітер і сипався сніжний порошок.

Повертався він один, — сидів у ресторані, палив, — вона пішла вперед. Коли повернувся, відчув у теплому купе щастя зовсім сімейної ночі. Вона відкинула на постелі кут ковдри і простирадла, дістала його нічний одяг, поставила на столик вино, поклала плетену коробку з грушами і стояла, тримаючи шпильки в губах, піднявши голі руки до волосся і виставивши повні груди, перед дзеркалом над умивальником, вже в одній сорочці і в нічних туфлях на босу ногу, оторочених песцем. Талія у неї була тонка, стегна повні, щиколотки легкі, витончені. Він довго цілував її стоячи, потім вони сіли на постіль і почали пити рейнське вино, знову цілуючись холодними від вина губами.

— А Лі? – сказала вона. – А Маша?

Вночі, лежачи поруч з нею у темряві, він говорив з жартівливим смутком:

— Ах, Генріху, як я люблю ось такі вагонні ночі, цю пільму у хиткому вагоні, вогні станцій, що пробігають за шторою, — і вас, вас, "жони людські, тенета спокуси людської"! Ці "тенета" щось воістину нез'ясовне, божественне і диявольське, і коли я пишу про це, намагаюсь висловити його, мені докоряють за безсоромність, за низькі спонуки... Підлі душі! Хороше сказано в одній старовинній книзі: "Письменник має таке ж повне право бути сміливим у своїх зображеннях словами кохання і його осіб, яке

в усі часи було надано в цьому випадку живописцям і скульпторам: тільки підлі душі бачать підле навіть в прекрасному чи жахливому".

— А у Лі, — спитала Генріх, — груди, звичайно, гострі, маленькі і стирчать у різні боки? Безсумнівна ознака істерички.

— Так.

— Вона дурна?

— Ні... Втім, не знаю. Іноді ніби дуже розумна, проста, легка і весела, все ловить з першого слова, а іноді несе такі пишномовні, банальні або злі, запальні нісенітниці, що я сиджу і слухаю її з напругою і тупістю ідіота, як глухонімий... Але ти мені надокучила з Лі.

— Надокучила, тому що не хочу більше бути тобі товаришем.

— І я цього більше не хочу. І ще раз кажу: напиши цьому віденському пройдисвіту, що ти побачишся з ним на зворотному шляху, а зараз нездужаєш, повинна відпочити після інфлуенци в Ніцці. І поїдемо, не розлучаючись, і не в Ніццу, а куди-небудь в Італію...

— А чому не в Ніццу?

— Не знаю. Раптом чомусь розхотілося. Головне - поїдемо разом!

— Милій, ми про це вже говорили. І чому Італія? Ти ж запевняв мене, що зненавидів Італію.

— Так, правда. Я злий на неї через наших бовдурів-естетів. "Я люблю у Флоренції тільки треченто..." А сам народився у Бельові і у Флоренції був лиш тиждень за все життя. Треченто, кватроченто... І я зненавидів усіх цих Фра Анжеліко, Гірляндайо, треченто, кватроченто і навіть Беатріче і сухоликого Данте в баб'ячому шлику і лавровому вінку...Ну, якщо не в Італію, то поїдьмо куди-небудь в Тіроль, в Швейцарію, взагалі в гори, в яке-небудь кам'яне село серед цих строкатих від снігу гранітних диаволів, що стирчать у небі... Уяви собі тільки: гостре, вологе повітря, ці дикі кам'яні хижі, круті дахи, що збилися до купи біля горбатого кам'яного мосту, під ним швидкий шум молочно-зеленої річки, брязкання дзвіночків тісної овечої отари, тут же аптека і крамничка з альпенштоками, дуже теплий готельчик з розлогими оленячими рогами над дверима, ніби навмисне вирізьбленими із пемзи... одним словом, дно ущелини, де тисячу років живе ця чужа для всього світу гірська дикість, народжує, вінчає, ховає, і віки віків високо дивиться з-за гранітів над нею яка-небудь вічно біла гора, як велетенський мертвий ангел... А які там дівки, Генріху! Тугі, червонощокі, в чорних корсажах і червоних шерстяних панчохах...

— Ох, ці вже мені поети! - сказала вона, лагідно позіхаючи. - І знову дівки, дівки... Ні, у селі холодно, милий. І ніяких дівок я більше не бажаю...

У Варшаві, надвечір, коли переїжджали на Віденський вокзал, дув назустріч мокрий вітер з рідким і крупним холодним дощем; у зморшкуватого візника, що сидів на козлах просторої коляски і сердито гнав пару коней, тріпотіли литовські вуса і текло зі шкіряного картуза, вулиці здавались провінційними.

На світанку, піднявши штору, він побачив бліду від тьмяного світла рівнину, на якій де-не-де червоніли цегляні будиночки. Зразу ж після того зупинились і доволі довго стояли на великій станції, де, після Росії, все здавалось дуже малим – вагончики на коліях, вузькі рейки, залізні стовпчики ліхтарів – і всюди чорніли купи кам'яного вугілля; маленький солдат з гвинтівкою, у високому кепі, усіченим конусом, і в короткій мишачо-голубій шинелі йшов, переходячи колії, від паровозного депо; по дерев'яному настилу під вікнами ходив довгов'язий вусатий чоловік у клітчастій куртці з коміром із заячого хутра і зеленому тірольському капелюсі зі строкатою пір'їною позаду. Генріх прокинулась і пошепки попросила спустити штору. Він опустил і ліг в її тепло, під ковдру. Вона поклала голову на його плече і заплакала.

— Генріху, що ти?

— Не знаю, милий, — відповіла вона тихо. — Я на світанку часто плачу. Прокинешся, і так раптом стане жаль себе... Через кілька годин ти поїдеш, а я залишусь одна, піду в кафе чекати свого австрійця... А ввечері знову кафе і угорський оркестр, ці скрипки, що ріжуть душу...

— Так, так, і пронизливі цимбали... От я і кажу: пошли австріяка до біса і їдьмо далі.

— Ні, милий, не можна. Чим же я буду жити, посварившись з ним? Але клянусь тобі, нічого у мене з ним не буде. Знаєш, востаннє, коли я від'їжджала з Відня, ми з ним вже з'ясовували, як кажуть, стосунки – вночі, на вулиці, під газовим ліхтарем. І ти не можеш собі уявити, яка ненависть була у нього на обличчі! Лице від газу і злості блідо-зелене, оливкове, фісташкове... Та, головне, як я можу тепер, після тебе, після цього купе, яке зробило нас такими близькими...

— Слухай, правда?

Вона притиснула його до себе і почала цілувати так міцно, що в нього перехопило подих.

— Генріху, я не впізнаю тебе.

— І я себе. Але іди, іди до мене.

— Чекай...

— Ні, ні, негайно!

— Тільки одне слово: скажи точно, коли ти виїдеш з Відня?

— Нині ввечері, нині ж ввечері!

Поїзд вже рухався, повз двері м'яко йшли і дзвеніли по килиму шпори прикордонників.

І був Віденський вокзал, і запах газу, кави і пива, і поїхала Генріх, чепурна і сумна, на нервовій, делікатній європейській шкапі, у відкритому ландо з червононосим візником у пелерині і лакованому циліндрі на високих козлах, що зняв з цієї шкапи коцик і загукав, захльоскав довгим батогом, коли вона засмикала своїми аристократичними, довгими, розбитими ногами і косо побігла зі своїм коротко обрізаним хвостом услід за жовтим трамваем. Був Земмерінг і вся закордонна

святковість гірського полудня, ліве гаряче вікно у вагоні-ресторані, букетик квітів, аполлінаріс і червоне вино "Феслау" на сліпуче-білому столику біля вікна і сліпуче-білий полуденний блиск снігових вершин, що піднесли у своєму урочисто-радісному уборі в райське індиго неба, рукою дістати від поїзда, що звивався по обривах над вузькою безоднею, де холодно синіла зимова, ще ранкова тінь. Був морозний, первісно-цнотливий, чистий вечір, що мертвенно червонів і синів до ночі, на перевалі, який тонув з усіма своїми зеленими ялинами у пишноті свіжих пухнастих снігів. Потім була довга стоянка в темній тіснині, біля італійського кордону, серед чорного Дантового пекла гір, і якийсь палюче-червоний, димний вогонь при вході в закоптілу пащу тунелю. Потім – все вже зовсім інше, ні на що попереднє не схоже: старий, облізло-рожевий італійський вокзал і півняча гордість і півняче пір'я на касках коротконогих вокзальних солдатиків, і замість буфета на вокзалі – самотній хлопчисько, що ліниво котив уздовж поїзда візочок, на якому були тільки апельсини і пляшечки. А далі вже вільний, усе швидший біг поїзда вниз, вниз і все м'якше, все тепліше став бити із темряви у відкриті вікна вітер Ломбардської рівнини, всіяної оддалік ласкавими вогнями милої Італії. І перед вечором наступного, зовсім літнього дня – вокзал Ніцци, сезонна багатолюдність на його платформах...

В сині сутінки, коли аж до Антибського мису, що попелястим привидом танув на заході, простягнулися вигнутим алмазним ланцюгом незчисленні берегові вогні, він стояв у одному фраку на балконі своєї кімнати в готелі на набережній, думав про те, що в Москві тепер двадцять градусів морозу, і чекав, що зараз постукають до нього в двері і подадуть телеграму від Генріха. Обідаючи в їдальні готелю, під виблискуючими люстрами, в тісноті фраків і вечірніх жіночих суконь, знову чекав, що от-от хлопчик у голубій форменій курточці до пояса і в білих в'язаних рукавичках шанобливо піднесе йому на таці телеграму; неуважно їв ріденький суп з корінцями, пив червоне бордо і чекав; пив каву, палив у вестибюлі і знову чекав, все більше хвилюючись і дивуючись: що це зі мною, від ранньої молодості не відчував нічого подібного. Та телеграми усе не було. Виблискуючи, ковзали вгору і вниз ліфти, бігали вперед і назад хлопчики, розносячи цигарки, сигари і вечірні газети, ударив з естради струнний оркестр – телеграми все не було, а було вже одинадцять годин, а поїзд із Відня повинен був привезти її о дванадцятій. Він випив за кавою п'ять чарок коньяку і, стомлений, гидливий, поїхав у ліфті до себе, злісно дивлячись на хлопчика у формі: "Ой, який негідник виросте з цього хитрого, прислужливого, вже наскрізь розбещеного хлопчиська! І хто це вигадує всім цим хлопчиськам якісь дурні шапочки і курточки, то голубі, то коричневі, з погончиками, кантиками!"

Не було телеграми й на ранок. Він подзвонив, молоденький лакей у фраку, італійський красунчик з очима газелі, приніс йому каву: "Pas de lettres, monsieur, pas de telegrammes". (Немає листів, пане, немає телеграм.) Він постояв у піжамі біля відкритих на балкон дверей, мружачись від сонця і моря, що кололо золотими голками, дивлячись на набережну, на густий натовп на ній, слухаючи італійські співи, що лунали знизу, з-під балкону, знемагаючи від щастя, і з насолодою думав:

"Ну і чорт з нею. Все зрозуміло".

Він поїхав у Монте-Карло, довго грав, програв двісті франків, поїхав назад, щоб вбити час, на візникові – їхав мало не три години: топ-топ, топ-топ, уї! і крутий постріл батога у повітрі... Порт'є радісно вишкірився:

— Pas de telegrammes, monsieur!

Він тупо одягався перед обідом, думаючи все одне й те саме:

"Якби зараз раптом постукали в двері і вона раптом ввійшла, хвилюючись, пояснюючи на ходу, чому вона не телеграфувала, чому не приїхала вчора, я б, здається, вмер від щастя! Я сказав би їй, що ніколи в житті, нікого на світі так не любив, як її, що бог багато що вибачить мені за таку любов, вибачить навіть Надю, — візьми мене всього, всього, Генріху! Так, а Генріх обідає зараз зі своїм австріяком. Ох, яка б це була насолода – дати їй найгучнішого ляпасу і проламати йому голову пляшкою шампанського, яке вони розпивають зараз разом!"

По обіді він ходив в густому натовпі вулицями, в теплому повітрі, в солодкому смороді копійчаних італійських сигар, виходив на набережну, до смоляної чорноти моря, дивився на дорогоцінне намисто чорного вигину, що печально пропадало вдалині праворуч, заходив у бари і все пив, то коньяк, то джин, то віскі. Повернувшись в готель, він, білий як крейда, в білій краватці, в білому жилеті, в циліндрі, поважно і недбало підійшов до порт'є і пробурмотів мертвими губами:

— Pas de telegrammes?

І порт'є, роблячи вигляд, що нічого не помічає, відповів залюбки:

— Pas de telegrammes, monsieur!

Він був такий п'яний, що заснув, скинувши з себе тільки циліндр, пальто і фрак, — впав навznak і негайно запаморочливо полетів в бездонну темряву, поцятковану вогненними зірками.

На третій день він міцно заснув після сніданку і, прокинувшись, раптом глянув на всю свою жалюгідну і ганебну поведінку тверезо і твердо. Він замовив собі в кімнату чаю і почав прибирати з гардеробу речі у валізи, намагаючись більше не думати про неї і не жалкувати за своєю безглуздою, зіпсованою поїздкою. Перед вечором спустився у вестибюль, наказав приготувати рахунок, спокійним кроком пішов до Кука і взяв квиток в Москву через Венецію на вечірній потяг: пробуду у Венеції день і о третій ночі прямим шляхом, без зупинок, додому, у Лоскутний... Який він, цей австріяк? За портретами і за розповідями Генріха, високий, жилавий, з похмурим і рішучим – звичайно, награним – поглядом косо схилоного з-під широкополого капелюха обличчя... Та що про нього думати! І скільки всього ще буде у житті! Завтра Венеція. Знову співи і гітари вуличних співаків на набережній під готелем, — вирізняється різкий і байдужий голос чорної простоволосої жінки, з шаллю на плечах, який вторує коротконогому тенору в капелюсі жебрака, що згори здається карликом... старичок у лахмітті, що допомагає входити у гондолу – минулого року допомагав входити з вогненноокою сіцилійкою в кришталевих сережках, з жовтою китицею розквітлої мімози у волоссі кольору маслини... запах гнилої води каналу, похоронно

лакована усередині гондола із зубчатою, хижою сокирою на носі, її погойдування і високо на кормі молодий гребець з тонкою, підперезаною червоним шарфом талією, що одноманітно подається вперед, налягаючи на довге весло і класично відставивши легку ногу назад...

Вечоріло, вечірнє бліде море лежало спокійно і плоско, зеленуватим сплавом з опаловим глянцем, над ним злісно і жалісно надривалися чайки, відчуваючи на завтра негоду, димчасто-сизий захід за Антибським мисом був мутним, в ньому стояв і меркнув диск маленького сонця, апельсина-королька. Він довго дивився на нього, пригнічений рівним безнадійним сумом, потім отямився і бадьоро пішов до свого готелю. "Journaux gersetran!" (Закордонні газети) – крикнув газетяр, що біг йому назустріч, і на бігу сунув йому "Новий час". Він сів на лавку і при останньому світлі зорі став неуважно розгортати і передивлятись ще свіжі сторінки газети. І раптом скочив, немов оглушений і осліплений вибухом магнію:

"Відень. 17 грудня. Сьогодні, в ресторані "Franzensring" відомий австрійський письменник Артур Шпіглер убив пострілом з револьверу російську журналістку і перекладачку багатьох сучасних австрійських і німецьких новелістів, що працювала під псевдонімом "Генріх".

10 листопада 1940

НАТАЛІ

I

Того літа я вперше одягнув студентський кашкет і був щасливий тим особливим щастям початку молодого вільного життя, що буває тільки в цю пору. Я виріс у строгій дворянській сім'ї, в селі, і юнаком, гаряче мріючи про любов, був ще чистий душею і тілом, червонів при вільних розмовах товаришів по гімназії, і вони жартували: "Ішов би ти, Мещерський, у монахи!" В те літо я вже не червонів би. Приїхавши додому на канікули, я вирішив, що настав і для мене час бути, як усі, порушити свою чистоту, шукати любові без романтики і, через це рішення та й бажання показати свій голубий околиць, став їздити у пошуках любовних зустрічей по сусідніх маєтках, до рідних і знайомих. Так потрапив я в маєток мого дядька по матері, відставного і давно вдового улана Черкасова, батька єдиної доньки, а моєї двоюрідної сестри Соні...

Я приїхав пізно, і в домі мене зустріла тільки Соня. Коли я вискочив із тарантасу і вбіг у темну вітальню, вона вийшла туди в нічному фланелевому халатику, високо тримаючи в лівій руці свічку, підставила мені для поцілунку щоку і сказала, хитаючи головою, зі своєю звичною насмішкуватістю:

— Це молодий чоловік, що завжди і всюди запізнюється!

— Цього разу ніяк не з власної вини, — відповів я. — Запізнився не молодий чоловік, а поїзд.

— Тихіше, всі сплять. Весь вечір вмирили від нетерпіння, чекання і нарешті махнули на тебе рукою. Тато пішов спати сердитий, обізвавши тебе вітрогоном, а Єфрема, що, вочевидь, лишився на станції до ранкового поїзду, старим дурнем, Наталі пішла ображена, прислуга теж розійшлася, одна я виявилась терплячою і вірною тобі...

Ну, роздягайся і підемо вечеряти.

Я відповів, милуючись її синіми очима і піднятою, відкритою до плеча, рукою:

— Дякую, милий друже. Переконатися в твоїй вірності мені тепер особливо приємно – ти стала справжньою красунею, і я маю на тебе найсерйозніші сподівання. Яка рука, шия і який звабливий цей м'який халатик, під яким, мабуть, нічого немає!

Вона засміялася:

— Майже нічого. Але і ти став хоч куди і дуже змужнів. Жвавий погляд і банальні чорні вусики... Тільки що це з тобою? Ти за ці два роки, що я тебе не бачила, перетворився з хлопчиська, що вічно спалахує від сором'язливості, в дуже цікавого нахабу. І це обіцяло би нам багато любовних втіх, як говорили наші бабусі, коли б не Наталі, в яку ти завтра ж вранці закохаєшся до гробу.

— Та хто ця Наталі? – спитав я, входячи за нею в освітлену яскравою висячою лампою їдальню з відкритими в темряву теплої і тихої літньої ночі вікнами.

— Це Наташа Станкевич, моя подруга по гімназії, що приїхала погостювати у мене. І от це вже дійсно красуня, не те, що я. Уяви собі: чарівна голівка, так зване "золоте" волосся і чорні очі. І навіть не очі, а чорні сонця, висловлюючись як перси. Вії, звичайно, довгі і теж чорні і дивовижний золотистий колір обличчя, плечей і всього іншого.

— Чого іншого? – спитав я, все більше захоплюючись тоном нашої розмови.

— А от ми завтра вранці підемо з нею купатися – раджу тобі залізти у кущі, тоді побачиш, чого. І статурою, як молоденька німфа...

На столі у їдальні були холодні котлети, шматок сиру і пляшка червоного кримського вина.

— Не прогнівись, більше нічого немає, — сказала вона, сідаючи і наливаючи вина мені і собі. – І горілки нема. Ну, дай боже, цокнемося хоч вином.

— А чого саме дай боже?

— Знайти мені скоріше такого жениха, що пішов би до нас "у двір". Адже мені вже двадцять перший рік, а вийти заміж кудись набік я ніяк не можу: з ким же залишиться тато?

— Ну, дай боже!

І ми цокнулись і, повільно випивши весь бокал, вона знову з дивною усмішкою стала дивитись на мене, на те, як я працюю виделкою, стала ніби про себе говорити:

— Так, ти нічого собі, схожий на грузина і досить гарний, раніше ти був дуже вже худий і зелений на обличчі. Взагалі дуже змінився, став легкий, приємний. Тільки от очі бігають.

— Це тому, що ти бентежиш мене своїми принадами. Адже ти теж не зовсім така була перше...

І я весело оглянув її. Вона сиділа з іншого боку столу, вилізши вся на стілець, підклавши під себе ногу і поклавши повне коліно на коліно, трохи боком до мене, під лампою виблискувала рівна засмага її руки, сяяли синьо-лілові усміхнені очі і червонувато відливало каштаном густе і м'яке волосся, заплетене на ніч у велику косу;

комір розхристаного халатика відкривав круглу засмаглу шию і початок повніючих грудей, на яких також лежав трикутник засмаги; на лівій щоці у неї була родимка з красивим завитком чорного волосся.

— Ну, а що тато?

Вона, продовжуючи дивитися все з тою ж посмішкою, вийняла з кишені маленький срібний портсигар і срібну коробочку з сірниками і закурила з деякою навіть зайвою вправністю, поправляючи під собою стегно.

— Тато, слава богу, молодець. Як і раніше прямий, твердий, постукує милицею, збиває сивий чуб, таємно підмальовує чимось бурим вуса і баки, молодецьки поглядає на Христю... Тільки ще більше, ніж раніше, і ще настійливіше трясє, хитає головою. Схоже, що ніколи ні з чим не погоджується, — сказала вона і засміялася. — Хочеш цигарку?

Я запалив, хоч ще не курих тоді, вона знову налила мені і собі і подивилась в темряву за відкритим вікном:

— Так, поки що все слава богу. І прекрасне літо, — ніч яка, глянь! Тільки солов'ї вже замовкли. І я справді дуже тобі рада. Послала за тобою ще о шостій, боялась, щоб не опізнився до поїзду Єфрем, що вже вижив із ума. Чекала тебе нетерплячіше за всіх. А потім навіть задоволена була, що всі розійшлися і що ти запізнюєшся, що ми, якщо ти прийдеш, посидимо наодинці. Я чомусь так і думала, що ти дуже змінився, з такими, як ти, завжди так буває. І знаєш, це таке задоволення – сидіти одній у всьому домі літньої ночі, коли чекаєш кого-небудь з поїзду, і нарешті почути, що їдуть, побрязкують дзвіночками, підкочують до ганку...

Я міцно взяв через стіл її руку і потримав у своїй, вже відчуваючи потяг до всього її тіла. Вона з веселим спокоєм пускала з губ кілечка диму. Я облишив руку і ніби жартуючи сказав:

— От ти кажеш Наталі... Ніяка Наталі з тобою не зрівняється... До речі, хто вона, звідки?

— Наша воронізька, з прекрасної сім'ї, колись дуже багатой, зараз же просто бідної. В домі говорять англійською і французькою, а їсти нічого... Дуже зворушлива дівчинка, струнка і тендітна. Розумниця, тільки дуже скритна, не відразу добереш, розумна чи дурна... Ці Станкевичі недалеко сусіди твого наймилішого кузена Олексія Мещерського, і Наталі говорить, що він щось частенько став заїжджати до них і скаржитись на своє холостяцьке життя. Та він їй не подобається. А потім – багатий, подумують, що вийшла через гроші, пожертвувала собою задля батьків.

— Так, — сказав я. — Та вернімося до справи. Наталі, Наталі, а як же наш із тобою роман?

— Наталі нашому роману все-таки не завадить, — відповіла вона. — Ти будеш божеволіти від кохання до неї, а цілуватися будеш зі мною. Будеш плакати у мене на грудях від її жорстокості, а я буду тебе втішати.

— Але ж ти знаєш, що я давним-давно закоханий в тебе.

— Так, але ж це була звичайна закоханість у кузину і до того ж занадто підколодна,

ти був тоді тільки смішним і нудним. Та бог з тобою, прощаю тобі твою колишню дурість і готова почати наш роман завтра ж, незважаючи на Наталі. А поки що ідемо спати, мені завтра рано вставати по господарству.

І вона встала, зіпнувши халатик, взяла у вітальні недогарок свічки і повела мене у мою кімнату. І на порозі цієї кімнати, радіючи і дивуючись тому, чому я в душі дивувався і радів усю вечерю, — такій щасливій удачі своїх любовних надій, яка раптом випала мені у Черкасових, — я довго і жадібно цілував і притискав її до одвірка, а вона похмуро закривала очі, все нижче опускаючи свічку, з якої капав віск. Ідучи від мене з розчервонілим обличчям, вона пригрозила мені пальцем і тихо сказала:

— Тільки дивись тепер: завтра, при всіх, не смій пожирати мене "пристрасними поглядами"! Не дай бог, якщо тато щось помітить. Він мене боїться жахливо, а я його ще більше. Та й не хочу, щоб Наталі помітила що-небудь. Я ж дуже соромлива, не суди, будь ласка, по тому, як я веду себе з тобою. А не виконаєш мого наказу, відразу спротивієш мені...

Я роздягнувся і впав на постіль з запамороченням, але заснув солодко і миттєво, розбитий щастям і втомою, зовсім не підозрюючи, яке велике нещастя чекає на мене попереду, що жарти Соні виявляться не жартами.

Опісля я не раз згадував, як якусь зловісну призивітку, що, коли я ввійшов у свою кімнату і чиркнув сірником, щоб запалити свічку, на мене м'яко шугонула велика летюча миша. Вона так близько пролетіла повз моє обличчя, що я навіть при світлі сірника ясно побачив її мерзенну темну оксамитовість і вухасту, кирпату, схожу на смерть, хижу мордочку, потім гідко тріпочучи, виламуючись, пірнула в чорноту відкритого вікна. Але тоді я зразу ж забув про неї.

II

Вперше я побачив Наталі другого дня вранці лиш мигцем: вона раптом заскочила із вітальні у їдальню, глянула, — була ще не зачесана і в одній легкій сорочечці з чогось оранжевого, — і, зблизнувши цим оранжевим, золотистим волоссям і чорними очима, зникла. Я був тої хвилини один у їдальні, тільки-но закінчив пити каву, — улан випив раніше і пішов, — і, вставши з-за столу випадково озирнувся...

Я прокинувся того ранку досить рано, ще в повній тиші всього будинку. В ньому було стільки кімнат, що я інколи плутався в них. Я прокинувся у якійсь дальній кімнаті, вікнами у тінисту частину саду, добре виспавшись, із задоволенням вмився, одягнувся у все чисте, — особливо приємно було одягнути нову косоворотку з червоного шовку, — красивіше зачесав своє чорне мокре волосся, підстрижене вчора у Вороніжу, вийшов у коридор, повернув у інший і опинився перед дверима в кабінет і одночасно спальню улана. Знаючи, що він встає влітку біля п'ятої, постукав. Ніхто не відповів, і я відчинив двері, зазирнув і з задоволенням переконався у незмінності цієї старої просторої кімнати з трійним італійським вікном із столітнім срібленим осоком за ним; ліворуч вся стіна в дубових книжкових шафах, між ними в одному місці височить годинник червоного дерева з мідним диском непорушного маятника, в іншому стоїть ціла купа люльок з бісерними чубуками, а над ними висить барометр, в третьому всунуте бюро

дідівських часів з порижілим зеленим сукном відкинutoї дошки горіхового дерева, а на сукні кліщі, молотки, гвіздки, мідна зорова труба; на стіні біля дверей, над стопудовим дерев'яним диваном, ціла галерея вицвілих портретів у овальних рамках; під вікном письмовий стіл і глибоке крісло – те і інше теж величезних розмірів; праворуч, над широченним дубовим ліжком, картина на всю стіну: почорнілий лаковий фон, на ньому ледве видно клубки схожих на дим хмар і зеленувато-голубих поетичних дерев, а на передньому плані виблискує, мов скам'янілим білком яйця, гола дебели красуня, мало не натурального розміру, що стоїть впівоберта до глядача гордим обличчям і усіма опуклостями повної спини, крутого заду і тилу могутніх ніг, спокусливо прикриваючи видовженими розчепіреними пальцями однієї руки сосок грудей, а другою низ живота в опасистих складках. Оглянувши все це, я почув позад себе сильний голос улана, що з костуром підходив до мене з вітальні:

— Ні, брате, мене о цій порі в спальні не знайдеш. Це лиш ви валяєтесь в ліжку до трьох дубів.

Я поцілував його широку суху руку і спитав:

— Яких дубів, дядю?

— Так мужики говорять, — відповів він, мотаючи сивим чубом і оглядаючи мене жовтими очима, ще зіркими і розумними. – Сонце на три дуба піднялось, а ти все ще мордою у подушці, кажуть мужики. Ну, ходімо пити каву...

"Чудовий старик, чудовий дім", думав я, входячи за ним в їдальню, у відкриті вікна якої дивилась зелень ранкового саду і все літнє благополуччя сільської садиби. Прислужувала стара нянька, маленька і горбата, улан пив із товстого стакану в срібному підстаканнику міцний чай з вершками, притримуючи в стакані широким пальцем тонке і довге, вите стебло круглої золотої старовинної ложечки, я їв скибка за скибкою чорний хліб з маслом і все підливав собі із гарячого срібного кофейника; улан, цікавлячись тільки собою, ні про що не спитав мене, розказував про сусідів поміщиків, всіляко лаючи і висміюючи їх, я прикидався, що слухаю, дивився на його вуса, баки, на довге волосся на кінці носа, а сам так чекав Наталі і Соню, що не сиділось на місці: що це за Наталі і як ми зустрінемося з Сонею після вчорашнього? Відчував до неї вдячність і захват, розбещено думав про спальні її і Наталі, про все те, що робиться в ранковому безпорядку жіночої спальні... Може, Соня все-таки сказала Наталі щонебудь про нашу любов, що розпочалася вчора? Якщо так, то я відчуваю щось подібне до любові і до Наталі, і не тому, що вона нібито красуня, а тому, що вона вже стала нашою з Сонею таємною співучасницею, — чому ж не можна любити двох? Ось зараз вони ввійдуть у всій своїй ранковій свіжості, побачать мене, мою грузинську красу і червону косоворотку, заговорять, засміються, сядуть за стіл, красиво наливаючи із цього гарячого кофейника, — молодий ранковий апетит, молоде ранкове збудження, блиск очей, що виспались, легкий наліт пудри на ще більше помолоділих після сну щоках і цей сміх за кожним словом, не зовсім натуральний і тим більше чарівний... А перед сніданком вони підуть садом до річки, будуть роздягатися в купальні, освітлені по голому тілу зверху синявою неба, а знизу відблиском прозорої води... Я завжди мав

жваву уяву, і подумки я бачив, як Соня і Наталі почнуть, тримаючись за перила драбини у купальні, незграбно сходити по її східцях, занурених у воду, мокрих, холодних і слизьких від гідкого зеленого бархату слизу, що наріс на них, як Соня, відкинувши назад свою густоволосу голову, рішуче впаде раптом на воду піднятими грудьми – і, вся дивно видна у воді голубувато-крейдянним тілом, косо розведе в різні боки кути рук і ніг, зовсім як жабка...

— Ну, до обіду, ти ж пам'ятаєш: обід о дванадцятій, — заперечливо хитаючи головою, сказав улан і встав зі своїм поголеним підборіддям, у бурих вусах, з'єднаних з такими ж баками, високий, по-старечому твердий, в просторому костюмі з чесучі і тупоносих черевиках, з костуром у широкій руці, укритій гречкою, поплескав мене у плече і швидким кроком пішов. І ось тут, коли я теж встав, щоб вийти крізь сусідню кімнату на балкон, вона і вскочила, промайнула і зникла, відразу вразивши мене радісним захопленням. Я вийшов на балкон зачудований: справді красуня! – і довго стояв там, немов би збираючись із думками. Я так чекав їх у їдальню, та коли нарешті почув їх у їдальні з балкону, раптом збіг у сад, — охопив якийсь страх чи то перед обома, з одною з яких я вже мав чарівну таємницю, чи то більш за все перед Наталі, перед тою миттю, коли вона півгодини тому засліпила мене своєю появою. Я поблукав по саду, що лежав, як і вся садиба, в річковій низовині, нарешті переборов себе, ввійшов з удаваною простотою і зустрів веселу сміливість Соні і милий жарт Наталі, яка з посмішкою скинула на мене з-під чорних вій сяючу чорноту своїх очей, особливо вражаючу при кольорі її волосся:

— Ми вже бачились!

Потім ми стояли на балконі, обіпершись на кам'яну балюстраду, з літнім задоволенням відчуваючи, як гаряче пече нам відкриті голови, і Наталі стояла біля мене, а Соня, обнявши її і ніби неуважно дивлячись кудись, з усмішкою наспівувала: "Средь шумного бала, случайно..." Потім випросталась:

— Ну, купатися! В першу чергу ми, потім підеш ти...

Наталі побігла за простирадлами, а вона затрималась і прошепотіла мені:

— Мусиш віднині удавати, що закохався в Наталі. І бережись, якщо виявиться, що тобі удавати не треба.

І я ледь не відповів з веселою зухвалістю, що так, вже не потрібно, а вона, глянувши скося на двері, тихо додала:

— Прийду до тебе після обіду...

Коли вони повернулись, пішов у купальню я – спершу довгою березовою алеєю, потім поміж різних старих дерев прибережжя, де тепло пахло річковою водою і горлали на верхівках дерев граки, ішов і знову думав з двома зовсім протилежними почуттями про Наталі і про Соню, про те, що я буду купатися в тій же воді, в якій тільки-но купались вони...

По обіді серед всього того щасливого, безцільного, привільного і спокійного, що дивилось із саду у відчинені вікна, — небо, зелень, сонце, — після довгого обіду з холодником, смаженими курчатами і малиною з вершками, за яким я таємно завмирав

від присутності Наталі і від чекання того часу, коли затишне весь дім і Соня (що вийшла до обіду з темно-червоною трояндою у волоссі) потайки наблизиться до мене, щоб продовжити вчорашнє вже не наспіх і не як-небудь, я негайно пішов у свою кімнату і прикрив наскрізні віконниці, став чекати її, лежачи на турецькому дивані, слухаючи гарячу тишу садиби і вже млосний післяполуденний спів пташок в саду, із якого линуло крізь віконниці солодке від квітів і трав повітря, і безпорадно думав: як же мені тепер жити в цій роздвоєності – у таємних побаченнях з Сонею і поруч з Наталі, одна думка про яку вже охоплює мене таким чистим любовним захопленням, пристрасною мрією дивитись тільки на неї з тим радісним обожнюванням, з яким я допіру дивився на її тонкий нахилений стан, на гострі дівочі лікті, якими вона опиралась на нагріте сонцем старе каміння балюстради? Соня, обіпершись поруч з нею і обнявши її за плече, була в своєму батистовому пеньюарі з оборками схожа на молоду жінку, що тільки-но вийшла заміж, а вона, в полотняній спідничці і вишитій малоросійській сорочці, під якими вгадувалась уся юна довершеність її будови, здавалася мало не підлітком. У тому й була найвища радість, що я не смів навіть помислити про можливість поцілувати її з тими ж почуттями, з якими цілував учора Соню! В легкому і широкому рукаві сорочки, вишитої на плечах червоним і синім, була видна її тонка рука, до сухо-золотистої шкіри якої прилягали рудуваті волоски, — я дивився і думав: що відчув би я, якщо посмів би торкнутися їх губами! І, відчувши мій погляд, вона підняла на мене блискучу чорноту очей і всю свою яскраву голівку, обвиту вінком досить товстої коси. Я відійшов і поспіхом опустил очі, побачивши її ноги крізь поділ спіднички, що просвічувався на сонці, і тонкі, міцні, породисті щиколотки в сірій прозорій панчосі...

Соня, з трояндою у волоссі, швидко відчинила і зачинила двері, тихо вигукнула: "Як, ти спав!" Я скочив – що ти, що ти, чи міг я спати! – і схопив її руки. "Замкни двері на ключ..." Я кинувся до дверей, вона сіла на диван, закриваючи очі, — "ну, іди до мене" — і ми відразу втратили будь-який сором і розум. Ми не промовили майже ні слова за ці хвилини, і вона, у всій чарівності свого гарячого тіла, дозволяла цілувати себе вже всюди – тільки цілувати – і все похмуріше закривала очі, все більше розпалася обличчям. І знову, виходячи і поправляючи волосся, пошепки пригрозила:

— А що до Наталі, то повторюю: бережись перейти за удаваність. Характер у мене зовсім не такий милий, як можна подумати!

Троянда валялася на підлозі. Я заховав її у стіл, і до вечора її темно-червоний оксамит став в'ялим і ліловим.

III

Життя моє зовні пішло буденно, але в душі я не знав ні хвилини спокою, все більше і більше звикаючи до Соні, до солодкої звички виснажливо-пристрасних побачень з нею ночами, — вона тепер приходила до мене тільки пізнього вечора, коли весь дім засинав, — і все болісніше і захопленіше слідкуючи таємно за Наталі, за кожним її рухом. Все йшло у звичному літньому порядку: зустрічі вранці, купання перед обідом і обід, потім відпочинок у своїх кімнатах, потім сад, — вони що-небудь вишивали, сидючи у березовій алеї і примушуючи мене читати вголос Гончарова, або варили варення на тінистій

галяві під дубами, недалеко від будинку, праворуч від балкону; о п'ятій годині чай на іншій тінистій галяві, ліворуч, ввечері прогулянки або крикет на широкому дворі перед будинком, — я з Наталі проти Соні або Соня з Наталі проти мене, — в сутінках вечеря у їдальні... Після вечері улан ішов спати, а ми ще довго сиділи в темряві на балконі, ми з Сонею жартуючи і палячи цигарки, а Наталі мовчки. Нарешті Соня казала: "Ну, спати!" — і попрощавшись з ними, я йшов до себе, з холодіючими руками чекав тої заповітної години, коли весь дім стане темним і таким тихим, що чути, як безперервною цокотливою ниткою біжить кишеньковий годинник біля мого узголів'я під свічкою, що нагоріла, і все дивувався, жахався: за що так покарав мене бог, за що дав зразу дві любові, такі різні і такі пристрасні, таку болісну красу обожнювання Наталі і таку тілесну насолоду Сонею. Я відчував, що ми от-от з нею не витримаємо нашої неповної близькості і що я зовсім зійду тоді з розуму від чекання наших нічних зустрічей і від відчуття їх потім увесь день, і усе це поруч з Наталі! Соня вже ревнувала, грізно спалахувала інколи, а разом з тим наодинці казала мені:

— Боюся, що ми з тобою за столом при Наталі недостатньо природні. Тато, мені здається, починає щось помічати, Наталі теж, а нянька, звичайно, вже впевнена у нашому романі і, либонь, нашіптує татові. Сиди побільше в саду з Наталі удвох, читай їй цей нестерпний "Обрив", відводь її іноді гуляти вечорами... Це жахливо, я ж помічаю, як ідіотськи вирячуєшся ти на неї, часом відчуваю до тебе ненависть, готова, як яка-небудь Одарка, вчепитися при всіх тобі у волосся, та що ж мені робити?

Жахливіше за все було те, що, як мені здавалось, почала чи то страждати, чи то обурюватися, відчувати, що є щось між мною і Сонею таємне, Наталі. Вона, і без того мовчазна, ставала ще мовчазнішою, грала в крокет чи вишивала занадто уважно. Ми нібито звикли один до одного, зблизились, та от я якось пожартував, сидячи з нею вдвох у вітальні, де вона перегортала ноти, напівлежачи на дивані:

— А я чув, Наталі, що, можливо, ми з вами породичаємося.

Вона різко поглянула на мене:

— Як це?

— Мій кузен, Олексій Миколайович Мещерський...

Вона не дала мені доказати:

— Ах, ось воно що! Ваш кузен, цей, пробачте, вгодований, весь зарослий чорним блискучим волоссям, гаркавий велетень з червоним соковитим ротом... І хто вам дав право на подібні розмови зі мною?

Я злякався:

— Наталі, Наталі, за що ви так суворі до мене! Навіть пожартувати не можна! Ну, вибачте мені, — сказав я, беручи її руку.

Вона не відняла руки і сказала:

— Я досі не розумію... не знаю вас... Але досить про це...

Щоб не бачити її нестерпно привабливих тенісних білих черевичків, навскіс підібраних на дивані, я встав і вийшов на балкон. Заходила з-поза саду хмара, тьмяніло повітря, все ширше і ближче ішов садом м'який літній шум, солодко дмухнуло

польовим дошовим вітром, і мене раптом так солодко, молодод і вільно охопило якесь безпричинне, на все згідне щастя, що я крикнув:

— Наталі, на хвилинку!

Вона підійшла до порогу:

— Що?

— Вдихніть - який вітер? Якою радістю могло б усе бути!

Вона помовчала:

— Так.

— Наталі, які неласкаві ви зі мною! Ви щось маєте проти мене?

Вона гордо знизала плечима:

— Що і чому я можу мати проти вас?

Ввечері, лежачи в темряві у плетених кріслах на балконі, ми всі троє мовчали, — зірки лиш де-не-де проглядали у темних хмарах, слабко тягнуло від річки млявим вітром, там дрімотно сюрчали жаби.

— На дощ, спати хочеться, — сказала Соня, позіхаючи. - Нянька сказала, народився молодий місяць і тепер з тиждень буде "обмиватися". - І, помовчавши, додала: — Наталі, що ви думаєте про першу любов?

Наталі озвалася з темряви:

— Я в одному переконана: у жахливій різниці першої любові юнака і дівчини.

Соня подумала:

— Ну, і дівчата бувають різні...

І рішуче встала:

— Ні, спати, спати!

— А я ще подрімаю тут, мені ніч подобається, — сказала Наталі.

Я прошепотів, слухаючи кроки Соні, що віддалялися:

— Щось недобре говорили ми нині з вами!

Вона відповіла:

— Так, так, ми недобре говорили...

Наступного дня ми зустрілись нібито спокійно. Вночі йшов тихий дощ, але вранці погода розгулялася, після обіду стало сухо і жарко. Перед чаєм, біля п'ятої, коли Соня робила якісь господарські розрахунки в кабінеті улана, ми сиділи в березовій алеї і намагались продовжити читати вголос "Обрив". Вона, нахилившись, щось шила, рухаючи правою рукою, я читав і час від часу з солодким сумом поглядав на її ліву руку, видну у рукаві, на рудуваті волоски, що прилягали до неї вище кисті, і на такі ж там, де шия ззаду переходила у плече, і читав усе жвавіше, не розуміючи ні слова. Нарешті сказав:

— Ну тепер почитайте ви...

Вона розігнулась, під тонкою блузкою означилися цятки її грудей, відклала шиття і, знову нахилившись, низько опустивши свою дивну і чудесну голову і показуючи мені потилицю і початок плеча, поклала книгу на коліна, стала читати швидким і нерівним голосом. Я дивився на її руки, на коліна під книгою, знемагаючи від палкої любові до

них і звуку її голосу. В різних місцях надвечірнього саду скрикували на льоту іволги, навпроти нас високо висів, притиснувшись до стовбуру сосни, що самотньо росла в алеї серед беріз, червонувато-сірий дятел...

— Наталі, який дивний колір волосся у вас! А коса трохи темніша, кольору дозрілої кукурудзи...

Вона продовжувала читати.

— Наталі, дятел, погляньте!

Вона глянула вгору:

— Так, так, я його вже бачила, і нині бачила, і вчора бачила... Не заважайте читати.

Я помовчав, потім знову:

— Подивіться, як це схоже на засохлих сірих черв'ячків.

— Що, де?

Я показав їй на лавку поміж нами, на засохлий вапняний пташиний послід:

— Правда?

І взяв і стиснув її руку, бурмочучи і сміючись від щастя:

— Наталі, Наталі!

Вона тихо і довго дивилась на мене, потім вимовила:

— Але ж ви любите Соню!

Я почервонів, як спійманий шахрай, але з такою гарячою поспішністю відрікся від Соні, що вона навіть злегка розтулила губи:

— Це неправда?

— Неправда, неправда! Я її дуже люблю, але як сестру, адже ми знаємо один одного з дитинства!

IV

Наступного дня вона не вийшла ні вранці, ні до обіду - "Соня, що з Наталі?" — спитав улан, і соня відповіла, недобре засміявшись:

— Лежить весь ранок у сорочці, нечесана, по лицю видно, що ревіла, принесла їй кави - не допила... Що таке? "Голова болить". - Чи не закохалася, бува?

— Дуже просто, — сказав улан бадьоро, зі схвальним натяком глянувши на мене, та заперечуючи головою.

Вийшла Наталі тільки до вечірнього чаю, але ввійшла на балкон легко і жваво, усміхнувшись мені привітно і начебто ледь винувато, здивувавши мене цією жвавистію, посмішкою і якоюсь новою ошатністю: волосся зібране туго, спереду трохи завите, хвилясто укладене щипцями, сукня інша, із чогось зеленого, суцільна, дуже проста і дуже вдала, особливо у перехопленні на талії, черевички чорні, на високих підборах, — я подумки ахнув від нового захоплення. Я, сидячи на балконі, переглядав "Історичний вісник", декілька книг якого дав мені улан, коли вона раптом увійшла з цією жвавистію і дещо збентеженою привітністю.

— Добрий вечір. Ходімо чай пити. Сьогодні за самоваром я. Соня нездужає.

— Як? То ви, то вона?

— У мене просто вранці боліла голова. Соромно сказати, лиш зараз привела себе в порядок...

— Як вам личить це зелене при ваших очах і волоссі! – сказав я. І раптом спитав, червоніючи: — Ви вчора мені повірили?

Вона теж почервоніла – тонко і яскраво – і відвернулася:

— Не відразу, не зовсім. Потім раптом подумала, що не маю підстав не вірити вам... і що, по суті, яке мені діло до ваших із Сонею почуттів? Але ходімо...

До вечері вийшла Соня і знайшла хвилину сказати мені:

— Я занедужала. У мене це відбувається завжди дуже тяжко, днів п'ять лежу. Сьогодні ще змогла вийти, а завтра вже ні. Поводься розумно без мене. Я тебе страшно люблю і жахливо ревную.

— Невже навіть не заглянеш нині до мене?

— Ти дурний...

Це було і щастя і нещастя: п'ять днів повної свободи з Наталі і п'ять днів не бачити ночами у себе Соні!

З тиждень правила домом, усім розпоряджалась, ходила в білому фартуху через двір у кухарську Наталі – я ніколи ще не бачив її такою діловитою, видно було, що роль замісниці Соні і турботливої господині їй дуже подобається і що вона ніби відпочиває від таємної уваги до того, як ми з Сонею говоримо, переглядаємося. Всі ці дні, переживши за обідом спершу тривогу, чи все добре, а потім задоволення, що все добре і старий кухар і Христя, покоївка, приносили і подавали вчасно, не дратуючи улана, вона після обіду ішла до Соні, куди мене не пускали, і лишалась у неї до вечірнього чаю, а після вечері – весь вечір. Бувати зі мною вдвох вона, вочевидь, уникала, і я, спантеличений, нудьгував і страждав наодинці. Чому стала ласкава, а уникає? Боїться Соні чи себе, свого почуття до мене? І пристрасно хотілось вірити, що себе, і я упивався мрією, що все міцніла: не на вік же я пов'язаний із Сонею, не вік же мені – та й Наталі – гостювати тут, через тиждень-другий я все одно повинен буду поїхати – і тоді кінець моїм мукам... знайду привід поїхати познайомитися зі Станкевичами, як тільки Наталі повернеться додому... Поїхати від Соні, та ще з обманом, з цією таємною мрією про Наталі, з надією на її любов і руку, буде, звичайно, дуже боляче, — хіба тільки з одною пристрастю цілую я Соню, хіба я не люблю її? – та що поробиш, цього, рано чи пізно, все одно не уникнеш... І безперестанку думаючи так, у безперервному душевному хвилюванні, у чеканні чогось я намагався вести себе при зустрічах з Наталі якомога стриманіше, миліше – і терпіти, терпіти до слушного часу. Я страждав, нудьгував, — як навмисне днів зо три ішов дощ, мірно біг, стукав тисячами лапок по даху, в домі було похмуро, на стелі і на лампі в їдальні спали мухи, — але кріпився, годинами сидів у кабінеті улана, слухаючи усякі його розповіді...

Соня почала виходити спершу в халатику, на годину, на дві, з поблажливою усмішкою до своєї слабкості, лягала на балконі в полотняне крісло і, на мій жах, говорила зі мною капризно і не в міру ніжно, не соромлячись присутності Наталі:

— Посидь коло мене, Вітю, мені боляче, мені сумно, розкажи щось смішне... Місяць

і справді обмивався, та вже, здається, обмився; розпогодилось і як солодко пахне квітами...

Я, дратуючись таємно, відповідав:

— Якщо квіти сильно пахнуть, буде знову обмиватися.

Вона біла мене по руці:

— Не смій суперечити хворій!

Нарешті стала виходити і до обіду і до вечірнього чаю, тільки ще бліда і наказуючи подавати собі крісло. Але до вечері і на балкон після неї ще не виходила. І якось Наталі сказала мені після вечірнього чаю, коли вона пішла до себе і Христя понесла зі столу самовар в кухарську:

— Соня сердиться, що я все сиджу коло неї, що ви все один та один. Вона ще не зовсім видужала, а ви без неї нудьгуєте.

— Я нудьгую тільки без вас, — відповів я. — Коли вас нема...

Вона змінилась на обличчі, але справилась, із зусиллям посміхнулась:

— Але ж ми домовились не сваритись більше... Послухайте краще ось що: ви засиділись вдома, підіть погуляйте до вечері, а потім я посиджу з вами в саду, прогнози про місяць, слава богу, не збулись, ніч буде прекрасна...

— Соні мене жаль, а вам? Ніскільки?

— Страшно жаль, — відповіла вона і ніяково засміялася, ставлячи на тачку чайний посуд. — Та, слава богу, Соня вже здорова, скоро не будете нудьгувати...

При словах "а ввечері я посиджу з вами" серце у мене стиснулось солодко і таємниче, але я зразу ж подумав: та ні! Це просто тільки ласкаве слово! Я пішов до себе і довго лежав, дивлячись на стелю. Нарешті встав, взяв у вітальні картуз і чийось палицю і несвідомо вийшов із садиби на широкий шлях, що пролягав між садибою і селом на степовому голому узгір'ї. Шлях вів у порожні вечірні поля. Всюди було горбисто, але просторо, далеко видно. Ліворуч від мене лежала річкова низовина, за нею злегка підіймались до горизонту теж порожні поля, там щойно сіло сонце, горів захід. Праворуч червонів навпроти нього ряд білих однакових хат села, що ніби вимерло, і я з сумом дивився то на захід, то на них. Коли повернув назад, назустріч війнуло то теплим, то майже гарячим вітром і вже світив у небі молодий місяць, блищала половина його, не обіцяючи нічого доброго: як прозоре павутиння, видна була і друга половина, а все разом нагадувало жолудь.

За вечерею - вечеряли цього разу теж у саду, в домі було жарко - я сказав улану:

— Дядю, що ви думаєте про погоду? Мені здається, завтра буде дощ.

— Чому, мій друже?

— Я тільки що ходив у поле, із сумом думав, що скоро залишу вас...

— Це чому?

Наталі теж скинула на мене очі:

— Ви збираєтесь їхати?

Я вдавано засміявся:

— Не можу ж я...

Улан особливо енергійно захитав головою, цього разу доречно:

— Дурниці, нісенітниці! Батько й мати відмінно можуть потерпіти розлуку з тобою. Раніше двох тижнів я тебе не відпущу. Та от і вона не відпустить.

— Я не маю ніяких прав на Віталія Петровича, — сказала Наталі.

Я жалібно вигукнув:

— Дядю, забороніть Наталі називати мене так!

Улан вдарив долонею по столу:

— Забороняю. І досить базікати про твій від'їзд. От відносно дощу ти маєш рацію, цілком можливо, що погода знову зіпсується.

— У полі було дуже вже чисто, ясно, — сказав я. — І місяць дуже чистий і схожий на жолудь, і віяло з півдня. І от, бачите, вже набігають хмари...

Улан озирнувся, подивився в сад, де то тьмяніло, то розгоралося місячне світло:

— Із тебе, Віталію, вийде другий Брюс...

О десятій годині вона вийшла на балкон, де я сидів, чекаючи її, зі смутком думаючи: все це дурниці, якщо у неї і є якісь почуття до мене, то зовсім несерйозні, мінливі, швидкоплинні... Молодий місяць грав все вище і яскравіше в купах димчато-білих хмар, що все більше накопичувалися, захаращуючи небо, і коли виходив з-за них своєю білою половиною, схожою на обличчя людини в профіль, яскраве і мертвенно-біде, все осявалося, заливалось фосфоричним світлом. Раптом я озирнувся, щось відчувши: Наталі стояла на порозі, заклавши руки за спину, мовчки дивлячись на мене. Я встав, вона байдуже спитала:

— Ви ще не спите?

— Та ви ж мені сказали...

— Пробачте, я дуже стомилась нині. Пройдімося по алеї, і я піду спати.

Я пішов за нею, вона призупинилась на східцях балкону, дивлячись на верхівки саду, з-за яких клубками підіймалися хмари, смикаючись і виблискуючи беззвучними блискавками. Потім увійшла під довгий прозорий навіс березової алеї, в строкатість, у плями світла і тіні. Рівняючись з нею, я сказав, щоб сказати що-небудь:

— Як чарівно блищать вдалині берези. Немає нічого дивнішого і прекраснішого внутрішності лісу в місячну ніч і цього білого шовкового блиску березових стовбурів у його глибині...

Вона зупинилась навпроти мене, чорніючи в сутінках очима:

— Ви правда від'їжджаєте?

— Так, пора.

— Але чому так відразу і швидко? Я не криюсь: ви мене допіру вразили, сказавши, що їдете.

— Наталі, чи можна мені приїхати відрекомендуватися вашим, коли ви повернетесь додому?

Вона промовчала. Я взяв її руки, поцілував, весь завмираючи, праву.

— Наталі...

— Так, так, я вас люблю, — сказала вона, поспішно і невиразно, повернувши назад,

до будинку. Я, мов сновида, пішов за нею.

— Від'їжджайте завтра ж, — сказала вона на ходу, не обертаючись. — Я повернусь додому через кілька днів.

V

Ввійшовши до себе, я, не запалюючи свічки, сів на диван і завмер, заціпенів у тому страшному і дивному, що так раптово і несподівано сталося в моєму житті. Я сидів, втративши будь-яку уяву про місце і час. Кімната і сад вже потонули в темряві від хмар, в саду, за відкритими вікнами, все шуміло, гойдалось, і мене все частіше і яскравіше осявало швидким і в ту ж секунду зникаючим зелено-голубим полум'ям. Швидкість і сила цього світла без гromу все збільшувались, потім кімната освітілася раптом до неправдоподібної видимості, на мене понесло свіжим вітром і таким шумом саду, ніби його охопив жаж: ось воно, загорається земля і небо! Я скочив, з труднощами зачинив одне за другим вікна, ловлячи їх рами, переборюючи вітер, що шарпав мене, і навшпиньках побіг по темних коридорах в їдальню: мені, здавалось би, було в той час не до розчинених вікон в їдальні і вітальні, де буря могла перебити скло, та я все-таки побіг і навіть з великою тривогою. Всі вікна у їдальні і вітальні виявились зачиненими — я побачив це при тому зелено-голубому спалаху, в кольорі, яскравості якого було справді щось неземне, що прозирало відразу всюди, ніби швидкі очі, і робило видимими до останньої деталі всі віконні рами, а потім відразу ж вкривало густим мороком і залишало на секунду в засліпленому зорі слід чогось жерстяного, червоного. Коли ж я швидко, ніби боячись, чи не сталося там чогось без мене, увійшов у свою кімнату, з темряви почувся сердитий шепіт:

— Де ти був? Мені страшно, запали швидше вогонь...

Я чиркнув сірником і побачив Соню, що сиділа на дивані в одній нічній сорочці і в черевиках на босу ногу.

— Або ні, ні, не потрібно, — поспіхом сказала вона, — іди скоріше до мене, обніми мене, я боюся...

Я покійно сів і обняв її за холодні плечі. Вона зашепотіла:

— Ну, поцілуй же мене, поцілуй, візьми зовсім, я цілий тиждень не була з тобою!

І з силою відкинула мене і себе на подушки дивану.

Тої ж хвилини на порозі розчинених дверей майнула Наталі у своїй сорочечці, зі свічкою в руці. Вона відразу побачила нас, та все-таки несвідомо крикнула:

— Соня, де ти? Я страшно боюсь...

І відразу зникла. Соня кинулася вслід за нею.

VI

Через рік вона вийшла за Мещерського. Вінчали її у його Благодатному при порожній церкві — і ми й інші родичі і знайомі з його і з її боку не одержали запрошення на весілля. І звичних після весілля візитів молоді не робили, відразу поїхали в Крим.

В січні наступного року, в Тетянин день, був бал воронезьких студентів у Шляхетному зібранні у Воронежі. Я, вже московський студент, проводив святки дома, в

селі, приїхав того вечора у Вороніж. Поїзд прийшов увесь білий, димлячись від хурделиці снігом; по дорозі зі станції і в місті, доки сани візника несли мене в Дворянський готель, ледве видно було крізь заметіль вогні ліхтарів. Та після села ця міська заметіль і міські вогні збуджували, обіцяючи близьке задоволення увійти в теплий, навіть занадто теплий номер старого губернського готелю, спитати самовар і почати переодягатися, готуватися до довгої бальної ночі і студентської пиятики до світанку. За той час, що пройшов з тої страшної ночі у Черкасових, а потім з її заміжжя, я поступово оговтався, — принаймні звик до того стану душевнохворої людини, якою потайки був, і зовні жив як усі.

Коли я приїхав, бал тільки розпочався, але вже були заповнені людьми, що все прибували, парадні сходи і майданчик на них, а з головної зали, з її хор, все покривала, заглушала полкова музика, гучно гриміла печально-святковими тактами вальсу. Ще свіжий з морозу, в новенькому мундирі і від цього не в міру вишукано, із зайвою ввічливістю пробираючись в натовпі по червоному килиму сходів, я піднявся на майданчик, увійшов у особливо густий і вже гарячий натовп, що тіснився перед дверима зали, і навіщось почав продиратися далі так наполегливо, що мене прийняли, напевне, за розпорядника, який має в залі невідкладну справу. І я нарешті продерся, зупинився на порозі, слухаючи, як розливався і розкочувався оркестр над самісінькою моєю головою, дивлячись на виблискування люстр і на десятки пар, що різноманітно миготіли під ними у вальсі, — і раптом подався назад: з цього натовпу, що кружляв, раптово виділилась для мене одна пара, яка швидкими і легкими глісадами летіла поміж всіх інших все ближче до мене. Я відхитнувся, дивлячись, який він, дещо сутулий у вальсуванні, великий, дебелий, весь чорний блискучим чорним волоссям і фракком і легкий тою легкістю, якою дивують в танцях деякі громіздкі люди, і яка висока вона в бальній високій зачісці, в бальній білій сукні і струнких золотих черевичках, що кружляла дещо відкинувшись, опустивши очі, поклавши на його плече руку в білій рукавичці до ліктя таким вигином, який робив руку схожою на шию лебедя. На мить її чорні вії здійнялися прямо на мене, чорнота очей зблиснула зовсім близько, але тут він, зі старанністю громіздкої людини, спритно ковзнувши на лакованих носках, круто повернув її, губи її привідкрились подихом на повороті, сріблясто майнув поділ сукні, і вони, віддаляючись, пішли глісадами назад. Я знову проштовхався в натовп на майданчику, вибрався з натовпу, постояв... У дверях зали навскіс проти мене, ще зовсім порожньої і прохолодної, були видні дві курсистки в малоросійському одязі, що стояли в марному чеканні за буфетом з шампанським, — гарненька блондинка і суха, темнолиця красуня козачка, мало не вдвічі вища за неї. Я увійшов і, уклонившись, простягнув паперові сто карбованців. Вони, стукнувшись головами і засміявшись, витягнули під стійкою із відра з льодом важку пляшку і нерішуче переглянулися – відкоркованих пляшок ще не було. Я зайшов за стійку і за хвилину молодецьки бахнув корком. Потім весело запропонував їм по бокалу – *Gaudeamus igitur!* (Будемо ж веселитися!) – решту допив бокал за бокалом один. Вони дивились на мене спершу із здивуванням, потім з жалістю:

— Ой, та ви і так страшенно блідий!

Я допив і відразу поїхав. В готелі замовив у номер пляшку кавказького коньяку і став пити чайними чашками, з надією, що у мене розірветься серце...

І минуло ще півтора роки. І якось у кінці травня, коли я знову приїхав з Москви додому, посильний зі станції привіз її телеграму із Благодатного: "Сьогодні вранці Олексій Миколайович раптово вмер від удару". Батько перехрестився і сказав:

— Царство небесне. Який жах. Пробач мені, боже, ніколи не любив я його, та все-таки це жахливо. Адже йому ще й сорока не було. І її жахливо жаль – удова в такому віку, з дитиною на руках... Ніколи її не бачив, — він був таким милим, що навіть ні разу не привіз її до мене, — але, кажуть, чарівна. Як же тепер бути? Ні я, ні мама їхати при нашій старості за півтора ста верст, звичайно, не можемо, треба їхати тобі...

Відмовитись було неможливо, — через що б я міг відмовитись? Та я і не міг би відмовитися у тому безумі, в яке раптово знову кинула мене ця несподівана звістка. Я знав одне: я її побачу! Привід для зустрічі був страшний, але законний.

Ми послали телеграму у відповідь, і другого дня, травневої вечірньої зорі, коні з Благодатного за півгодини привезли мене зі станції в маєток. Під'їжджаючи до нього пагорбом вздовж заплавних луків, я ще здалеку побачив, що на західній стіні будинку, повернутій до ще світлого неба, всі вікна в залі закриті віконницями, і здригнувся від страшної думки: за ними лежав він і була вона! У дворі, який густо заріс молодого травою, побрязкували дзвониками біля каретного сараю чиїсь дві трійки, але не було ні душі, крім кучерів на козлах, — і приїжджі і двірня вже стояли в домі на панахиді. Всюди була тиша сільської травневої зорі, весняна чистота, свіжість і новизна усього – польового і річкового повітря, цієї молоді густої трави у дворі, густого розквітлого саду, що насунувся на дім ззаду і з південного боку, а на низькому парадному ганку, біля розчинених навстіж дверей у сіни, було навстоячки притулене до стіни велике жовте глазетове віко домовини. В тонкій прохолоді вечірнього повітря сильно пахло солодким квітом груш, що молочно білили своєю білою гушавиною в південно-східній частині саду на рівному і від цієї молочності матовому небосхилі, де горів один рожевий Юпітер. І молодість, краса всього цього, і думка про її красу і молодість, і про те, що вона любила мене колись, раптом так розірвали мені серце скорботою, щастям і потребою любові, що, вискочивши біля ганку з коляски, я відчув себе ніби перед проваллям – як вступити в цей дім, знову побачить її лицем до лиця після трьох років розлуки і вже вдовою, матір'ю! І все ж я ввійшов в сутінки і ладан цієї страшної зали, поцяткованої жовтими вогниками свічок, в чорноту тих, що стояли з цими вогниками перед гробом, який косо підіймався своїм узголів'ям в передній кут, осяяний зверху великою червоною лампадою перед золотими ризами ікон, а внизу срібним текучим блиском трьох високих церковних свічок, — ввійшов під вигуки і співи священників, що з кадінням і поклонами обходили гроб, і відразу опустив голову, щоб не бачити жовтої парчі на гробі і обличчя покійника, та більш за все боячись побачити її. Хтось подав мені запалену свічку, я взяв і став тримати її, відчуваючи, як вона, тремтячи, гріє і освітлює мені обличчя, вкрите блідістю, і з тупою покірністю слухаючи ці вигуки і

бряжчання кадила, з-під лоба бачачи, як пливе до стелі дим, що пахнув урочисто і нудотно, і раптом, піднявши лице, все-таки побачив її, — попереду всіх, в жалобі, зі свічкою в руці, що осявала її щоку і золотистість волосся, — і вже, як від ікони, не міг відірвати від неї очей. Коли все замовкло, запахло погашеними свічками і всі обережно зарухались і пішли цілувати їй руку, я чекав, щоб підійти останнім. І, підійшовши, з жахом захоплення поглянув на чернечу стрункість її чорної сукні, що робила її особливо непорочною, на чисту, молоду красу обличчя, вій і очей, які, побачивши мене, опустилися, низько, низько уклонився, цілуючи її руку, сказав ледве чутним голосом усе, що повинен був сказати, відповідаючи пристойності як родич, і попросив дозволу відразу піти і ночувати в саду, в тій старовинній ротонді, в якій я ночував ще гімназистом, приїжджаючи в Благодатне, — там була спальня Мещерського на гарячі літні ночі. Вона відповіла, не піднімаючи очей:

— Я зараз розпоряджусь, щоб вас провели туди і подали вам вечерю.

Вранці, після відспівування і похорону, я негайно поїхав. Прощаючись, ми знову обмінялись лиш декількома словами і знову не дивились один одному в очі.

VII

Я закінчив курс, втратив невдовзі після цього майже одночасно батька й матір, став жити в селі, хазяйнував, зійшовся з селянською сиротою Гашею, що виросла у нас в домі і служила в кімнатах моєї матері... Тепер вона, разом з Іваном Лукичем, нашим колишнім дворовим, сивим до зелені стариком з великими лопатками, служила мені. Вигляд вона мала ще напівдитячий – маленька, худенька, чорноволоса, з позбавленими виразу очима кольору сажі, загадково-мовчазна, немов би до всього байдужа і настільки вся темна тонкою шкірою, що батько колись говорив: "От, напевно, така була Агар". Мила вона мені була безкінечно, я любив носити її на руках, цілуючи; я думав: "От і все, що залишилось мені в житті!", і вона, здавалось, розуміла, що я думаю. Коли вона народила, — маленького, чорненького хлопчика, — і перестала служити, оселилась у моїй колишній дитячій кімнаті, я хотів повінчатися з нею. Вона відповіла:

— Ні, цього мені не потрібно, мені тільки соромно буде перед усіма, яка ж я пані? А вам нащо? Ви мене тоді ще скоріше розлюбите. Вам треба поїхати в Москву, а то ви зовсім занудьгуєте зі мною. А я тепер нудьгувати не буду, — сказала вона, дивлячись на дитину, яка на руках у неї смоктала груди. – Поїдьте, поживіть у своє задоволення, тільки одне пам'ятайте: якщо закохаетесь у когось як слід і женитись задумаете, ні хвилини не зволікатиму, утоплюсь от разом з ним.

Я подивився на неї – їй не вірити було неможливо. І похилив голову: так, а мені ж усього двадцять шість років... Закохатися, одружитися – цього я і уявити собі не міг, але слова Гаші ще раз нагадали мені про моє закінчене життя.

Ранньої весни я поїхав за кордон і провів там місяця чотири. Повертаючись у кінці червня через Москву додому, думав так: проживу осінь в селі, а на зиму знову куди-небудь поїду. Дорогою з Москви в Тулу спокійно сумував: ось знову я вдома, а навіщо? Згадав Наталі – і подумав: так, та любов "до гроба", яку, насміхаючись, передрікала мені Соня, існує; тільки я вже звик до неї, як звикає хто-небудь з роками до того, що в

нього відрізали, приміром, руку чи ногу... І, сидючи на вокзалі в Тулі в чеканні пересадки, раптом послав телеграму: "Їду з Москви повз вас, буду на вашій станції о дев'ятій вечора, дозвольте заїхати, дізнатись, як ви поживаєте".

Вона зустріла мене на ганку, — позад неї світила лампою покоївка, — і з напівпосмішкою простягнула мені обидві руки:

— Я дуже рада!

— Як це не дивно, ви ще трохи вирости, — сказав я, цілуючи і відчуваючи їх уже з мукою. І глянув на неї на всю при світлі лампи, яку підняла покоївка і навколо скла якої, в м'якому після дощу повітрі, кружляли дрібні рожеві метелики, чорні очі дивились тепер твердіше, впевненіше, вся вона була вже у повному розквіті молодії жіночої краси, струнка, скромно ошатна, в сукні із зеленої чесучі.

— Так, я все ще расту, — відповіла вона, журливо посміхаючись.

В залі як і раніше висіла в передньому куті велика червона лампада перед старими золотими іконами, тільки не запалена. Я поспішив відвести очі від цього кута і пройшов за нею в їдальню. Там на блискучій скатертині стояв чайник на спиртівці, виблискував тонкий чайний посуд. Покоївка принесла холодну телятину, пікулі, графинчик з горілкою, пляшку лафіту. Вона взялася за чайник:

— Я не вечеряю, вип'ю тільки чаю, але ви спершу поїжте... Ви з Москви? Чому? Що там робити влітку?

— Повертаюсь із Парижа.

— Он як! І довго там пробули? Ах, коли б я могла поїхати куди-небудь! Але ж моїй дівчинці всього четвертий рік... Ви, кажуть, старанно хазяйнуєте?

Я випив чарку горілки, не закусуючи, і попросив дозволу курити.

— Ах, прошу!

Я закурив і сказав:

— Наталі, не потрібно вам бути зі мною світськи люб'язною, не звертайте на мене особливої уваги, я заїхав тільки поглянути на вас і знову зникнути. І не відчувайте незручності - адже все, що було, биллям поросло і пройшло без вороття. Ви не можете не бачити, що я знову засліплений вами, але тепер вас ніяк не може турбувати моє захоплення - воно тепер безкорисне і спокійне...

Вона схилила голову і вії, — до дивної протилежності того й іншого ніколи не можна було звикнути, — і обличчя її стало повільно рожевіти.

— Це абсолютно точно, — сказав я, бліднучи, але зміцнілим голосом, сам себе переконуючи, що кажу правду. - Адже все на світі проходить. Що ж до моєї страшної провини перед вами, то я впевнений, що вона вже давним-давно стала для вас байдужою і значно більше зрозумілою, вартою вибачення, ніж раніше: вина моя була все-таки не зовсім вільна і навіть і в ту пору заслуговувала милості через мою крайню молодість і через той дивний збіг обставин, у який я потрапив. І потім, я вже достатньо покараний за цю провину - всією своєю загибеллю.

— Загибеллю?

— А хіба не так? Ви й досі не розумієте, не знаєте мене, як сказали колись?

Вона помовчала.

— Я бачила вас на балу у Воронежі... Яка ще молода була я тоді і як дивовижно нещасна! – Хоча хіба буває нещасна любов? – сказала вона, піднімаючи обличчя і питаючи всім чорним розкриттям очей і вій. – Хіба найскорботніша в світі музика не дає щастя? – Та розкажіть мені про себе, невже ви назавжди оселились у глушині?

Я через силу спитав:

— Отже, ви тоді мене ще любили?

— Так.

Я замовк, відчуваючи, що лице у мене тепер вже горить вогнем.

— Це правда, що я чула... що у вас є любов, дитина?

— Це не любов, — сказав я. — Страшна жалість, ніжність, але і тільки.

— Розкажіть мені все.

І я розказав усе – аж до того, що сказала мені Гаша, порадивши мені "поїхати, пожити у своє задоволення". І закінчив так:

— Тепер ви бачите, що я остаточно загинув...

— Годі вам! – сказала вона, думаючи щось своє. – У вас ще все життя попереду. Але шлюб для вас, звичайно, неможливий. Вона, звичайно, із таких, що і дитини не пошкодує, не те що себе.

— Не в шлюбі справа, — сказав я. – Бог мій! Мені, женитися!

Вона в задумі поглянула на мене:

— Так, так. І як дивно. Ваше провіщення збулося – ми породичалися. Ви відчуваєте, що ви мені двоюрідний брат тепер?

І поклала руку на руку мені:

— Та ви жакливо стомились з дороги, навіть не доторкнулись ні до чого. На вас лица немає, досить розмов на сьогодні, ідіть, постіль для вас в павільйоні готова...

Я покійно поцілував їй руку, вона покликала покоївку, і та з лампою, хоч було доволі світло від місяця, що низько стояв за садом, провела мене спершу головною, потім бічною алеєю на простору галяву, в ту старовинну ротонду з дерев'яними колонами. І я сів край відкритого вікна, в крісло біля постелі, став курити, думаючи: даремно я зробив цей дурний раптовий вчинок, даремно заїхав, понадіявся на свій спокій, на свої сили... Ніч була надзвичайно тиха, було вже пізно. Напевне, пройшов ще невеликий дощик – ще тепліше, м'якіше стало повітря. І у чудовій відповідності з цим непорушним теплом і тишею протяжно і обережно співали вдалині, в різних місцях села, перші півні. Світлий круг місяця, що стояв навпроти ротонди, за садом, ніби завмер на одному місці, ніби дивився у чеканні, виблискував серед дальніх дерев і близьких розкидистих яблунь, змішуючи своє світло з їх тінями. Там, де світло проливалось, було яскраво, прозоро, у тіні ж строкато і таємниче... І вона, у чомусь довгому, темному, шовковисто-блискучому, підійшла до вікна, теж так таємниче, нечутно...

Потім місяць сяяв уже над садом і дивився прямо в ротонду, і ми почергово говорили – вона, лежачи на постелі, я, стоячи навколішках поруч і тримаючи її руку:

— Тої страшної ночі з блискавками я любив уже тільки тебе одну, ніякої іншої пристрасті, крім найпалкішої і чистої пристрасті до тебе, в мені вже не було.

— Так, з часом я все зрозуміла. І все ж таки, коли раптом згадувала ці блискавки, зразу ж після згадки про те, що за годину перед тим було у алеї...

— Ніде в світі немає подібної до тебе. Коли я в кімнаті дивився на цю зелену чесучу і на твої коліна під нею, я відчував, що готовий вмерти за один дотик до неї губами, тільки до неї.

— Ти ніколи, ніколи не забував мене всі ці роки?

— Забував тільки так, як забуваєш, що живеш, дихаєш. І ти правду сказала: немає нещасної любові. Ах, ця твоя оранжева сорочечка і вся ти, ще майже дівчинка, що промайнула того ранку, першого ранку моєї любові до тебе! Потім твоя рука в рукаві малоросійської сорочки. Потім нахил голови, коли ти читала "Обрив" і я бурмотів: "Наталі, Наталі!"

— Так, так.

— А потім ти на балу – така висока і така страшна в своїй вже жіночій красі, — як я бажав померти тої ночі в захваті своєї любові і загибелі! Потім ти зі свічкою в руці, твій траур і твоя непорочність у ньому. Мені здавалось, що святою стала та свіча біля твого обличчя.

— І от ти знову зі мною і вже навіки. Але навіть бачитися ми будемо рідко – хіба можу я, твоя таємна дружина, стати твоєю відомою усім коханкою?

В грудні вона померла на Женевському озері в передчасних родах.

4. 04. 41

ЧАСТИНА III

В ОДНІЙ ЗНАЙОМІЙ ВУЛИЦІ

Весняної паризької ночі ішов по бульвару в сутінках від густої, свіжої зелені, під якою металічно виблискували ліхтарі, відчував себе легко, молодю і думав:

*В одній знайомій вулиці
Я пам'ятаю дім,
Старий, з крутими сходами,
З віконечком малим...*

— Чудові вірші! І як дивно, що все це було колись і у мене! Москва, Пресня, глухі засніжені вулиці, дерев'яний міщанський будиночок – і я, студент, якийсь той я, в існування якого тепер вже не віриться...

*Там вогник у віконечку
До півночі світив...*

— І там світив. І мела заметіль, і вітер здував з дерев'яного даху сніг, димом розвіював його, і світилося вгорі, в мезоніні, за червоною ситцевою фіранкою...

Яке дівча, призначивши
Побачення нічне,
З розплетеними косами
Чекало там мене!..

— І це було. Дочка якогось дядька із Серпухова, що кинула там свою злиденну сім'ю і поїхала в Москву на курси... І от я підіймався на дерев'яний ґанок, занесений снігом, смикав кільце іржавої проволочки, проведеної у сінці, в сінцях жерстю дзенькав дзвінок – і за дверима чулися кроки, що швидко збігали крутими дерев'яними сходами, двері відчинялися – і на неї, на її шаль і білу кофточку несло вітром, заметіллю... Я кидався цілувати її, обіймаючи від вітру, і ми бігли нагору, в морозному холоді і темряві сходів, в її теж холодну кімнатку, нудно освітлену керосиновою лампочкою... Червона фіранка на вікні, столик під ним з цією лампочкою, під стіною залізне ліжко. Я кидав куди попало шинель, картуз і брав її до себе на коліна, сівши на ліжко, відчуваючи крізь спідничку її тіло, її кісточки... Розплетених кіс не було, була заплетена, доволі бідна руса, було лице простолюдинки, прозоре від голоду, очі теж прозорі, селянські, губи тої ніжності, що бувають у слабких дівчат...

*І від цілунків мліючи,
Мов здумалось само,
Вона просила пристрасно:
"Давай-но втечемо!"*

Втечемо! Куди, навіщо, від кого? Яка зворушлива ця гаряча, дитяча дурість: "втечемо!" У нас "втечемо" не було. Були ці слабкі, найсолодші в світі губи, були гарячі сльози, що від надлишку щастя виступали на очах, тяжке томління юних тіл, від якого ми схиляли на плече один одному голови, і губи її вже горіли, мов у жару, коли я розстібав її кофточку, цілував молочні дівочі груди з твердими, як недозріла суниця, вістрями... Отямившись, вона підхоплювалась, запалювала спиртівку, підігрівала слабенький чай, і ми запивали ним білий хліб із сиром у червоній шкуринці, без кінця говорили про наше майбутнє, відчуваючи, як несе з-під фіранки зимою, свіжим холодом, слухаючи, як сипле у вікно снігом... "В одній знайомій вулиці я пам'ятаю дім..." Що ще пам'ятаю? Пам'ятаю, як весною проводжав її на Курському вокзалі, як ми спішили по платформі з її плетеною корзинкою і згортком червоної ковдри в ременях, бігли вздовж довгого поїзда, вже готового до відходу, зазирали у переповнені людом зелені вагони... Пам'ятаю, як нарешті вона влізла у сінці одного з них і ми говорили, прощались і цілували одне одному руки, як я обіцяв їй приїхати за два тижні в Серпухов... Більше нічого не пам'ятаю. Нічого більше й не було.

25.05.44

РІЧКОВИЙ ТРАКТИР

У "Празі" виблискували люстри, грав серед обіднього шуму і гамору струнний португальський оркестр, не було жодного вільного місця. Я постояв, озираючись, і вже хотів іти, як побачив знайомого військового лікаря, який відразу запросив мене до

свого столика біля вікна, відкритого на весняну теплу ніч, на Арбат, що гримів трамваями. Пообідали разом, чимало випивши горілки і кахетинського, розмовляючи про недавно створену Державну думу, замовили кави. Лікар дістав старий срібний портсигар, запропонував мені асмолівську "пушку" і, запалюючи, сказав:

— Так, все Дума та Дума... Чи не випити нам коньяку? Щось сумно.

Я сприйняв це за жарт, чоловік він був спокійного і сухуватого характеру (міцної і сильної статури, якій дуже личила військова форма, рудий, зі сріблом на скронях), але він серйозно додав:

— Від весни, мабуть, сумно. На старість, та ще холосту, мрійливу, стаєш взагалі значно чутливішим, ніж у молодості. Чуєте, як пахне тополею, як дзвінко гримлять трамваї? До речі, закриймо вікно, незатишно, — сказав він встаючи. — Іване Степановичу, шустівського...

Поки старий половий Іван Степанович ходив за шустівським, він неуважно мовчав. Коли подали і налили по чарці, затримав пляшку на столі і продовжував, хлиснучи коньяку та з гарячої чашечки:

— Тут іще ось що — деякі спогади. Перед вами заходив сюди поет Б. з якоюсь худенькою, маленькою дівцею, схожою на бідну курсисточку, щось чітко, різко і гнівно викрикував своїм гаркавим, гавкаючим у ніс голосом метрдотелю, що підбіг до нього, напевне, з вибаченнями за відсутність вільних місць, — місце, мабуть, було замовлене по телефону, але не залишене, — потім пихато пішов геть. Ви його добре знаєте, але і я з ним трохи знайомий, зустрічаюсь у гуртках, що цікавляться старими руськими іконами, — я ними теж цікавлюсь і вже давно, із волзьких міст, де служив колись кілька років. Крім того, і наслухався про нього достатньо, про його романи, між іншим, так що відчув деяку жалість до цієї, безсумнівно, чергової його шанувальниці і жертви. Була вона жажливо зворушлива, розгублено і захоплено дивилась то на цей, певне, зовсім незвичний їй ресторанний блиск, то на нього, поки він скандував свою лайку, демонічно граючи чорними очима і віями. Все це і навело мене на спогади. Розкажу вам один із них, викликаний саме ним, тим більше, що оркестр іде геть, і можна посидіти спокійно...

Він уже почервонів від горілки, від кахетинського, від коньяку, як завжди червоніють від вина руді, але налив іще по чарці.

— Я згадав, — розпочав він, — як років двадцять тому ішов якимось вулицею одного приволзького містечка такий собі доволі молодий військовий лікар, тобто, правду кажучи, я сам. Ішов через дрібниці, щоб кинути якийсь лист у поштову скриньку, з тим безтурботним благополуччям у душі, що інколи відчуває людина без будь-якої причини у хорошу погоду. А тут якраз погода була прекрасна, тихий, сухий, сонячний вечір початку вересня, коли на тротуарах так приємно шурхотить під ногами опале листя. І от, щось думаючи, випадково піднімаю я очі і бачу: іде поперед мене швидким кроком дуже струнка, граційна дівчина в сірому костюмі, в сіренькому, красиво вигнутому капелюшку, з сірою парасолькою в руці, обтягнутій оливковою лайковою рукавичкою. Бачу і відчуваю, що мені в ній щось жажливо подобається, а крім того, здається дещо

дивним: чому і куди так поспішає? Дивуватись, здавалось би, нічому – чи мало буває у людей невідкладних справ? Але все-таки це чомусь інтригує мене. Несвідомо і сам прискорюю кроки, майже наздоганяю її – і, виявляється, не даремно. Попереду, на розі, стара низька церква, і я бачу, що вона прямує до неї, хоч будній день і такий час, коли ніякої служби по церквах ще немає. Там вона збігає на паперть, з трудом відчиняє важкі двері, а я знову за нею і, ввійшовши, зупиняюсь край порога. В церкві порожньо, і вона, не бачачи мене, швидким і легким кроком іде до амвону, хреститься і гнучко опускається навколішки, закидає голову, притискає руки до грудей, впустивши парасольку на підлогу, і дивиться на вітвар тим, як видно по всьому, настійливо благальним поглядом, яким люди просять божої допомоги у великому горі або гаряче бажаючи чого-небудь. У вузьке із залізними ґратами вікно ліворуч від мене світить жовтувате вечірнє світло, спокійне і ніби теж старовинне, задумливе, а попереду, у приземкуватій глибині церкви, вже похмуро, тільки мерехтить золото кованих із чудесною древньою грубістю риз на образах вітварної стіни, і вона, навколішках, не зводить з них очей. Тонка талія... каблучки легкого, елегантного взуття, що уткнулося носками у підлогу... Потім декілька раз притискає хусточку до очей, швидко бере з підлоги парасольку, ніби наважившись на щось, гнучко встає, біжить до виходу, раптом бачить моє обличчя – і мене просто вражає своєю красою жахливий переляк, що раптом промайнув у її блискучих від сліз очах...

У сусідній залі погасла люстра, — ресторан вже спустів, — і лікар поглянув на годинник.

— Ні, ще не пізно, — сказав він. — Всього десять. Ви нікуди не поспішаєте? Ну то посидьмо ще трохи, я докажу вам цю досить дивну історію. Дивним було в ній перш за все те, що того ж вечора, тобто, вірніше, пізно ввечері, я знову зустрів її. Мені раптом заманулось поїхати у літній трактир на Волзі, де я був всього два-три рази за все літо, та й то лиш для того, щоб посидіти на річковому повітрі після спекотного дня у місті. Чому я поїхав саме в той вже свіжий вечір, бог знає: ніби мною щось керувало. Можна, звичайно, сказати, що вийшла проста випадковість: поїхала людина знічев'я і немає нічого дивного у новій випадковій зустрічі. Зрозуміло, усе це цілком справедливе. Але чому ж вийшло й інше, тобто те, що я зустрів її чорт знає де і що раптом виправдались якісь невиразні здогадки і передчуття, пережиті мною, коли я вперше побачив її і ту зосередженість, якусь таємну тривожну мету, з якою вона ішла до церкви і там так напружено і мовчки, тобто чимось найголовнішим, найсправжнішим, що є в нас, молила про щось бога? Приїхавши і зовсім забувши про неї, я довго і нудно сидів один в цьому річковому шинку, дуже дорогому, до речі, відомому своїми купецькими нічними гульбищами, нерідко тисячними, і без жодного смаку ковтав час від часу жигулівське пиво, згадуючи Рейн і швейцарські озера, на яких був влітку минулого року, і думаючи про те, які вульгарні всі провінційні російські місця заміських розваг, зокрема, і приволзькі. Ви бували у приволзьких містах і в подібних трактирах на воді, на палях?

Я відповів, що Волгу знаю мало, на поплавцях там не бував, але легко уявляю собі їх.

— Ну, звичайно, — сказав він. — Російська провінція всюди доволі однакова. Одне тільки там ні на що не схоже — сама Волга. Від ранньої весни і до зими вона завжди і всюди незвичайна, у всяку погоду, і що вдень, що вночі. Вночі сидиш, наприклад, у такому трактірі, дивишся у вікна, з яких складаються три його стіни, а коли в літню ніч всі вони відкриті на повітря, дивишся прямо в темряву, в чорноту ночі, і якось особливо відчуваєш всю цю дику велич водяного простору за ними: бачиш тисячі розсипаних різнобарвних вогнів, чуєш плескіт плотів, що пропливають поруч, перекличку мужицьких голосів на них або на баржах, крики, якими застерігають один одного, різнотонну музику то дзвінких, то низьких гудків пароплавів і терції яких-небудь жвавих річкових паровичків, що зливаються з ними, згадуєш усі ці розбійницькі і татарські слова — Балахна, Васильсурськ, Чебоксари, Жигулі, Батраки, Хвалинськ — і страшні орди вантажників на їх пристанях, потім всю незрівнянну красу старих волзьких церков — і тільки головою хитаєш: яка справді ні з чим незрівнянна оця наша Русь! А подивишся навкруг — що це, власне, таке, оцей трактир? Будівля на палях, дерев'яний сарай з вікнами у грубих рамах, вставлений столами під білими, але нечистими скатертинами з важкими дешевими столовими наборами, де в сільничках сіль змішана з перцем і серветки пахнуть сірим милом, дощатий поміст, тобто балаганна естрада для балалаєчників, гармоністів і арфісток, освітлена по задній стіні гасовими лампами зі сліпучими жерстяними рефлекторами, жовтоволосі полові, хазяїн з мужиків з товстим волоссям, з ведмежими очицями — і як з'єднати все це з тим, що тут раз-у-раз випивається за ніч на тисячу рублів мумму і редереру! Все це, знаєте, також Русь... Та чи не набрид я вам?

— Змилуйтесь! — сказав я.

— Ну то дозвольте закінчити. Я все це підвожу до того, в якому похабному місці раптом знову зустрів я її у всій її чистій, шляхетній чарівності і з яким супутником! Ближче до півночі трактир став оживати і наповнюватися: запалили під стелею велетенську і страшно гарячу лампу, лампи по стінах, лампочки на стіні за помостом, вийшов цілий полк полових, повалив натовп гостей: звичайно, купецькі синки, чиновники, підрядчики, капітани пароплавів, трупа акторів, що гастролювали в місті... полові, розпусно вигинаючись, забігали з тацями, в компаніях за столами пішов гамір, регіт, поплив тютюновий дим, на поміст вийшли і в два ряди сіли по його боках балалаєчники в оперно-селянських сорочках, у чистеньких онучах і новеньких личаках, за ними вийшов і фронтом став хор... "Иво род-ный-и ни узнали-и, спроси-и-ли воин-а, кто ты-ты..." Потім вийшов з величезною гармонією в руках якийсь "знаменитий Іван Грачов", сів на стілець біля краю помосту і струснув густим, хамськи розібраним на прямий ряд білобрисим волоссям: мордою — натирач підлоги, жовта косоворотка, розшита по високому коміру і подолу червоним шовком, джгут червоного пояса з довгими китицями, нові чоботи з лакованими халявами... Струснув волоссям, поклав на підняте коліно гармонію-трюхрядку з чорним із золотом міхом, втупив олов'яні очі кудись вгору, зробив хвацький перебір на ладах — і загарчав, заспівав ними, ламаючи, звиваючи і розтягуючи міх товстою змією, перебираючи лади з дивовижними

викрутасами та все голосніше, рішучіше і різноманітніше, потім задрав морду, закрив очі і залився жіночим голосом: "Я вечор в лужках гуляла, грусть хотела разогнать..." Ось якраз у цю хвилину я і побачив її і, звичайно, не одну: саме тоді я встав, щоб покликати полового і заплатити за пиво, та так і ахнув: відчинилися зовні двері за помостом, і з'явилась вона, в якомусь картузику кольору хакі, у водонепроникному пальто того ж кольору з поясом, — щоправда, гарна вона була у всьому цьому дивовижно, схожа на високого хлопчика, — а за нею, тримаючи її за лікоть, хтось невеликого зросту, у чумарці і дворянському картузі, темнолиций і вже зморшкуватий, з чорними неспокійними очима. І, розумієте, я, як кажуть, світу божому був не радий! Я впізнав у ньому одного мого знайомого, поміщика, що промотав свої маєтки, пияка, розпусника, колишнього гусарського поручика, вигнаного з полку, і, нічого не тямлячи, не думаючи, кинувся вперед між столами так стрімко, що наздогнав його і її майже при вході, — Іван Грачов ще кричав: "Я цветочек там искала, чтобы милому послать..." Коли я підбіг до них, він, глянувши на мене, встиг весело крикнути: "А, лікарю, здрастуйте", в той час як вона зблідла до гробової синяви, але я відштовхнув його і шалено зашепотів їй: "Ви, в цьому шинку! В північ з розпусним пияком, шулером, відомим всьому повіту і місту!" Я схопив її за руку, загрожуючи скалічити його, якщо вона цієї ж хвилини не вийде зі мною геть звідси. Він заціпенів – що ж він міг, знаючи, що я можу ось цими руками підкови ламати! Вона повернулася і, нахиливши голову, пішла до виходу. Я наздогнав її під першим ліхтарем на брукованій набережній, взяв під руку, — вона не підвела голови, не звільнила руку. За другим ліхтарем, біля лави, вона зупинилась і, вткнувшись у мене, затремтіла від сліз. Я посадив її на лаву, одною рукою тримаючи її мокру від сліз, милу, тонку, дівочу руку, другою обіймаючи за плече. Вона безладно вимовляла: "Ні, неправда, неправда, він хороший... він нещасний, але він добрий, великодушний, безтурботний..." Я мовчав, — заперечувати було безглуздо. Потім покликав візника, що проїжджав мимо. Вона стихла, і ми мовчки піднялись у місто. На площі вона тихо сказала: "Тепер пустіть мене, я дійду пішки, я не хочу, щоб ви знали, де я живу", і, раптом поцілувавши мою руку, зіскочила і, не озираючись, невинно пішла навскоси по площі... Більше я ніколи не бачив її і так і не знаю досі, хто вона, що вона...

Коли ми розплатились, одягнулись внизу і вийшли, лікар дійшов зі мною до рогу Арбата, і ми призупинились, щоб розпрощатися. Було порожньо і тихо – до нового пожвавлення біля півночі, до роз'їзду із театрів і вечерь у ресторанах, в місті і за містом. Небо було чорне, чисто блищали ліхтарі під молодю, ошатною зеленню на Пречистенському бульварі, м'яко пахло весняним дощем, який змочив бруківку, доки ми сиділи у "Празі".

— А знаєте,— сказав лікар, поглянувши навкруг, — я жалкував потім, що, так би мовити, врятував її. Були зі мною й інші випадки такого роду... А навіщо, дозвольте спитати, я вмішувався? Чи не все одно, чим і як щаслива людина! Наслідки? Та ж вони все одно завжди існують: адже від усього залишаються в душі жорстокі сліди, тобто спогади, які особливо жорстокі й болісні, якщо згадується щось щасливе... Ну, до

побачення, дуже радий був зустрітися з вами...

27. 10. 43

КУМА

Дачі в соснових лісах під Москвою. Мілке озеро, купальні біля грузьких берегів. Одна з найдорожчих дач недалеко від озера: будинок у шведському стилі, чудові старі сосни і яскраві квітники перед місткою терасою.

Господиня весь день у легкому ошатному матіне з мереживами, сяюча тридцятилітньою купецькою красою і спокійним задоволенням літнього життя. Чоловік від'їжджає в контору в Москву о дев'ятій ранку, повертається о шостій вечора, сильний, стомлений, голодний, і негайно йде купатися перед обідом, з полегшенням роздягається у нагрітій за день купальні і пахне здоровим потом, міцним простонародним тілом...

Вечір в кінці червня. Зі столу на терасі ще не забрано самовар. Хазяйка чистить ягоди на варення. Приятель чоловіка, що приїхав на дачу в гості на кілька днів, курить і дивиться на її оголені до ліктів, пещені, круглі руки. (Знавець і збирач древніх руських ікон, елегантний і сухий статурою чоловік з невеликими підстриженими вусами, з жвавим поглядом, одягнений як для тенісу.) Дивиться і говорить:

— Кумо, можна поцілувати руку? Не можу спокійно дивитись.

Руки в соку, — підставляє блискучий лікоть. Ледь торкнувшись його губами, говорить, запинаючись:

— Кумо...

— Що, куме?

— Знаєте, яка історія: у одного чоловіка серце пішло з рук, і він сказав розуму: прощай!

— Як це серце пішло з рук?

— Це із Сааді, кумо. Був такий персидський поет.

— Знаю. Але що значить серце пішло з рук?

— А це значить, що чоловік закохався. Ось як я в вас.

— Схоже, що і ви сказали розуму: прощай.

— Так, кумо, сказав.

Посміхається неухважно, ніби зайнята тільки своєю справою:

— З чим вас і поздоровляю.

— Я серйозно.

— На здоров'я.

— Це не здоров'я, кумо, а дуже тяжка хвороба.

— Бідний. Треба лікуватися. І давно це з вами?

— Давно, кумо. Знаєте, відколи? З того дня, коли ми з вами ні з того ні з сього хрестили у Савельєвих, — не розумію, якого біса вони надумали покликати хрестити саме нас з вами... Пам'ятаєте, яка заметіль була того дня, і як ви приїхали вся в снігу, збуджена швидкою їздою і завірюхою, як я сам зняв з вас соболину шубку, і ви ввійшли в залу в скромній білій шовковій сукні, з перловим хрестиком на злегка відкритих

грудях, а потім тримали дитину на руках із завернутими рукавчиками, стояли зі мною біля купелі, дивлячись на мене з якоюсь збентеженою посмішкою... Саме там і почалось між нами щось таємне, якась гріховна близькість, наша немов би спорідненість і якийсь особливий потяг.

— Parlez pourvous... (Говоріть за себе...)

— А потім ми поруч сиділи за сніданком, і я не розумів – чи то від гіацинтів на столі так чудово, молодод, свіжо пахне чи від вас... От відтоді я і захворів. І вилікувати мене можете тільки ви.

Подивилась з-під лоба:

— Так, я цей день добре пам'ятаю. А що до лікування, то жаль, що Дмитро Миколайович нині ночує в Москві, — він би вам відразу порадив справжнього лікаря.

— А чому він ночує в Москві?

— Сказав вранці, ідучи на станцію, що нині у них засідання пайщиків, перед роз'їздом. Всі роз'їжджаються – хто в Кисловодськ, хто за кордон.

— Але він міг би повернутися з дванадцятигодинним.

— А прощальна пиятика після засідання у "Мавританії"?

За обідом він сумно мовчав, несподівано пожартував:

— А чи не закотитися і мені в "Мавританію" з десятигодинним: ущент напитися там, випити на брудершафт з метрдротелем?

Вона подивилася довгим поглядом.

— Закотитися і лишити мене одну в порожньому домі? Так-то ви пам'ятаєте гіацинти!

І тихо, ніби задумавшись, поклала долоню на його руку, що лежала на столі...

О другій годині ночі, в одному халаті, він прокрався з її спальні по темному, тихому дому, під чіткий стук годинника в їдальні, у свою кімнату, в сутінках якої світилося у відкриті на садовий балкон вікна далеке неживе світло зорі, яка не гасла всю ніч, і пахло нічною лісовою свіжістю. Блаженно впав навznak на постіль, намацав на нічному столику сірники і портсигар, жадібно закурив і заплющив очі, згадуючи подробиці свого несподіваного щастя.

Вранці у вікна тягнуло вогкістю тихого дощу, по балкону рівно стукали його краплі. Він відкрив очі, з насолодою відчув солодку простоту буденного життя, подумав: "Нині поїду в Москву, а післязавтра в Тіроль або на озеро Гарда", – і знову заснув.

Вийшовши до сніданку, поштиво поцілував її руку і скромно сів за стіл, розгорнув салфетку...

— Вибачайте, — сказала вона, намагаючись бути якомога простішою, — тільки холодна курка і кисляк. Сашо, принесіть червоного вина, ви знову забули...

Потім, не підіймаючи очей:

— Будь ласка, їдьте сьогодні ж. Скажіть Дмитру Миколайовичу, що вам теж страшенно захотілось у Кисловодськ. Я приїду туди тижнів через два, а його відправляю в Крим до батьків, там у них чудова дача в Місхорі... Дякую, Сашо. Ви кисляку не любите, — хочете сиру? Сашо, принесіть, будь ласка, сир...

— "Чи любите ви сир, спитали раз ханжу", — сказав він, ніяково сміючись. — Кума...

— Хороша кума!

Він взяв через стіл і стиснув її руку, тихо кажучи: — Правда приїдете?

Вона відповіла рівним голосом, дивлячись на нього з легкою усмішкою:

— А як ти думаєш? Обману?

— Як мені дякувати тобі!

І відразу подумав: "А там я її, у цих лакованих чобітках, в амазонці і в капелюшку, напевне, негайно ж люто зненавиджу!"

25. 9.43

ПОЧАТОК

— А я, панове, вперше закохався, чи, вірніше, втратив цноту, років дванадцяти. Був я тоді гімназистом і їхав з міста додому, в село, на різдвяні канікули, в один із тих теплих сірих днів, що так часто бувають на Святках. Поїзд ішов серед соснових лісів у глибоких снігах, я був по-дитячому щасливий і спокійний, відчуваючи цей м'який зимовий день, ці сніги і сосни, мріючи про лижі, що чекали на мене вдома, і зовсім один сидів у гаряче напаленому першому класі старовинного вагона-міксту, що складався всього з двох відділів, тобто з чотирьох червоних оксамитових диванів з високими спинками, — від цього оксамиту було нібито ще гарячіше і задущливіше, — і чотирьох таких же оксамитових диванчиків біля вікон з іншого боку, з проходом поміж ними і диванами. Там безтурботно, мирно і самотньо провів я більше години. Але на другій від міста станції відчинились двері із сіней вагона, відрадно запахло зимовим повітрям, зайшов носій з двома валізами у чохлах і з портпледом із шотландської тканини, за ним дуже бліда чорноока молода дама в чорному атласному капорі і каракулевій шубці, а за дамою високий пан з жовтими совиними очима, в оленячій шапці з піднятими навушниками, у пояркових валянках вище колін і в блискучій оленячій досі. Я, як вихований хлопчик, відразу, звичайно, встав і з великого дивана біля дверей у сінці пересів у друге відділення, але не на другий диван, а на диванчик біля вікна, лицем до першого відділення, щоб мати можливість спостерігати за новими сусідами: адже діти так само уважні і цікаві до нових облич, як собаки до незнайомих собак. І ось тут, на цьому дивані, і загинула моя цнота. Коли носій поклав речі в сітку над диваном, на якому я тільки-но сидів, сказав пану, що сунув йому в руку паперовий рубль, "щасливої дороги, ваше сіятельство!" і вже на ходу поїзда вибіг з вагона, дама негайно лягла навznak на диван під сіткою, потилицею на його оксамитовий валик, а пан незграбно, не звичними ні до якого діла руками стягнув з сітки портплед на протилежний диван, висмикнув із нього білу подушечку і, не дивлячись, подав їй. Вона тихо сказала: "Дякую, мій друже", — і, підсунувши її під голову, закрила очі, він же, скинувши доху на портплед, став біля вікна між диванчиками свого відділення і запалив товсту цигарку, густо наповнивши задуху вагона її ароматичним запахом. Він стояв на весь свій могутній зріст, з навушниками оленячої шапки, що стирчали догори, і, здавалось, не відводив погляду від сосен, що бігли назад, а я спершу не відводив погляду від нього і відчував тільки одне — жахливу ненависть до нього за те, що він

зовсім не помітив моєї присутності, ні разу навіть не поглянув на мене, ніби мене й не було у вагоні, а через це і за все інше: за його панський спокій, за князівськи-мужицькі розміри, хижі круглі очі, недбало запущені каштанові вуса і бороду і навіть за цупкий і просторий коричневий костюм, за легкі бархатисті валянки, натягнуті вище колін. Та не пройшло й хвилини, як я вже забув про нього: я раптом згадав ту мертву, але прекрасну блідість, якою був несвідомо вражений при вході дами, що лежала тепер навznak на дивані навпроти мене, перевів погляд на неї – і вже нічого більше, крім неї, її обличчя і тіла, не бачив до наступної станції, де мені треба було виходити. Вона зітхнула і лягла зручніше, нижче, розкрила, не відкриваючи очей, шубку на фланелевій сукні, скинула нога об ногу на підлогу теплі ботики з відкритих замшевих черевиків, зняла з голови і зронила біля себе атласний капор, — її чорне волосся, на моє велике здивування, виявилось по-хлопчачому коротко стриженим, — потім праворуч і ліворуч відщепила щось від шовкових сірих панчіх, підіймаючи сукню до голого тіла між нею і панчохами, і, поправивши поділ, задрімала: геліотропові, але жіноче-молоді губи з темним пушком над ними злегка розтулились, бліде до прозорої білизни лице з явними на ньому чорними бровами і віями втратило будь-який вираз... Сон жінки, жаданої вами, що приваблює до себе все ваше єство, — ви знаєте, що це таке! І от я вперше у житті побачив і відчув його, — до того я бачив лиш сон сестри, матері, — і все дивився, дивився очима, що зупинилися, з пересохлим ротом на цю хлопчаче-жіночу чорну голову, на непорушне обличчя, на чистій білизні якого так дивно вирізнялись тонкі чорні брови і чорні зімкнені вії, на темний пушок над ледь розтуленими губами, нестерпно жаданими, вже осягав і вбирав усе те невимовне, що є у лежачому жіночому тілі, у повних стегнах і тонких щиколотках, і з жахливою чіткістю все ще бачив подумки той незрівнянний, жіночий, ніжний тілесний колір, який вона ненавмисне показала мені, щось відщеплюючи від панчіх під фланелевою сукнею. Коли несподівано привів мене до тьми поштовх поїзда, що зупинився перед нашою станцією, я вийшов з вагона на солодке зимове повітря, хитаючись. За дерев'яним вокзалом стояли трійчаті сани, запряжені сірою парою, яка гриміла бубонцями; з єнотовою шубою в руках чекав біля саней наш старий кучер, що сказав непривітно мені:

— Матінка наказали неодмінно одягнути...

І я покірно вліз у цю дідівську шубу з велетенським, вже жовтим і довго— остистим коміром, яка пахла хутром і зимовою свіжістю, потонув у м'яких і просторих санях і під глухе бурмотіння бубонців загойдався по глибокій і беззвучній сніговій дорозі в сосновій просіці, закриваючи очі і все ще мліючи від щойно пережитого, невиразно і солодко-гірко думаючи лиш про нього, а не про те колишнє, миле, що чекало на мене вдома разом з лижами і вовчням, взятим на полюванні у серпні з лігвища вбитої вовчиці, який сидить у нас в ямі в саду, з котрої ще восени, коли я приїжджав додому на два дні на Покрову, вже так дико і чудесно смерділо звіром.

23.10.1943

"ДУБКИ"

Ішов мені тоді, друзі мої, всього лиш двадцять третій рік, — справа, як бачите,

давня, ще за блаженної пам'яті Миколая Павловича, — я тільки-но одержав чин гвардійського корнета, звільнений взимку того пам'ятного для мене року в двотижневу відпустку в свою рязанську вотчину, де, після смерті батька, самотньо жила моя матінка, і, приїхавши, невдовзі жорстоко закохався: зазирнув одного разу у давно спустілу дідівську садибу біля сільця Петровського, по сусідству з нашою, та й почав під усякими приводами їздити туди частіше і частіше. Дике і понині російське село, взимку тим більше, а що ж було в мої часи! Таке ж дике було і Петровське з цією спустілою садибою на його околиці, що називалася "Дубки", бо при в'їзді у неї росло декілька дубів, в мою пору вже древніх, могутніх. Під тими дубами стояла стара груба хата, за хатою зруйновані часом служби, ще далі пустир вирубаного саду, заметеного снігами, і руїни панського будинку з темними провалами вікон без рам. І от у цій хаті під дубами я і просиджував мало не кожен день, базікаючи усякі нібито господарські нісенітниці нашому старості Лаврові, який жив у ній, навіть шукаючи його дружби і потайки кидаючи гіркі погляди на його мовчазну дружину Анфісу, схожу скоріше на іспанку, ніж на просту російську дворову, яка була мало не вдвічі молодша за Лавра, високого мужика з цегляним лицем в темно-червоній бороді, із якого легко міг би вийти отаман ватаги муромських розбійників. Зранку я без вибору читав що попадало під руку, бренькав на фортепіано, підспівуючи з млістю: "Когда, душа, просилась ты погибнуть иль любить", а пообідавши, їхав до вечора у "Дубки", незважаючи на люті вітри і віхоли, які невинно летіли до нас із саратовських степів. Так пройшли святки і наблизився строк мого повернення на службу, про що я сказав якось з вдаваною невимушеністю Лавру і Анфісі. Лавр резонно зауважив, що служба царська, звичайно, понад усе, і тут за чимось вийшов із хати, Анфіса ж, яка сиділа із шиттям у руках, опустила раптом шиття на коліна, поглянула вслід чоловікові своїми кастильськими очима і, як тільки за ним зачинилися двері, стрімко і пристрасно блиснула ними на мене і сказала гарячим шепотом:

— Паничу, завтра він поїде з ночівлею у місто, приїздить до мене згаяти вечір на прощання. Крилася я, а тепер скажу: гірко мені буде розлучатися з вами!

Я, звичайно, був вражений таким зізнанням і тільки встигнув головою кивнути на знак згоди – Лавр повернувся до хати.

Після того я, як розумієте, не сподівався у невимовному нетерпінні хоч дожити до завтрашнього вечора, не знав, що з собою робити, думаючи лиш одне: знехтую своєю кар'єрою, кину полк, залишусь навіки в селі, з'єднаю свою долю з нею по смерті Лавра – і тому подібне... "Адже він вже старий, — думав я, незважаючи на те, що Лаврові не було ще й п'ятдесяти, — він повинен скоро вмерти..." Нарешті пройшла ніч, — я аж до ранку то люльку палив, то ром пив, нітрохи не п'яніючи, все розпалюючись у своїх безглузвих мріях, — минув і короткий зимовий день, стало смеркатися, а надворі – жорстокий буревій. Як тут поїхати з дому, що сказати матінці? Втрачаю голову, не знаю, як бути Як раптом проста думка: та з'їжджу потайки і вся справа! Поскаржився на нездужання, не буду, мовляв, вечеряти, піду у постіль, а як тільки матінка поїла і пішла до себе, — настала вже рання зимова ніч, — з великим поспіхом одягнувся, побіг

до конюхів, наказав запрягти легенькі санки і був такий. Надворі нічого не видно у білій заметілі, але дорога для коня знайома, пустив його наздогад, і не минуло й півгодини, як зачорніли у цій завірюсі і загуділи дуби над жаданою хатою, засвітилося крізь сніг її віконце. Прив'язав я коня до дуба, кинув на нього попону – і чимдуж, через замети, у темні сіни! Намацав двері хати, ступив за поріг, а вона вже вбрана, набілена, нарум'янена, сидить в блиску і червоному диму лучини на лавці біля столу, вставленого по білій скатертині частуванням, з нетерпінням чекає мене. Все маячить, все тремтить у цьому блиску, в диму, але очі і крізь них видно – такі вони широкі і пильні! Лучина у поставці, над цебром з водою, тріщить, сліпить швидким багровим полум'ям, впускає вогненні іскри, які шиплять у воді, на столі тарілки з горіхами і м'ятними пряниками, штоф з наливкою, два стаканчика, а вона, біля столу, спиною до білого від снігу віконця, сидить в шовковому ліловому сарафані, у міткалевій сорочці з широкими рукавами, в кораловому намисті – смоляна голівка, що зробила б честь будь-якій світській красуні, гладко причесана на прямий проділ, у вухах висять срібні сережки... Побачивши мене, скочила, миттю скинула з мене засніжену шапку, лисячу шубу, штовхнула до лавки, — все немов у нестямі, всупереч моїм попереднім думкам про її горду неприступність, — кинулась до мене на коліна, обняла, притискаючи до мого обличчя свої гарячі щоки...

— Що ж ти крилася, кажу, дочекалась до нашої розлуки!

Відповідає з відчаєм:

— Ах, що ж я могла! Серце заходилося, як ти приїжджав, бачила твої муки, та я міцна, не виказувала себе! Та і де могла відкритися тобі? Адже ні хвилини не була вічна-віч з тобою, а при ньому навіть поглядом не відкриєшся, зіркий, як орел, помітить щось – уб'є, рука не затремтить!

І знову обіймає, тисне мою несміливу руку, кладе собі на коліна... Відчуваю її тіло на своїх ногах крізь легкий сарафан і вже не володію собою, як раптом вона вся сторожко і дико випрямляється, схоплюється, дивлячись на мене очима Піфії:

— Чуєш?

Слухаю – і нічого не чую, крім виття віхоли за стіною: що, мовляв, таке?

— Під'їхав хтось! Кінь заіржав! Він!

І, забігши і сівши за стіл, переборюючи важкий подих, голосно говорить звичайним голосом, наливаючи тремтячою рукою зі штофа:

— Випийте, пане, наливочки. Поїдете – замерзнете...

Ось тут він і ввійшов, увесь кошлатий від снігу, в баранячій вушанці і кожусі, глянув, мовив: "Здрастуйте, пане", старанно поклав кожух на хори, зняв, обтрусив вушанку і витираючи полою мокре лице і бороду, не поспішаючи заговорив:

— Ну і погода! Добувся якимось до Великих Дворів, — ні, думаю, пропадеш, не доїдеш, — в'їхав на заїжджий двір, поставив кобилу під навіс у затишок, задав корму, а сам у хату, за щі,— втрапив якраз в обід, — та так і просидів вважай до вечора. А потім думаю – ет, була не була, поїду краще додому, може бог донесе, — не до міста, не до справ у таке жажіття! От і доїхав, слава богу...

Ми мовчимо, сидимо у заціпенінні, у жахливому збентеженні; ясно, що він відразу все зрозумів, вона не підіймає вій, я зрідка на нього поглядаю... Зізнаюсь, живописний він був! Великий, плечистий, туго підперезаний зеленим паском по короткому кожушку з кольоровими татарськими узорами, міцно взутий в казанські валянки, цегляне лице горить від вітру, борода виблискує талим снігом, очі – грізним розумом... Підійшовши до поставця, запалив нову лучину, потім сів за стіл, взяв штоф товстими пальцями, налив, випив до дна і каже на бік:

— Вже й не знаю, пане, як ви тепер доїдете. А їхати вам давно пора, коня вашого усього снігом замело, стоїть весь зігнувшись... Вже не гнівисься, що не вийду проводити – сильно стомився за день, та й дружину весь день не бачив, а у мене є про що з нею побесідувати...

Я, без слова у відповідь, піднявся, одягнувся і вийшов...

А на ранок, ні світ, ні зоря, вершник із Петровського: вночі Лавр задушив дружину своїм зеленим паском на залізному гаку у брусі дверей, а вранці пішов у Петровське, заявив мужикам:

— У мене, сусіди, горе. Дружина повісилась – видно, втратила розум. Прокинувся на світанку, а вона висить вже вся синя з лица, голова на груди впала. Вбралася навіщось, нарум'янилась – і висить, трохи не дістає до підлоги... Засвідчіть, православні.

Ті подивились на нього і кажуть:

— Чи ба, що з собою подіяла! А що ж це в тебе, старосто, вся борода жмутами вирвана, все лице згори донизу нігтями зрізане, з ока кров тече? – В'яжіть його, мужики!

Був він битий батогами і засланий до Сибіру, у копальні.

30.10.43

БАРИШНЯ КЛАРА

Грузин Іраклій Меладзе, син багатого купця у Владикавказі, що приїхав у січні в справах батька в Петербург, обідав того вечора у Палкіна. Був він, як завжди, без будь-якої причини, досить похмурий на вигляд; невисокий, злегка зігнутий, худорлявий і міцний, мало не до брів зарослий по низькому чолі червонуватим жорстким волоссям, лицем голений і смуглий; ніс мав ятаганом, очі карі, запалі, руки сухі, маленькі, з волосатими кистями, нігті гострі і міцні, круглі; одягнений в синій піджачний костюм надмірно модного провінційного крою і шовкову голубу сорочку з довгою краваткою, що переливалась то золотисто, то перлисто. Обідав він у великій людній залі під шумний струнний оркестр, із задоволенням відчуваючи себе у столиці, серед її багатого зимового життя, — за вікнами блищав вечірній Невський, на вогні котрого, на безперервний густий потік трамваїв, хвацьких лихачів і візників падав лапатий сніг, бузковий від вогнів. Випивши за стійкою дві чарки померанцевої і закусивши жирним вугром, він уважно їв рідку селянку, та все поглядав на могутню брюнетку, що обідала за столиком неподалік, яка здавалась йому верхом краси і ошатності: розкішне тіло, високі груди і круті стегна, — все туго стягнуте атласною чорною сукнею; на широких

плечах горностаєва горжетка; на смоляному волоссі чудово вигнутий чорний капелюшок; чорні очі з наліпленими стрілчастими віями виблискують велично і незалежно, тонкі, оранжево намальовані губи гордо стиснуті; велике обличчя біле, мов крейда, від пудри... Доїдаючи глухаря у сметані, Меладзе зігнутих пальцем поманив до себе лакея, показуючи на неї очима:

— Скажи, будь ласка, хто така?

Лакей підморгнув:

— Баришня Клара.

— Давай, будь ласка, скоріше рахунок...

Вона теж уже розплачувалась, елегантно випивши чашечку кави з молоком, а розплатившись і уважно порахувавши решту, не поспішаючи встала і плавно пішла у дамську вбиральню. Він, пройшовши слідом за нею, збіг до виходу на під'їзд по вкритих витоптаним червоним килимом сходах, поспіхом одягнувся там у швейцарській і став чекати її на під'їзді під густим снігом. Вона вийшла, велично піднісши голову, в широкій котиковій шубці, тримаючи руки у великій горностаєвій муфті. Він загородив їй дорогу і, кланяючись, зняв каракулеву шапку:

— Дозвольте, будь ласка, провести вас...

Вона призупинилась і поглянула на нього зі світським здивуванням:

— Це трохи наївно з вашого боку звертатися з такою пропозицією до незнайомої дами.

Він одягнув шапку і ображено пробурмотів:

— Чому наївно? Ми могли би поїхати в театр, потім випити шампанського...

Вона знизала плечима:

— Яка наполегливість! Ви, певне, приїжджий із провінції?

Він поспішив сказати, що приїхав з Владикавказу, що там у нього з батьком велике торгове діло...

— Отже, вдень діла, а ввечері нудно в самотності?

— Дуже нудно!

Немов би щось подумавши, вона сказала з вдаваною недбалістю:

— Ну що ж, понудимось разом. Якщо бажаєте, поїдьмо до мене, шампанське і в мене знайдеться. А потім повечеряємо де-небудь на Островах. Тільки бережіться, все це буде коштувати вам не дешево.

— Скільки буде коштувати?

— У мене п'ятдесят. А на Островах обійдеться, звичайно, більше п'ятдесяти.

Він зробив бридливу гримасу:

— Будь ласка! Це не питання!

Лихач, заліплений снігом, весь час цмокаючи на коня в лад постукуванню у санний передок, швидко домчав їх на Ліговку до п'ятиповерхового будинку. На п'ятому поверсі тьмяно освітлені сходи упиралися у єдині двері зовсім окремої квартири. Дорогою обоє мовчали, — він спершу збуджено кричав, вихваляючись Владикавказом і тим, що він зупинився у "Північному готелю", в найдорожчому номері, на першому поверсі, потім

раптом замовк, тримаючи її по мокрому котику то за талію, то за широкий зад, і вже мучився, думаючи тільки про нього; вона закривала лице від снігу муфтою. Мовчки піднялись і сходами. Вона не поспішаючи відімкнула двері англійським ключиком, освітила з передпокою всю квартиру електрикою, зняла шубку і капелюшок, струшуючи з них сніг, і він побачив, що її грубе волосся, яке відливало чимось малиновим, плоско зачесане на прямий ряд. Стримуючи нетерпіння і вже злість від її повільності і відчуваючи, як гаряче, душно і глухо у цій самотній квартирі, він все ж намагався бути люб'язним і, роздягаючись, сказав:

— Як затишно!

Вона байдуже відповіла:

— Тільки трохи тісно. Всі вигоди, газова кухня, чудова ванна, але всього дві кімнати: вітальня і спальня...

У вітальні, встеленій бобриком, зі старими м'якими меблями і плюшевими фіранками на дверях і вікнах, яскраво горіла лампа на високій підставці під рогатим рожевим абажуром, в спальні, що прилягала до вітальні, теж видно було за дверима рожеве світло лампочки на нічному столику. Вона пройшла туди, поставивши для нього на переддиванний стіл, вкритий бархатною скатертиною, раковину-попільничку, і надовго зачинилась там. Він все більше хмурнів, курячи в кріслі біля столу, дивлячись скоса на "Зимовий захід" Клевера, що висів над диваном, і на іншу стіну, на великий портрет офіцера в накинутій на плечі миколаївській шинелі, на його півбаки. Нарешті двері із спальні відчинились.

— Ну от, тепер посидимо, потеревенимо, — сказала вона, виходячи звідти у чорному, шитому золотими драконами халаті і в рожевих атласних туфлях без задників на босу ногу.

Він жадібно поглянув на її голі п'яти, схожі на білу ріпу, вона, спіймавши його погляд, усміхнулась, пройшла кудись крізь вітальню і повернулася з вазою груш в одній руці і з відкоркованою пляшкою шампанського в іншій. "Моє улюблене, рожеве", — сказала вона і знову пішла, принесла два бокала, по вінця налила їх рожевим вином, що ледь зашипіло, цокнулась з ним, надпила і сіла йому на коліна, вибравши з вази найжовтішу грушу і зразу ж надкусивши її. Вино було тепле, нудотно-солодке, але він від хвилювання випив його до дна і поривчасто поцілував її мокрими губами у повну шию. Вона притиснула до його рота велику долоню, що пахла шипром:

— Тільки без цілунків. Ми не гімназисти. А гроші от сюди, на стіл.

Витягнувши з внутрішньої кишені піджака портмоне і годинник з жилета, вона поклала те й інше на стіл і, доїдаючи грушу, розсунула ноги. Він осмілів і розгорнув халат з драконами на великому, повногрудому білому тілі з густим чорним волоссям нижче широкого хвилястого живота. "Вона вже стара", — подумав він, поглянувши на її пористе крейдяне лице, густо присипане пудрою, на оранжеві губи у тріщинках, на страшні наліплені вії, на широкий сірий проділ серед плоского волосся кольору вакси, та вже зовсім шаленіючи від величини і близьки цього голого тіла, круглих грудей, червоні соски яких були чомусь дуже малі, і м'якого заду, що тяжко лежав на його

колінах.

— Нетерплячий, як хлопчисько! – сказала вона гнівно. – От вип'ємо ще по бокалу і підемо...

І гордо взялася за пляшку. Та він, з налитими кров'ю очима, всім тілом кинувся на неї і збив з ніг на підлогу, на бобрик. Вона впустила пляшку і, замружившись, з розмаху дала йому жорстокого ляпасу. Він солодко застогнав, схилив голову, захищаючись від нового удару, і навалився на неї, підхоплюючи однією рукою її голий зад, а другою швидко розстібаючись. Вона вчепилась зубами йому в шию і, підкинувши праве коліно, так страшно ударила ним в його живіт, що він відлетів під стіл, але негайно скочив, спіймав з підлоги пляшку і луснув її, що вже підіймалася, в голову. Вона, гикнувши, впала навznak, розкинувши руки, і широко розкрила рот – із нього густо лилася кров. Він схопив зі столу годинник і портмоне і кинувся у вітальню.

Опівночі він сидів у кур'єрському поїзді, о десятій ранку був у Москві, о першій сів на Рязанському вокзалі в ростовський поїзд. Другого дня о сьомій годині вечора, біля буфетної стійки на вокзалі в Ростові, був арештований.

17.04.1944

"МАДРИД"

Пізнього вечора ішов у місячному світлі вгору по Тверському бульвару, а вона назустріч: іде, ніби гуляє, тримає руки у маленькій муфті і, поводячи круглою каракулевою шапочкою, що одягнена трохи набакир, щось наспівує. Підійшовши, призупинилась:

— Чи не хочете скласти компанію?

Він поглянув: невеличка, кирпатенька, трошки широкі вилиці, очі у нічних сутінках блищать, посмішка мила, несмілива, голосок у тиші, в морозному повітрі чистий...

— Чому ж ні? З задоволенням.

— А ви скільки дасте?

— Рубль за любов, рубль на шпильки.

Вона подумала:

— А ви далеко живете? Як недалеко, то піду, після вас ще встигну походити.

— Два кроки. Тут, на Тверській, номера "Мадрид".

— А, знаю! Я там разів п'ять була. Мене туди один шулер водив. Єврей, а жахливо добрий.

— Я теж добрий.

— Я так і подумала. Ви симпатичний, відразу мені сподобались...

— Тоді, значить, пішли.

Дорогою, все поглядаючи на неї, — на вдивовижу миле дівчисько! – почав розпитувати:

— Що ж це ти одна?

— Я не одна, ми завжди втрьох виходимо: я, Мур і Анеля. Ми і живемо разом. Тільки нині субота, їх прикажчики взяли. А мене ніхто за весь вечір не взяв. Мене не дуже беруть, люблять більше повних або вже щоб як Анеля. Вона хоч худа, та висока,

зухвала. П'є – страх і по-циганськи вміє співати. Вона і Мур чоловіків терпіти не можуть, закохані одна в одну жах як, живуть як подружжя...

— Так, так... Мур... А тебе як звати? Тільки не бреши, не вигадуй.

— Мене Ніна.

— От і брешеш. Скажи правду.

— Ну, вам скажу. Поля.

— Гуляєш, напевне, недавно?

— Ні, давно вже. Іще з весни. Та що все розпитувати! Дайте краще цигарочку. У вас, мабуть, дуже хороші, ач який на вас кльош і капелюх!

— Дам, коли прийдемо. На морозі шкідливо курити.

— Ну, як хочете, а ми завсіди на морозі куримо, і нічого. От Анелі шкідливо, у неї сухоти... А чому ви бритий? Він теж був бритий...

— Це ти все про шулера? Одначе запам'ятався він тобі!

— Я його досі пам'ятаю. У нього теж сухоти, а курить жах як. Очі горять, губи сухі, груди провалились, щоки провалились, темні...

— А кисті у волоссі, страшні...

— Правда, правда! Таж ви його знаєте?

— Ну от, звідки ж я можу його знати!

— Потім він в Київ поїхав. Я його на Брянський вокзал ходила проводити, а він і не знав, що прийду. Прийшла, а поїзд вже рушив. Побігла за вагонами, а він якраз з віконечка висунувся, побачив мене, замахав рукою, став кричати, що скоро знову приїде і київського сухого варення мені привезе.

— І не приїхав?

— Ні, його, певне, спіймали.

— А звідки ж ти дізналась, що він шулер?

— Він сам сказав. Напився портвейну, став сумний і сказав. Я, каже, шулер, все одна що крадій, та що ж робити, вовка ноги годують... А ви, може, актор?

— Щось подібне. Ну, прийшли...

За вхідними дверима горіла над конторкою маленька лампочка, нікого не було. На дошці на стіні висіли ключі від номерів. Коли він зняв свій, вона зашепотіла:

— Як же це ви його лишаєте? Обкрадуть!

Він поглянув на неї, все більше звеселяючись.

— Обкрадуть – в Сибір підуть. Але яка чудова в тебе мордочка!

Вона збентежилась:

— Все смієтесь... Ходімо за ради бога скоріше, адже все-таки це не дозволяється водити до себе так пізно...

— Нічого, не бійся, я тебе під ліжко сховаю. Скільки тобі років? Вісімнадцять?

— Дивак ви! Все знаєте! Вісімнадцятий.

Піднялись крутими сходами, по стертому килимку, повернули у вузький, ледь освітлений, дуже задушливий коридор, він зупинився, встромляючи ключ у двері, вона піднялась навшпиньки і подивилась, який номер:

— П'ятий! А він стояв у п'ятнадцятому, на третьому поверсі...

— Якщо ти мені про нього ще хоч слово скажеш, я тебе уб'ю.

Губи в неї розтягнулися посмішкою задоволення, вона, злегка похитуючись, ввійшла у передпокій освітленого номера, на ходу розщіпаючи пальтечко з каракулевим комірчиком.

— А ви пішли і забули світло погасити...

— Не біда. Де у тебе носова хусточка?

— Навіщо вам?

— Розчервонілась, а все-таки ніс замерз...

Вона зрозуміла, поспіхом дістала із муфти зібгану хусточку, втерлась. Він поцілував її холодну щічку і поплескав по спині. Вона зняла шапочку, струсила волоссям і, стоячи, почала стягувати з ноги ботик. Ботик не піддавався, вона, зробивши зусилля, мало не впала, схопилась за його плече і дзвінко засміялась:

— Ой, мало не полетіла!

Він зняв пальтечко з її чорної сукні, що пахла тканиною і теплим тілом, легенько штовхнув її в номер, до дивану:

— Сядь, і давай ногу.

— Та ні, я сама...

— Сядь, тобі кажуть.

Вона сіла і простягнула праву ногу. Він встав на одне коліно, ногу поклав на інше, вона соромливо смикнула поділ на чорну панчошу:

— От який ви, їй-богу! Вони, правда, у мене дуже тісні...

— Мовчи.

І, швидко стягнувши ботики один за другим разом з туфлями, відкинув поділ з ноги, міцно поцілував у голе тіло вище коліна і встав з червоним лицем:

— Ну, скоріше! Не можу...

— Що не можете? – спитала вона, стоячи на килимі маленькими ногами в одних панчохах, зворушливо зменшившись зростом.

— Зовсім дурненька? Чекати не можу, зрозуміла?

— Роздягатися?

— Ні, одягатися!

І, відвернувшись, підійшов до вікна і квапливо закурив. За подвійним склом, що знизу замерзло, блідо світили у місячному світлі ліхтарі, чутно було, як, гримлячи, мчали вгору по Тверській дзвоники на "голубках"... За хвилину вона озвалась до нього:

— Я вже лежу.

Він погасив світло і, як попало роздягнувшись, поспіхом ліг до неї під ковдру. Вона, вся тремтячи, притиснулась до нього і зашепотіла з дрібним, щасливим сміхом:

— Тільки за ради бога не дмухайте мені в шию, на весь дім закричу, страх як боюсь лоскоту...

З годину після того вона міцно спала. Лежачи поруч з нею, він дивився у пітьму, змішану з тьмяним світлом з вулиці, думаючи з нерозв'язним здивуванням: як же це

може бути, що вона під ранок кудись піде? Куди? Живе з якимись стервами над якою-небудь пральною, кожен вечір виходить з ними як на службу, щоб заробити під яким-небудь скотом два рублі, — і яка дитяча безтурботність, щиросердна ідіотичність! Я, мені здається, теж "на весь дім закричу" від жалості, коли вона завтра збереться іти геть...

— Поля, — сказав він, одягаючись, і торкаючи її за голе плече.

Вона злякано отямилась:

— Ох, батечко! Пробачте, будь ласка, зовсім ненавмисно заснула... Я зараз, зараз...

— Що зараз?

— Зараз встану, одягнусь.

— Та ні, давай вечеряти. Нікуди я тебе не пущу до ранку.

— Що ви, що ви? А поліція?

— Дурниці. А мадера у мене ніскільки не гірша за портвейн твого шулера.

— Що ж ви все мені ним дорікаєте?

Він раптом засвітив світло, яке різко вдарило їй у очі, вона сунула голову у подушку. Він скинув з неї ковдру, став цілувати у потилицю, вона радісно забила ногами:

— Ой, не лоскочіть!

Він приніс із підвіконня паперовий мішечок з яблуками і пляшку кримської мадери, взяв з умивальника дві склянки, сів знову на постіль і сказав:

— Ось, їж і пий. А то уб'ю.

Вона міцно надкусила яблуко і почала їсти, запиваючи мадерою і розсудливо говорячи:

— А що ж ви думаєте? Може, хтось і уб'є. Наше діло таке. Ідеш невідомо куди, невідомо з ким, а він або п'яний, або божевільний, кине́ться і задушить, або ножиком заріже. Та який у вас теплий номер! Сидиш уся гола, а все тепло. Це мадера? От люблю! Де там рівняти з портвейном, він завсіди корком пахне.

— Ну, не завжди.

— Ні, їй-богу, пахне, хоч два рублі за пляшку заплати, одна честь.

— Ну, давай ще наллю. Давай цокнемось, вип'ємо і поцілуємося. До дна, до дна.

Вона випила і так квапливо, що задихнулась, закашлялась і, сміючись, впала головою йому на груди. Він підняв їй голову і поцілував у мокрі, делікатно стиснуті губки.

— А мене прийдеш проводити на вокзал?

Вона здивовано розкрила рот.

— Ви теж поїдете? Куди? Коли?

— В Петербург. Але це ще не скоро.

— Ну, слава богу! Я тепер тільки до вас буду ходити. Ви хочете?

— Хочу. Тільки до мене одного. Чуєш?

— Ні за які гроші ні до кого не піду.

— Ну, отож бо. А тепер — спати.

- Та мені треба на хвилиночку...
- Ось тут, у тумбочці.
- Мені при вас соромно. Погасить на хвилину світло...
- І зовсім погашу. Третя година...

В постелі вона лягла йому на руку, знову вся пригорнувшись до нього, але вже тихо, ласкаво, а він став говорити:

- Завтра ми з тобою будемо разом снідати...

Вона жваво підняла голову:

— А де? От я раз була у "Теремі", це за Триумфальними воротами, до того дешево, просто задарма, а вже скільки дають - з'їсти неможливо!

— Ну, це ми ще подивимось де. А потім ти підеш додому, щоб твої стерви не подумали, що тебе вбили, та і в мене є справи, а біля сьомої знову приходить до мене, поїдемо обідати до Патрикєєва, там тобі сподобається - оркестріон, балалаєчники...

- А потім в "Ельдорадо" — правда? Там зараз іде чудова фільма "Мрець-утікач".

— Чудово. А тепер - спи.

— Щас, щас... Ні, Мур не стерва, вона страх нещасна. Я би без неї пропала.

— Як це?

— Вона батькова сестра двоюрідна...

— Ну?

— Батько мій був зчіплювачем на товарній станції в Серпухові, йому там груди роздушило буферами, а мама померла, коли я була ще маленькою, я і залишилась одна на всьому світі і поїхала до неї в Москву, а вона, виявляється, давно вже не служить по номерах покоївкою, мені дали її адресу у адресному столі, я приїхала візником до неї з корзинкою на Смоленський ринок, дивлюсь, а вона з цією Анелею живе і разом з нею ходить вечорами на бульвари... Ну і лишила мене у себе, а потім умовила теж виходити...

— А кажеш, що без неї пропала б.

— А куди б же я поділась в Москві одна? Звичайно, вона мене згубила, та хіба вона мені бажала зла? Ну, та що про це говорити. Може, бог дасть, місце якесь знайду теж у номерах, тільки вже місце не кину і вже нікого до себе не підпущу, мені й чайових буде досить, та ще на всьому готовому. От якби тут, у вашому "Мадриді"! Чого б краще бажати!

— Я про це подумаю; може, і влаштую тобі де-небудь таке місце.

— Я б вам у ніжки вклонилася!

— Щоб вийшла вже повна ідилія.

— Що?

— Ні, нічого, це я зі сну... Спи.

— Щас, щас... Я щось розмріялась...

26.04.1944

Вона і натурщиця його, і коханка, і хазяйка - живе з ним у його майстерні на Знам'янці: жовтоволоса, невисока, але ладна, ще зовсім молода, миловида, ласкава.

Тепер він щоранку пише її "Купальницею": вона, на маленькому помості, ніби біля річки в лісі, не наважуючись ввійти у воду, звідки повинні дивитись вирячкуваті жаби, стоїть уся гола, як простолюдінка розвинута тілом, прикриваючи рукою золотаве волосся внизу. Попрацювавши з годину, він відхиляється від мольберта, дивиться на полотно і так і сьє, мружачись, і неуважно говорить:

— Ну, станція. Підігривай другий кофейник.

Вона полегшено зітхає і, тупаючи босими ногами по циночках, біжить у кут майстерні, до газової плитки. Він щось шкребе на полотні тонким ножичком, плитка шумить, кисло пахне своїм зеленим полум'ям і духмяною кавою, а вона безтурботно заспіває на всю майстерню дзвінким голосом:

Начивала ту-учка, ту-учка золота-ая...

На груди-и утеса велика-ана...

І, повернувши голову, радісно говорить:

— Це мене художник Ярцев навчив. Ви його знали?

— Знав трохи. Довготелесий такий?

— Саме він.

— Здібний хлопець був, але неабияка довбня. Адже він, здається, вмер?

— Помер, помер. Спився. Ні, він добрий був. Я з ним рік жила, от як з вами. Він і цноти мене позбавив всього на другому сеансі. Спочив раптом від мольберта, кинув палітру з пензлями і збив мене з ніг на килим. Я так злякалась, що навіть крикнути не змогла. Вчепилась йому в груди, у пінжак, та куди там! Очі шалені, веселі... Як ножем зарівав.

— Так, так, ти мені це вже розповідала. Молодець. І ти все-таки любила його?

— Звичайно, любила. Дуже боялась. Глушився наді мною, випимши, не приведи господи. Я мовчу, а він: "Катю, мовчати!"

— Хороший!

— П'яний, кричить на всю студію: "Катю, мовчати!" А я і так мовчу. Потім як залетється, залетється: "Начивала тучка..." І щас же підхопить на інші слова: "Начивала сучка, сучка молодая" — це я, значить. Зі сміху помреш! І знову — трах ногою об підлогу: "Катю, мовчати!"

— Хороший! Але чекай, я забув: адже тебе якийсь твій дядя привіз в Москву?

— Дядя, дядя. Залишилася я сиротою на шашнадцятomu році, а він мене і привіз. Це вже до мого іншого дяді у його ізвозичий трактир. Я там посуд мила, білизну хазяйську прала, потім тьотя здумала в бордель мене продати. І продала б, та Бог спас. Приїхали раз під ранок із "Стрельні" похмелятися Шаляпін з Коровіним, побачили, як я тягнула на стійку з Родькою-половим киплячий відерний самовар, і давай кричати й реготати: "Ранок добрий, Катенько! Хочемо, щоб неодмінно ти, а не цей сукин син половий подавав нам!" Адже як вгадали, що мене Катю зовуть! Дядя вже прокинувся, вийшов, позіхає, насупився — вона, каже, не до цього діла приставлена, не може подавати. А Шаляпін як гаркне: "В Сибіру згною, в кайдани закую — слухай мій наказ!"

Тут дядя зразу спужався, я теж на смерть спужалась, уперлася, а дядя шипить: "Іди подавай, а то я потім шкіру з тебе спущу, це ж самі знамениті люди у всій Москві!" Я і пішла, а Коровін оглянув мене всю, дав десять рублів і звелів до нього завтра прийти, писати мене здумав, дав свою адресу. Я прийшла, а він вже роздумав писати і послав до доктора Голоушева, він був страшний приятель зі всіма художниками, п'яних і мертвих засвідчував при поліції і теж трохи писав. Ну, він і пустив мене по руках, не велів ворочатися в трактир, я так і лишилась в одній сукенці.

— Тобто як це пустив по руках?

— А так. По майстернях. Спершу я позувала вся одягнена, в жовтій хусточці, і все художницям, Кувшинніковій, сестрі Чехова, — вона, правду кажучи, зовсім нікудишньою була в нашому ділі, ділітанка, — потім потрапила аж до самого Малявіна: він мене посадив голу на ноги, на п'яти, спиною до себе, з сорочкою над головою, ніби я її одягаю, і написав. Спина і зад вийшли відмінно, сильна ліпка, тільки він спортив п'ятами і підощвами, зовсім невдало вивернув їх під задом...

— Ну, Катько, мовчати! Другий дзвінок. Давай кофейник.

— Ой, батечко, заговорила! Даю, даю...

30.04.1944

ЗАЛІЗНА ШЕРСТЬ *

* переклад цього твору українською поки відсутній; подаємо російською

- Нет, я не инок, ряса моя и скуфья означают лишь то, что я грешный раб божий, странник, сушею и водами ходящий вот уже шестой десяток лет. Родом же я дальний, северный. Там Россия глухая, древняя, леса да болоты с озерами, селения редкие. Зверя много, птицы несть числа, филинов ушастых видишь - сидит в черной ели, пучит янтарное око. Есть носатый лось, есть прекрасный олень - плачем и зовом звенит в бору к своей подруге... Зимы снежные, долгие, переходящий волк под самые окна подходит. Летом же качается, шатается по лесам медведь широколапый, в дебрях леший свищет, аукает, на дудках играет; в ночи утопленницы туманом на озерах белеют, нагими лежат на берегах, соблажняя человека на любодеяние, ненасытый блуд; и есть не мало несчастных, что токмо в сем блюде и упражняются, провождают с ними ночь, день же спят, в тресовицах пылают, оставя всякое иное житейское попечение... Несть ни единой силы в мире сильнее похоти - что у человека, что у гада, у зверя, у птицы, пуще же всего у медведя и у лешего!

Тот медведь у нас зовется Железная Шерсть, а леший - просто Лес. И женщин любят они, и тот и другой, до лютого лакомства. Пойдет женщина или даже невинная в бор за хворостом, за ягодой - глядишь, затяжелела: плачет и кается - меня, говорит, Лес осилил. А иная на медведя жалуется: повстречал-де Железная Шерсть и блуд со мной сотворил - могла ли от него спастись! Вижу, идет на меня, пала я ниц, а он надшел, обнюхал, - мол, не мертва ли? - завернул на мне свитку и исподнее, задавил меня... Только, правду сказать, нередко лукавят они: случается даже с отроковицами, что сами они прельщают его, падают наземь ничком и, падая, еще и обнажаются, как бы нечаянно. Да и то взять: трудно устоять женщине что перед медведем, что перед

лешим, а что будет она оттого впоследствии времени кликуша, икотница, о том заране не думает. Медведь – он и зверь и не зверь, недаром верят у нас, что он может, да только не хочет говорить. Вот и поймешь, до чего женской душе прельстително иметь такое страшное соитие! А про лешего и говорить нечего – тот еще страшней и сладострастнее. Я о нем ничего не могу утверждать, бог миловал видеть его, а которые видели, те говорят, будто он подобен по рубахе и портам и прочей наружности мужику-смолокуру, однако же кровь у него синяя, оттого и с лица темен, ногами мохнат и тени от себя не может иметь ни при солнце, ни при месяце; завидя на лесном пути прохожего, тот же час согнется весь и такого духу даст – векша не догонит! Не то при встрече с женщиной: он не токмо не боится ее, но, зная, что тут ее самое ужас и похоть берет, козлом пляшет к ней и берет ее с веселостью, с яростью: падет она наземь ничком, как и перед медведем, а он сбросит порты с лохматых ног, навалится с заду, щекочет обнаженную, гогочет, хрюкает и до того воспаляет ее, что она уж без сознания млеет под ним, – иные сами рассказывали...

Все сие я к себе клоню. Пошел я на весь свой век сирым странником по причине того несказанного бедствия, что постигло меня на самой заре моей. Женили меня родители на прекрасной девице из богатого и старинного крестьянского двора, которая была еще млаже меня и дивной прелести: личико прозрачное, первого снега белей, глаза лазоревые, как у святых отроковиц... Но вот, в первой же брачной ночи нашей, кинулась она от моих объятий под образа в спальней горнице, говоря мне: "Ужели дерзнешь взять мое тело под святой божницею и елейными лампадами? Я приняла венец с тобой не своей волею и не могу быть твоей супругою, зане должна удалиться в скит и монастырь, дабы принять другой венец, умереть для мира заживо, по жестоким грехам моим". Я отвечаю ей: видно, впала ты в безумие, какой же может быть жестокий грех на твоей душе в твоём невинном возрасте! Она же мне: "Про то одна мать божия ведаёт, ей же дала я, покайся, обет быть чистою". И тогда я – пуще всего от ее сопротивления и подобных страшных слов, да еще под святынями – озверел столь необузданной страстью, что упился ею как раз на том месте, на полу, сколь ни противилась она своей слабой силою и мольбами и рыданием, и вспомнил лишь после того, что имел я ее невинности уже лишенную, не подумавши, однако, кем и как лишена она ее. Будучи во хмелю, в сей же час заснул крепким сном. Она же, в одном исподнем, убежала из спальней горницы в лес и там на своем брачном поясе повесилась. Когда же обрели ее там, то увидели: сидит на снегу у тонких босых ног ее, склонив голову, великий медведь. И, как тот олень, три дня и три ночи оглашал я потом леса окрест своим плачем и зовом, ее на земле уже не достигавшим.

1 мая 1944

ХОЛОДНА ОСІНЬ

В червні того року він гостював у нас в маєтку – завжди вважався у нас своєю людиною: його покійний батько був другом і сусідом мого батька. П'ятнадцятого червня убили у Сараєві Фердинанда. Вранці шістнадцятого привезли з пошти газети. Батько вийшов із кабінету з московською вечірньою газетою в руках у їдальню, де він,

мама і я ще сиділи за чайним столом, і сказав:

— Ну, друзі мої, війна! В Сараєві убитий австрійський кронпринц. Це війна!

На Петрів день до нас з'їхалось багато люду, — були іменини батька, — і за обідом він був оголошений моїм нареченим. Але дев'ятого липня Німеччина оголосила Росії війну...

У вересні він приїхав до нас всього на добу – попрощатися перед від'їздом на фронт (всі тоді думали, що війна закінчиться скоро, і наше весілля було відкладене до весни). І от настав наш прощальний вечір. Після вечері подали, за звичаєм, самовар, і, поглянувши на вікна, що запотіли від його пари, батько сказав:

— Дивовижно рання і холодна осінь!

Ми в той вечір сиділи тихо, лиш зрідка обмінювались незначущими словами, перебільшено спокійними, приховуючи свої таємні думки і почуття. Із вдаваною простотою сказав і батько про осінь. Я підійшла до балконних дверей і протерла скло хусточкою: в саду, на чорному небі, яскраво і гостро ряхтіли чисті крижані зірки. Батько кутив, відкинувшись у кріслі, неухважно дивлячись на гарячу лампу, що висіла над столом, мама, в окулярах, старанно зашивала під її світлом маленький шовковий мішечок, — ми знали, який, — і це було зворушливо і моторошно. Батько спитав:

— Так ти все ж хочеш їхати вранці, а не після сніданку?

— Так, якщо дозволите, вранці, — відповів він. — Дуже сумно, але я ще не зовсім розпорядився по дому.

Батько легенько зітхнув:

— Ну, як хочеш, душа моя. Тільки в такому разі нам з мамою пора спати, ми неодмінно хочемо провести тебе завтра...

Мама встала і перехрестила свого майбутнього сина, він схилювався до її руки, потім до руки батька. Залишившись одні, ми ще трохи побули у їдальні, — я надумалась розкласти пасьянс, він мовчки ходив із кутка в куток, потім спитав:

— Хочеш трохи пройдемось?

На душі в мене робилось усе важче, я байдуже відгукнулась:

— Добре...

Одягаючись у вітальні, він продовжував щось думати, з милою усмішкою згадав вірші Фета:

Какая холодная осень!

Надень свою шаль и капот...

— Капота немає, — сказала я. — А як далі?

— Не пам'ятаю. Здається, так:

Смотри - меж чернеющих сосен

Как будто пожар восстает...

— Який пожежа?

— Схід місяця, звичайно. Є якась сільська осіння чарівність у цих віршах: "Надень свою шаль и капот..." Часи наших дідів і бабусь... Ах, боже мій, боже мій!

— Що ти?

— Нічого, милий друже. Все-таки сумно. Сумно і гарно. Я дуже, дуже люблю тебе...

Одягнувшись, ми пройшли крізь їдальню на балкон, зішли в сад. Спершу було так темно, що я трималась за його рукав. Потім почали позначатися на фоні неба чорні сучки дерев, обсіпані зірками, що мінерально блищали. Він, зупинившись, обернувся до будинку:

— Поглянь, як зовсім особливо, по-осінньому світять вікна дому. Буду живий, вічно буду пам'ятати цей вечір...

Я подивилась, і він обняв мене в моїй швейцарській накидці. Я відвела від обличчя пухову хустку, злегка відхилила голову, щоб він поцілував мене. Поцілувавши, він поглянув мені в лице.

— Як блищать очі, — сказав він. — Тобі не холодно? Повітря зовсім зимове. Якщо мене уб'ють, ти все-таки не відразу забудеш мене?

Я подумала: "А раптом справді уб'ють? І невже я все-таки забуду його в якийсь короткий строк — адже все врешті-решт забувається?" І поспіхом відповіла, злякавшись своєї думки:

— Не говори так! Я не переживу твоєї смерті!

Він, помовчавши, повільно вимовив:

— Ну що ж, якщо уб'ють, я буду чекати тебе там. Ти поживи, порадій на світі, потім приходь до мене.

Я гірко заплакала...

Вранці він поїхав. Мама одягнула йому на шию той фатальний мішечок, що зашивала ввечері, — в ньому був золотий образок, який носили на війні її батько і дід, — і ми перехрестили його з якимось поривчастим відчаєм. Дивлячись йому вслід, постояли на ганку в тому отупінні, яке завжди буває, коли проводиш кого-небудь на довгу розлуку, відчуваючи тільки дивну несумісність між нами і радісним, сонячним ранком, що оточував нас і виблискував памороззю на траві. Постоявши, ввійшли у спустілий дім. Я пішла по кімнатах, заклавши руки за спину, не знаючи, що тепер робити з собою і чи заридати мені, чи заспівати на весь голос...

Убили його — яке дивне слово! — через місяць, в Галичині. І от пройшло з тих пір аж тридцять років. І багато, багато було пережито за ці роки, які здаються такими довгими, коли уважно думаєш про них, перебираєш в пам'яті все те чарівне, незрозуміле, незбагненне ні розумом, ні серцем, що називається минулим. Весною вісімнадцятого року, коли ні батька, ні матері вже не було серед живих, я жила у Москві, в підвалі у перекупки зі Смоленського ринку, яка все знущалась наді мною: "Ну, ваше сиятельство, как ваши обстоятельства?" Я теж займалась торгівлею, продавала, як багато хто тоді, солдатам у папах і розстебнутих шинелях дещо з того, що лишилось у мене, — то яку-небудь каблучку, то хрестик, то хутрянний, побитий міллю комір, і ось тут, торгуючи на розі Арбата і ринка, зустріла чоловіка рідкісної, прекрасної душі, літнього військового у відставці, за якого незабаром вийшла заміж і з яким поїхала у квітні у Катеринодар. Їхали ми туди з ним і його племінником, хлопчиком років сімнадцяти, що теж пробирався до Добровольців, мало не два тижні, —

я бабою, в личаках, він в потертому козакому сіряку, з відпущеною чорною із сивиною бородою, — і пробули на Дону і на Кубані більше двох років. Взимку, в ураган, відплили з незліченим натовпом інших біженців із Новоросійська в Туреччину, і по дорозі, в морі, чоловік мій помер у тифу. Близьких у мене залишилось після того на всьому світі тільки троє: племінник чоловіка, його молоденька дружина і їх дівчинка, дитина семи місяців. Але й племінник з дружиною відплили через деякий час в Крим, до Врангеля, лишивши дитину на моїх руках. Там вони і пропали безвісти. А я ще довго жила в Константинополі, заробляючи на себе й на дівчинку дуже важкою чорною працею. Потім, як інші, де тільки не поневірлялася я з нею! Болгарія, Сербія, Чехія, Бельгія, Париж, Ніцца... Дівчинка давно виросла, залишилась в Парижі, стала зовсім французенкою, дуже маленькою і зовсім байдужою до мене, служила в шоколадному магазині біля Мадлен, пещеними ручками зі срібними нігтиками загортала коробки в атласний папір і зав'язувала їх золотими шнурочками; а я жила і все ще живу в Ніцці чим бог пошле... Була я в Ніцці вперше в дев'ятсот дванадцятому році - і чи могла думати у ті щасливі дні, чим колись стане вона для мене!

Так і пережила я його смерть, необачно сказавши колись, що я не переживу її. Але, згадуючи все те, що я пережила з тих пір, завжди питаю себе: так, а що ж все-таки було у моєму житті? І відповідаю собі: тільки той холодний осінній вечір. Невже він був колись? Все-таки був. І це все, що було у моєму житті, — решта непотрібний сон. І я вірю, гаряче вірю: десь там він чекає на мене - з тою ж любов'ю і молодістю, як в той вечір. "Ти поживи, порадій на світі, потім приходь до мене..." Я пожила, пораділа, тепер вже скоро прийду.

3. 5. 44

ПАРОПЛАВ "САРАТОВ"

Надвечір, в сутінках, прошумів за вікнами короткий травневий дощ. Рябий денщик, який пив у кухні при світлі жерстяної лампочки чай, поглянув на годинник, що цокав на стіні, встав і незграбно, намагаючись не рипіти новими чоботами, пройшов у темний кабінет, підійшов до оттоманки:

— Ваше благородіє, десята година...

Він злякано відкрив очі:

— Що? Десята? Не може бути...

Обидва вікна були відкриті на вулицю, глуху, всю в садах - у вікна пахло свіжістю весняної вогкості і тополями. Він з гостротою нюху, що буває після міцного молодого сну, відчув ці запахи і бадьоро скинув з оттоманки ноги.

— Запали вогонь і біжи скоріше за візником. Знайди котрий прудкіший...

І пішов переодягатися, митися, облив голову холодною водою, змочив одеколоном і зачесав коротке кучеряве волосся, ще раз поглянув у дзеркало: лице було свіже, очі блищали; з першої до шостої він снідав у великому офіцерському гурті, дома заснув тим миттєвим сном, яким засинаєш після кількох годин безперервного пиття, паління, сміху і балачок, однак відчував себе тепер відмінно. Денщик подав у вітальні шашку, кашкет і тонку літню шинель, розчинив двері під'їзду - він легко скочив у прольотку і

дещо хрипко крикнув:

— Валяй жвавіше! Цілковий на горілку!

Під густою маслянистою зеленню дерев миготів яскравий блиск ліхтарів, запах мокрих тополь був свіжий і пряний, кінь мчав, висікаючи підковами червоні іскри. Все було прекрасно: і зелень, і ліхтарі, і майбутнє побачення, і смак цигарки, яку він примудрився закурити на льоту. І все зливалось в одне: у щасливе відчуття готовності на все що завгодно. Горілка, бенедиктин, турецька кава? Дурниці, просто весна і все відмінно...

Двері відчинила маленька, дуже порочна на вигляд покоївка на тонких нестійких каблучках. Швидко скинув шинель і відстібнув шашку, кинув кашкет на піддзеркальник і трохи підбивши волосся, ввійшов, видзвонюючи шпорами, у невелику, тісну від надміру будуарних меблів кімнату. І відразу ввійшла й вона, теж погойдуючись на каблучках туфель без задка, на босу ногу з рожевими п'ятами, — довга, хвиляста, у вузькому і строкатому, мов сіра змія, капоті з висячими, розрізаними до плеча рукавами. Довгі були і її дещо розкосі очі. В довгій блідій руці димілась цигарка у довгому янтарному мундштуку.

Цілуючи її ліву руку, він клацнув каблучками:

— Пробач заради бога, затримався не з своєї вини...

Вона поглянула з висоти свого зросту на мокрий глянець його короткого, дрібно кучерявого волосся, на блискучі очі, відчула його винний запах.

— Вина давно відома...

І сіла на шовковий пуф, взявши лівою рукою під лікоть праву, високо тримаючи підняту цигарку, поклавши ногу на ногу і вище коліна розкривши бічний розріз капота. Він сів навпроти на шовкове канапе, витягуючи з кишені портсигар.

— Розумієш, яка вийшла історія...

— Розумію, розумію...

Він швидко і вправно закурив, помахав запаленим сірником і кинув його в попільничку на східному столику біля пуфа, всідаючись зручніше і дивлячись зі звичайним надмірним захопленням на її голе коліно у розрізі капота.

— Ну, прекрасно, не хочеш слухати, не треба... Програма цього вечора: хочеш поїхати у Купецький сад? Там нині якась "Японська ніч", — знаєш, ці ліхтарики, на естраді гейші, "за красу я одержала перший приз..."

Вона похитала головою:

— Ніяких програм. Я нині сиджу дома.

— Як хочеш. І це непогано.

Вона повела очима по кімнаті:

— Милий мій, це наше останнє побачення.

Він весело здивувався:

— Тобто як останнє?

— А так.

У нього ще веселіше заграли очі.

— Дозволь, дозволь, це кумедно.

— Я аж ніяк не бавлюсь.

— Прекрасно. Та все-таки цікаво знати, що цей сон означає? Яка така удруг заковика, як говорить наш вахмістр?

— Як говорять вахмістри, мене мало цікавить. І я, правду кажучи, не зовсім розумію, чому ти веселишся.

— Веселюсь, як завжди, коли бачу тебе.

— Це дуже мило, але цього разу не зовсім доречно.

— Одначе, чорт візьми, я все-таки нічого не розумію! Що сталось?

— Сталось те, про що я повинна була сказати тобі вже давно. Я повертаюсь до нього. Наш розрив був помилкою.

— Мамочки мої! Та ти це серйозно?

— Цілком серйозно. Я була злочинно винна перед ним. Але він готовий усе пробачити, забути.

— Я-ка великодушність!

— Не блазнюй. Я бачилась з ним ще на великий піст...

— Тобто потайки від мене і продовжуючи...

— Що продовжуючи? Розумію, але все одно... Я бачилась з ним, — і, зрозуміло, потайки, не бажаючи тобі ж завдавати страждання, — і тоді ж зрозуміла, що ніколи не переставала любити його.

Він примружив очі, жуячи мундштук цигарки:

— Тобто його гроші?

— Він не багатший за тебе. І що мені ваші гроші! Якби я захотіла...

— Пробач, так говорять тільки кокотки.

— А хто ж я, як не кокотка? Хіба я на свої, а не на твої гроші живу?

Він пробурмотів офіцерською скоромовкою:

— При любові гроші не мають значення.

— Але ж я люблю його?

— А я, значить, був тільки тимчасовою іграшкою, забавкою від нудьги і одним із вигідних утримувачів?

— Ти добре знаєш, що далеко не забавкою, не іграшкою. Ну так, я утриманка, і все-таки підло нагадувати мені про це.

— Легше на поворотах! Вибирайте добре ваші вирази, як кажуть французи!

— Вам раджу також дотримуватися цього правила. Словом...

Він встав, відчув новий приплив тої готовності на все, з якою мчав на прольотці, пройшовся кімнатою, збираючись із думками, все ще не вірячи тій безглузді, несподіванці, яка раптом розбила всі його радісні надії на цей вечір, віджбурнув ногою жовтоволосу ляльку в червоному сарафані, що валялась на килимі, сів знову на канапе, впритул дивлячись на неї:

— Я ще раз питаю: це все не жарти?

Вона, закривши очі, помахала давно згаслою цигаркою.

Він задумався, знову закупив і знову зажував мундштук, чітко вимовляючи:

— І що ж, ти думаєш, що я так от і віддам йому ось ці твої руки, ноги, що він буде цілувати ось це коліно, яке ще вчора цілував я?

Вона підняла брови:

— Адже я все-таки не річ, мій милий, яку можна віддавати чи не віддавати. І за яким правом...

Він поспішно поклав цигарку в попільничку і, зігнувшись, дістав із задньої кишені брюк слизький, маленький, кольоровий браунінг, підкинув його на долоні:

— Ось моє право.

Вона скося поглянула і усміхнулась:

— Я не любителька мелодрам.

І сказала байдуже, підвищивши голос:

— Соня, подайте Павлу Сергійовичу шинель.

— Що-о?

— Нічого. Ви п'яні. Ідіть геть.

— Це ваше останнє слово?

— Останнє.

І встала, опрацюючи розріз на нозі.

Він ступив до неї з радісною рішучістю:

— Дивіться, щоб воно і справді не стало вашим останнім!

— П'яний актор, — сказала вона байдуже і, поправляючи ззаду волосся довгими пальцями, пішла з кімнати. Він так міцно схопив її за оголене передпліччя, що вона вигнулась і, швидко обернувшись із ще більше скошеними очима, замахнулась на нього. Він, спритно ухилившись, з уїдливою гримасою вистрілив.

В грудні того ж року пароплав Добровільного флоту "Саратов" ішов у Індійському океані на Владивосток. Під гарячим тентом, натягнутим на баку, у непорушній спеці, в гарячому напівсвіті, в блиску дзеркальних відбитків від води, сиділи і лежали на палубі до пояса голі арештанти з наполовину поголеними, страшними головами, в штаних із білої парусини, з кільцями кайданів на щиколотках босих ніг. Як усі, до пояса голим був і він худим, коричневим від засмаги тілом. Темніла і у нього тільки половина голови коротко постриженим волоссям, червоно чорніли жорсткою щетиною давно не голені худі щоки, очі блищали, як в лихоманці. Обпершись на поручні, він пильно дивився на густо-сині хвилі, що летіли горбами глибоко вниз, вздовж високої стіни борту і час від часу спльовував туди.

16.5.44

ВОРОН

Мій батько був схожий на ворона. Це спало мені на думку, коли я був ще хлопчиком; одного разу побачив у "Ниві" малюнок – якусь скелю і на ній Наполеон з його білим черевцем і лосинами, в чорних коротких чобітках, і раптом засміявся від радості, згадавши картинки в "Полярних мандрівках" Богданова, — таким схожим на пінгвіна здався мені Наполеон, а потім сумно подумав: а тато схожий на ворона...

Батько займав у нашому губернському місті дуже помітний службовий пост, і це ще більше зіпсувало його; думаю, що навіть в тому чиновницькому товаристві, до якого він належав, не було людини більш важкої, більш похмурої, мовчазної, холодно жорсткої в повільних словах і вчинках. Невисокий, дебелий, трохи сутулий, надто чорновоłosий, темний з довгим бритим обличчям, носатий, він дійсно був справжнім вороном – особливо коли бував у чорному фрак у вигляді російської хатинки, повертав свою велику воронячу голову, скося поглядаючи блискучими воронячими очима на танцюючих, на усіх, хто підходив до кіоску, як і на ту бояриню, яка з чарівною посмішкою подавала з кіоску плоскі фужери жовтого дешевого шампанського повною рукою у діамантах, — високу даму в парчі і кокошнику з носом настільки рожево-білим від пудри, що він здавався штучним.

Батько був давно вдівцем, нас, дітей, було в нього лиш двоє, — я та маленька сестра моя Ліля, — і холодно, пусто блищала своїми великими, дзеркально-чистими кімнатами наша простора казенна квартира на другому поверсі одного з казенних будинків, що виходили фасадами на бульвар у тополях поміж собором і головною вулицею. На щастя, я більш, ніж півроку, жив у Москві, навчався у Катковському ліцею, приїжджав додому лише на Різдво та літні канікули. Того року, одначе, мене зустріло дома дещо зовсім несподіване.

Весною того року я закінчив ліцей і, приїхавши з Москви, був просто вражений: ніби сонце засяяло раптом в нашій перше такий мертвій квартирі, — її всю осяяла присутність тої юної, легконогої, що тільки-но змінила няньку восьмилітньої Лілі, довгу, плоску стару, схожу на середньовічну статую якоїсь святої. Бідна дівчина, дочка одного з дрібних підлеглих мого батька, була вона в ті дні безмірно щаслива тим, що так добре влаштувалась відразу після гімназії, а потім і моїм приїздом, появою в домі ровесника. Та яка ж вона була боязка, як ніяковіла перед батьком, за нашими поважними обідами, кожную хвилину з тривогою слідкуючи за чорноокою, теж мовчазною, але різкою не тільки в кожному своєму русі, а навіть і в мовчанні Лілею, яка ніби постійно чекала чогось і все якось зухвало крутила своєю чорною голівкою!

Батько за обідами став невпізнаним: не кидав тяжких поглядів на старика Гурія, який у в'язаних рукавичках підносив йому страви, постійно щось говорив, — повільно, та говорив, — звертаючись, звичайно, тільки до неї, церемонно називаючи її "люб'язна Олена Миколаївна", — навіть намагався жартувати, посміхатися. А вона так ніяковіла, що відповідала лиш безпорадною посмішкою, плямисто червоніла тонким і ніжним обличчям – обличчям білявої дівчини в легкій білій блузці з темними від гарячого юного поту пахвами, під якою ледь позначалися маленькі груди. На мене вона за обідом і очей підняти не сміла: тут я був для неї ще страшнішим за батька. Та чим більше намагалася вона не бачити мене, тим холодніше косився в мій бік батько: не тільки він, але і я розумів, відчував, що за цими болісними намаганнями не бачити мене, а слухати батька і слідкувати за злою, непосидючою, хоч і мовчазною Лілею, був схований зовсім інший страх, — радісний страх нашого спільного щастя бути поруч

один одного. Вечорами батько завжди пив чай, не відриваючись від своїх занять, і раніше йому подавали його велику чашку з золотими краями на письмовий стіл в кабінеті: тепер він пив чай з нами, в їдальні, і за самоваром сиділа вона – Ліля в цей час вже спала. Він виходив з кабінету в довгій широкій тужурці на червоній підкладці, всідався в своє крісло і протягував їй свою чашку. Вона наливала її до країв, як він любив, передавала йому тремтячою рукою, наливала мені і собі і, опустивши вії, займалась яким-небудь рукоділлям, а він не поспішаючи говорив – дещо дуже дивне:

— Білявим, люб'язна Олено Миколаївно, личить або чорне, або яскраво-червоне... От би дуже личила вашому обличчю сукня з чорного атласу з стоячим, зубчатим коміром а ля Марія Стюарт, унизаним дрібними діамантами... або середньовічна сукня з яскраво-червоного оксамиту з невеликим декольте і рубіновим хрестиком... Шубка з темно-синього ліонського оксамиту і венеційський берет вам би личили теж... Все це, звичайно, мрії, — говорив він з усмішкою. – Ваш батько отримує у нас всього сімдесят п'ять карбованців щомісяця, а дітей у нього, крім вас, ще п'ять душ малечі, — отже, вам скоріше за все доведеться життя прожити в бідності. Але ж яка біда помріяти? Мрії оживляють, дають сили, надії. А потім, хіба не буває так, що декотрі мрії раптом збуваються? Зрідка, зрозуміло, дуже зрідка, а збуваються... Адже виграв недавно по лотерейному квитку кухар на вокзалі у Курську двісті тисяч, — простий кухар!

Вона намагалась робити вигляд, що сприймає все це за милі жарти, примушувала себе поглядати на нього, посміхатися, а я, ніби і не чуючи нічого, розкладав пасьянс "Наполеон". Він же одного разу пішов ще далі, — раптом промовив, кивнувши в мій бік: — Ось цей молодий чоловік, певне, теж мріє: мовляв, помре через деякий час батечко і будуть в нього кури не клювати золота! А кури і справді не будуть клювати, бо клювати буде нічого. У батечка, ясна річ, дещо є, — наприклад, маєточок у тисячу десятин чорнозему в Самарській губернії, — тільки навряд воно синопку дістанеться, не дуже-то він батечка своєю любов'ю дарує і, наскільки розумію, вийде з нього першорядний марнотратник...

Була ця остання розмова ввечері під Петрів день, — дуже для мене пам'ятний. Вранці того дня батько поїхав у собор, із собору – на сніданок до іменинника – губернатора. Він і без того ніколи не снідав у будні вдома, так що і в той день ми снідали втрьох, і під кінець сніданку Ліля, коли подали замість її улюбленого печива вишневий кисіль, стала з вереском кричати на Гурія, стукаючи кулачками об стіл, скинула на підлогу тарілку, затрясла головою і захлинулась від злих ридань. Ми сяк-так дотягнули її до дитячої кімнати, — вона брикалася і кусала нам руки, — вмолили її заспокоїтись, пообіцявши жорстоко покарати кухаря, і вона нарешті стихла й заснула. Скільки трепетної ніжності було для нас навіть у цьому – у спільних зусиллях тягнути її, постійно доторкаючись до рук один одного! Надворі шумів дощ, присмерк кімнати іноді освітлювала блискавка і скло вікон здригалось від грому.

— Це на неї так гроза подіяла, — радісно сказала вона пошепки, коли ми вийшли в коридор, і раптом насторожилась: — О, десь пожежа!

Ми пробігли у їдальню, відчинили вікно – повз нас, вздовж бульвару, з грюканням

мчала пожежна команда. На тополі лилася швидка злива, — гроза вже пройшла, ніби злива залила її, — у грюканні довгих пожежних візків з мідними касками пожежних, зі шлангами і драбинами, в брязканні піддужних дзвоників над гривами чорних битюгів, що з тріском підків мчали ці візки бруком, ніжно, диявольськи грайливо, попереджуючи, співав ріжок сурмача... Потім часто, часто забили на сполох на дзвіниці Івана Воїна на Лавах... — Ми поруч, близько один до одного, стояли край вікна, в яке свіжо пахло водою і міським мокрим пилом, і, здавалось, тільки пильно дивились і слухали з хвилюванням. Потім промайнув останній візок з якимось величезним червоним баком на ньому; серце у мене забилося сильніше, чоло стягнуло, — благально дивлячись на її шоку, я взяв її руку, що безсило висіла вздовж стегна, і вона почала бліднути, розімкнула губи, підняла зітханням груди і теж ніби благально повернула до мене світлі, повні сліз очі, а я охопив її плечі і вперше в житті зомлів у ніжному холоді дівочих губ... Не було після того жодного дня без наших щогодинних, нібито випадкових зустрічей то у вітальні, то в залі, то в коридорі, навіть в кабінеті батька, що приїжджав додому тільки ввечері, — цих коротких зустрічей і відчайдушно довгих, ненаситних і вже нестерпних у своїй нерозв'язності поцілунків. І батько, щось відчуваючи, знову перестав виходити до вечірнього чаю в їдальню, став знову мовчазним і похмурим. Та ми вже не звертали на нього уваги, і вона стала спокійніша і серйозніша за обідами.

На початку липня Ліля захворіла, об'ївшись малиною, лежала, повільно одужуючи, в своїй кімнаті і все малювала кольоровими олівцями на великих листках паперу, пришпилених до дошки, якісь казкові міста, а вона вимушено не відходила від її ліжка, сиділа і вишивала собі українську сорочечку, — відійти було не можна: Ліля щохвилини що-небудь вимагала. А я гинув у порожньому тихому домі від невідступного, болісного бажання бачити, цілувати і пригортати її до себе, сидів у кабінеті батька, беручи будь-що з його бібліотечних шаф і намагаючись читати. Так сидів я і того разу, вже надвечір. І ось раптом почулись її легкі і швидкі кроки. Я кинув книгу і схопився:

— Що, заснула?

Вона махнула рукою:

— Де там! Ти ж знаєш - вона дві доби може не спати і їй нічого, як усім божевільним! Прогнала мене шукати у батька якісь жовті і оранжеві олівці...

І, заплакавши, підійшла і зронила мені на груди голову.

— Боже мій, коли ж це закінчиться! Скажи, нарешті, йому, що ти любиш мене, що все одно ніщо в світі не розлучить нас!

І, піднявши мокре від сліз обличчя, поривчасто обняла мене, задихнувшись у поцілунку. Я притиснув її всю до себе, потягнув до дивану, — чи міг я що-небудь усвідомлювати, пам'ятати в таку хвилину? Та на порозі кабінету вже чулося легке покашлювання: я глянув через її плече - батько стояв і дивився на нас. Потім повернувся і, згорбившись, пішов.

Обідати ніхто з нас не вийшов. Ввечері до мене постукав Гурій: "Батечко просить вас зайти до нього". Я ввійшов у кабінет. Він сидів у кріслі перед письмовим столом і,

не обертаючись, почав говорити:

— Завтра ти на все літо поїдеш в мій самарський маєток. Восени їдь у Москву чи Петербург шукати собі службу. Якщо насмілишся не послухатися, навек позбавлю тебе спадку. Та мало цього: завтра ж попрошу губернатора негайно вислати тебе в село по етапу. Тепер іди і більше не показуйся мені на очі. Гроші на проїзд і деякі витрати одержиш завтра вранці через людину. Восени напишу у мою сільську контору, щоб тобі видали деяку суму на перший час проживання у столицях. Бачити її до від'їзду і не сподівайся. Все, мій люб'язний. Іди.

Тої ж ночі я поїхав до Ярославської губернії, в село до одного з моїх ліцейських товаришів і прожив у нього до осені. Восени, за протекції його батька, поступив у Петербург в міністерство закордонних справ і написав батькові, що назавжди відмовляюся не тільки від його спадку, але і від будь-якої допомоги. Взимку дізнався, що він, залишивши службу, теж переїхав до Петербургу – "з чарівною молоденькою дружиною", як сказали мені. І, входячи одного вечора в партер Маріїнського театру за декілька хвилин до підняття завіси, раптом побачив і його, і її. Вони сиділи в ложі біля сцени, край самого бар'єра, на якому лежав маленький перламутровий бінокль. Він, у фрак, сутулячись, вороном, уважно читав, примруживши одне око, програмку. Вона, тримаючись легко і струнко, з високою зачіскою білявого волосся, з цікавістю озиралась навкруг – на теплий, виблискуючий люстрами, м'яко гомінливий, заповнений партер, на вечірні сукні, фраки і мундири тих, що входили в ложі. На шийці у неї темним вогнем палав рубіновий хрестик, тонкі, але вже округлені руки були оголені, щось на зразок пеплума з яскраво-червоного оксамиту був скріплений на лівому плечі рубіновим аграфом...

18.05.44

КАМАРГ

Вона ввійшла на маленькій станції між Марселем і Арлем, пройшла вагоном, звиваючись усім своїм цигансько-іспанським тілом, сіла біля вікна на одномісну лаву і, ніби нікого не бачачи, почала лущити і гризти смажені фісташки, час від часу піднімаючи поділ верхньої чорної спідниці і всовуючи руку в кишеню нижньої, заношеної білої. Вагон, повний простолюду, складався не з купе, був поділений тільки лавами, і багато хто з тих, що сиділи обличчям до неї, раз-у-раз пильно дивились на неї.

Губи її, що рухались над білими зубами, були сизі, синюватий пушок на верхній губі густішав над кутами рота. Тонке, смугло-темне лице, освітлюване блиском зубів, було древньо-диким. Очі, довгі, золотисто-карі, напівприкриті смугло-коричневими повіками, дивились якимось всередину себе – з тьмяною первісною млістю. З-під жорсткого шовку смоляного волосся, яке було розділене на прямий проділ і звивистими кучерями падало на низьке чоло, поблискували вздовж круглої шийки довгі срібні сережки. Вицвіла голуба хустка, що лежала на похилих плечах, була красиво зав'язана на грудях. Руки, сухі, індуські, з пальцями мумії і більш світлими нігтями, все лущили і лущили фісташки з мавпячою швидкістю і спритністю. Закінчивши їх і струсивши лушпиння з колін, вона прикрила очі, поклала ногу на ногу і відкинулась до спинки

лави. Під складчастою чорною спідницею, яка особливо жіночно вирізняла перехват її гнучкої талії, виступали крижі твердими горбками плавних обрисів. Худа, гола ступня, що блищала тонкою засмаглою шкірою, була взута в чорний ганчір'яний чув'як і переплетена різнобарвними стрічками, — синіми і червоними.

Під Арлем вона вийшла.

— *C'est une camarguaise* (Це - камаргіанка), — чомусь дуже сумно сказав, провівши її очима, мій сусід, могутній, як бик, провансалець, з чорним у кривавих прожилках рум'янцем.

23.05.1944

СТО РУПІЙ

Я побачив її одного ранку у дворі того готелю, того старовинного голландського будинку в кокосових лісах на березі океану, де я жив у ті дні. І потім бачив її там щоранку. Вона напівлежала в очеретяному кріслі, в легкій, гарячій тіні, що падала від будинку, у двох кроках від веранди. Високий, жовтолиций, нестерпно вузькоокий малаєць, одягнений в білу парусинову куртку і такі ж панталони, приносив їй, шаркаючи босими ногами по гравію, і ставив на столик біля крісла тацю з чашкою золотого чаю, щось поштиво говорив їй, не рухаючи сухими, стягнутими в дірку губами, кланявся і йшов геть; а вона напівлежала і повільно помахувала солом'яним віялом, розмірено блимаючи чорним оксамитом своїх дивовижних вій... До якого роду земних істот можна було віднести її?

Її тропічне міцне тіло, її кадова голизна була відкрита на грудях, на плечах, на руках і ногах до колін, а стан і стегна якимось повиті яскравою зеленою тканиною. Маленькі ступні з червоними нігтями пальців визирали поміж червоними ремнями лакованих сандалів жовтого дерева. Дігтярне волосся, високо підняте зачіскою, дивно не відповідало своєю грубістю ніжності її дитячого личка. У мочках маленьких вух погойдувались золоті дуті кільця. І неправдоподібно великі і чудові були чорні вії — схожі на тих райських метеликів, що так чарівно мерехтять на райських індійських квітах... Краса, розум, дурість — всі ці слова ніяк не личили їй, як не личило все людське: воістину, була вона немов би з якоїсь іншої планети. Єдине, що личило їй, була безмовність. І вона напівлежала і мовчала, розмірено блимаючи чорним оксамитом своїх вій-метеликів, повільно помахуючи віялом...

Якось вранці, коли у двір готелю вбіг рикша, на якому я звичайно їздив у місто, малаєць зустрів мене на сходах веранди і, уклонившись, тихо сказав англійською:

— Сто рупій, сер.

24.05.1944

ПОМСТА

В пансіоні у Каннах, куди я приїхав у кінці серпня з наміром купатися в морі і писати з натури, ця дивна жінка пила щоранку каву і обідала за окремим столиком з незмінно зосередженим, похмурим виглядом, ніби нікого і нічого не бачачи, а після кави кудись ішла майже до вечора. Я жив у пансіоні вже з тиждень і все ще з цікавістю поглядав на неї: чорне густе волосся, велика чорна коса, що обвивала голову, сильне

тіло у червоній з чорними квітами сукні із кретону, красиве, грубувате обличчя – і цей похмурий погляд... Подавала нам ельзаска, дівчина років п'ятнадцяти, але з великими грудьми і широким задом, дуже повна дивовижно ніжною і свіжою повнотою, на рідкість дурненька і мила, яка на кожне слово розквітала переляком і посмішкою, і от, зустрівши її якось в коридорі, я спитав:

— Dites, Odette, qui est cette dame? (Скажіть, Одетто, хто ця дама?)

Вона, з готовністю і до переляку і до посмішки, підняла на мене масляно-голубі очі:

— Quelle dame, monsieur? (Яка дама, пане?)

— Mais la dame brune, la-bas? (Дама брюнетка, там?)

— Quelle table, monsieur? (Який стіл, пане?)

— Numbro dix. (Номер десять.)

— C'est une russe, monsieur. (Це росіянка, пане.)

— Et puis? (Ну, і...)

— Je n'en sais rien, monsieur. (Я нічого не знаю, пане.)

— Est-elle chez vous depuis longtemps? (Вона у вас давно?)

— Depuis trois semaines, monsieur. (Три тижні, пане.)

— Toujours seule? (Завжди одна?)

— Non, monsieur. Il y avait un monsieur... (Ні, пане. Був один чоловік...)

— Jeune, sportif? (Молодий, спортивний?)

— Non, monsieur. Trus pensif, nerveux... (Ні, пане. Дуже задумливий, нервовий...)

— Et il a disparu un jour? (І одного дня він зник?)

— Mais oui, monsieur... (Так, пане...)

"Так, так! – подумав я. – Тепер дещо зрозуміло. Але куди це зникає вона щоранку? Все його шукає?"

Другого дня, невдовзі після кави, я, як завжди, почув у відкрите вікно своєї кімнати хрускіт гальки у садочку пансіону, визирнув: вона, як завжди простоволоса, під парасолькою того ж кольору, що і сукня, кудись ішла швидким кроком у червоних босоніжках. Я схопив палицю, канотье і поспішив за нею. Вона з нашого провулку повернула на бульвар Карно, — я теж повернув, сподіваючись, що вона у своїй постійній зосередженості не озирнеться і не відчує мене. І справді – вона жодного разу не озирнулась аж до вокзалу. Не озирнулась і на вокзалі, заходячи в купе вагону третього класу. Поїзд ішов у Тулон, я про всяк випадок взяв квиток до Сен-Рафаеля, піднявся у сусіднє купе. Їхала вона, вочевидь, недалеко, але куди? Я висовувався у вікно в Напулі, в Теулі... Нарешті, висунувшись на хвилинній зупинці в Трейясі, побачив, що вона іде вже до виходу зі станції. Я вискочив з вагону і знову пішов за нею, тримаючись, однак, на деякій відстані. Тут довелось іти довго – і по звивистому шосе вздовж урвищ над морем, і по крутих кам'янистих стежках крізь дрібний сосновий ліс, якими вона скорочувала шлях до берега, до заток, що зрізують берег у цій скелястій, вкритій лісом і безлюдній місцевості, цей схил прибережних гір. Наближався полудень, було жарко, повітря непорушне і густе від запаху гарячої хвої, ніде ні душі, ні звуку, — тільки пиляли, скрекотіли цикади, — відкрите на південь море блищало, стрибало

великими срібними зірками... Нарешті вона збігла по стежці до зеленої затоки між сангіновими стрімчаками, кинула парасольку на пісок, швидко роззулась, — була босоніж, — і стала роздягатися. Я ліг на кам'яний прямовисний схил, під яким вона розстібувала свою похмуро-квітчасту сукню, дивився й думав, що, певне, і купальний костюм у неї такий же зловісний. Та ніякого костюма під сукнею не виявилось, — була одна коротка рожева сорочка. Скинувши і сорочку, вона, вся коричнева від засмаги, сильна, міцна, пішла по камінню до світлої, прозорої води, напружуючи красиві щиколотки, посмикуючи крутими половинками задку, виблискуючи засмагою стегон. Край води вона постояла, — напевне, мружачись від її сліпучості, — потім зашуміла в ній ногами, присіла, занурилася до плечей і, обернувшись, лягла на живіт, підтягнулась, розкинувши ноги, до піщаного прибережжя, поклала на нього лікті і чорну голову. Оддалік широко і вільно тріпотіла колючим сріблом рівнина моря, замкнуту затоку і весь її скелястий затишок все гарячіше пекло сонце, і така тиша стояла в цій спекотній пустелі скель і дрібного південного лісу, що чути було, як іноді набігала на тіло, що лежало ниць піді мною, і збігала з його блискучої спини, роздвоєного задку і міцних розкинутих ніг прозора скляна хвиля. Я, лежачи і визируючи з-за каменів, усе більше переймався виглядом цієї чудової голизни, все більше забував безглуздість і нахабство свого вчинку, трохи підвівся, закурюючи від хвилювання люльку, — і раптом вона теж підняла голову і запитально подивилася на мене знизу догори, продовжуючи, однак, лежати, як лежала.

Я встав, не знаючи, що робити, що сказати. Вона заговорила перша:

— Я всю дорогу чула, що позад мене хтось іде. Чому ви поїхали за мною?

Я вирішив відповідати, нічого не вигадуючи:

— Пробачте, з цікавості...

Вона перебила мене:

— Так, ви, вочевидь, цікаві. Одетта мені сказала, що ви розпитували її про мене, я випадково чула, що ви руський, і тому не здивувалась - усі руські надто цікаві. Але чому все-таки ви поїхали за мною?

— Все через ту цікавість, — зокрема, і професійну.

— Так, знаю, ви живописець.

— Так, а ви живописні. Крім того, ви кожен день кудись ішли вранці, і це мене інтригувало, — куди, навіщо? - пропускали сніданки, що не часто трапляється з мешканцями пансіонів, та й вигляд у вас був не зовсім звичайний, на чомусь зосереджений. Тримаєтесь ви самотньо, мовчки, щось нібито приховуєте у собі... Ну, а чому я не пішов, як тільки ви стали роздягатися...

— Ну, це якраз зрозуміло, — сказала вона.

І, помовчавши, додала:

— Я зараз вийду. Відверніться на хвилину і потім ідіть сюди. Ви мене теж зацікавили.

— Нізащо не відвернусь, — відповів я. — Я художник, і ми не діти.

Вона знизала плечем:

— Ну, добре, мені однаково...

І встала у весь зріст, показуючи всю себе спереду у всій своїй жіночій силі, не поспішаючи пройшла по гальці, накинула на голову свою рожеву сорочку, потім відкрила в ній своє серйозне лице, опустила її на мокре тіло. Я збіг до неї, і ми сіли поруч.

— Крім люльки, у вас є, можливо, і цигарки? – спитала вона.

— Є.

— Дайте мені.

Я дав, запалив сірник.

— Дякую.

І, затаючись, вона стала дивитися у далеч, ворушаючи пальцями ноги, не обертаючись; раптом сказала іронічно:

— То я ще можу подібатися?

— Ще б пак! – вигукнув я. – Прекрасне тіло, чудове волосся, очі... Тільки дуже вже недобрый вираз обличчя.

— Це тому, що я справді маю одну злу думку.

— Я так і думав. Ви з кимось недавно розлучились, хтось вас залишив...

— Не залишив, а кинув. Втік від мене. Я знала, що він пропавший чоловік, та я його якось любила. Виявилось, що любила просто негідника. Зустрілася я з ним місяця півтора тому в Монте-Карло. Грала того вечора в казино. Він стояв поруч, теж грав, слідкував божевільними очима за кулькою і все вигравав, вигравав раз, два, три, чотири... Я теж усе вигравала, він це бачив і раптом сказав: "Шабаш! Assez!" — і повернувся до мене: "N'est-ce pas, madame?" (Досить! Чи не так, мадам?) Я, сміючись, відповіла: "Так, шабаш!" — "Ах, ви росіянка?" — "Як бачите". – "Тоді йдемо пити-гуляти!" Я подивилась – дуже побитий життям, але елегантний з вигляду чоловік... Решту неважко відгадати.

— Так, неважко. Відчули себе за вечерею близькими, говорили без кінця, здивувались, коли надійшов час розлучатись...

— Справді так. І не розлучились, і почали розтринькувати усе вигране. Жили в Монте-Карло, в Тюрбі, у Ніцці, снідали й обідали в шинках на дорозі між Каннами і Ніццою, — ви, певне, знаєте, чого це варте! – жили один час навіть в готелі на Cap d'Antibes, удаючи з себе багатих людей... А коштів залишалося все менше, поїздки в Монте-Карло на останні гроші закінчились крахом... Він став кудись зникати і повертатись знову з грошиками, хоч привозив дурниці – франків сто, п'ятдесят... Потім десь продав мої сережки, обручку, — я була колись заміжня, — золотий натільний хрест...

— І, звичайно, запевняв, що ось-ось звідкись одержить якийсь великий борг, що у нього є відомі і заможні друзі і знайомі.

— Саме так. Хто він, я і зараз точно не знаю, він уникав говорити докладно і ясно про своє минуле життя, і я якось неуважно ставилась до цього. Ну, звичайне минуле багатьох емігрантів: Петербург, служба у блискучому полку, потім війна, революція,

Константинополь... В Парижі, завдяки минулим зв'язкам, нібито влаштувався і завжди може влаштуватись дуже непогано, а поки що – Монте-Карло або ж постійна можливість, як він говорив, перехопити в Ніцці у якихось титулованих друзів... Я вже падала духом, приходила у відчай, та він тільки усміхався: "Будь спокійна, покладись на мене, я вже зробив деякі серйозні демарші в Парижі, а які саме, це, як кажуть, не жіночого розуму справа..."

— Так, так...

— Що так?

І вона раптом обернулась до мене, зблиснувши очима і далеко відкинувши погаслу цигарку.

— Вас це потішає?

Я схопив і стиснув її руку.

— Як вам не соромно? Ось напишу вас Медузою або Немезидою!

— Це богиня помсти?

— Так, і дуже зла.

Вона печально усміхнулася:

— Немезида! Яка вже там Немезида! Ні, ви хороший... Дайте ще цигарку. Навчив курити... Всьому навчив!

І, закуривши, знову почала дивитися вдалину.

— Я забув вам сказати ще те, як я здивувався, коли побачив, куди ви їздите купатися, — ціла подорож кожен день і з якою метою? Тепер розумію: шукаєте самотності.

— Так.

Сонячний жар тік усе густіше, цикади на гарячих, пахучих соснах пиляли, скреготіли все наполегливіше, несамопитіше, — я відчував, як повинні бути розпечені її ноги, відкриті плечі, її чорне волосся, і сказав:

— Перейдімо у тінь, дуже вже пече, і докажете мені вашу печальну історію.

Вона отямилась.

— Перейдімо...

І ми обійшли півколо затоки і сіли в світлій і гарячій тіні під червоними скелями. Я знову взяв її руку і залишив у своїй. Вона не помітила цього.

— Що ж тут доказувати? – сказала вона. – Мені вже якось розхотілося згадувати всю цю дійсно дуже печальну і ганебну історію. Ви, вірогідно, думаєте, що я звична утриманка то одного, то іншого шахрая. Нічого подібного. Моє минуле теж звичайнісіньке. Чоловік був у Добровольчеській армії, спершу у Денікіна, потім у Врангеля, а коли ми докотились до Парижу, став, звичайно, шофером, але почав спиватися і спився до того, що втратив роботу і перетворився на справжнього босяка. Продовжувати жити з ним я вже ніяк не могла. Бачила його востаннє на Монпарнасі, біля дверей "Домініка", — знаєте, звичайно, цей руський шинок? Ніч, дощ, а він у опорках, топчеться у калюжах, підбігає, зігнувшись, до перехожих, простягає руку за подачкою, незграбно допомагає, краще сказати, заважає вилізти із таксі відвідувачам...

Я постояла, подивилась, підійшла до нього. Впізнав, злякався, знітився, — ви не можете уявити, який це прекрасний, добрий, делікатний чоловік! — стоїть, розгублено дивиться на мене: "Маша, ти?" Маленький, обірваний, неголений, весь заріс рудою щетиною, мокрий, тремтить від холоду... Я дала йому все, що було у мене в сумочці, він схопив мою руку мокрою, крижаною ручкою, став цілувати її і тряситися від сліз. Та що ж я могла зробити? Тільки надсилати йому разів два чи три на місяць по сто, по двісті франків, — у мене в Парижі капелюшна майстерня, і я досить пристойно заробляю. А сюди я приїхала відпочити, покупатися — і от... Днями повернувся у Париж. Зустрітися з ним, дати йому ляпаса і тому подібне — дуже дурна мрія, і знаєте, коли я це зрозуміла вже як слід? Ось тільки зараз, завдяки вам. Почала розповідати і зрозуміла...

— Та все-таки як же він втік?

— Ах, у тому-то й справа, що дуже вже підло. Оселились ми в цьому пансіончику, де ми з вами виявились сусідами, — це після готелю на Cap d'Antibes! — і пішли одного вечора, всього днів десять тому, пити чай у казино. Ну, звичайно, музика, декілька пар, що танцюють, — я вже більше просто бачити не могла без відрази всього цього, надивилась достатньо! — однак сиджу, їм тістечка, які він замовляє для мене і для себе і все якось дивно сміється, — поглянь, поглянь, говорить про музикантів, справжні мавпи, як тупотять і кривляються! Потім відкриває порожній портсигар, кличе охоронця, наказує йому принести англійських цигарок, той приносить, він неухважно каже мерсі, я вам заплачу після чаю, дивиться на свої нігті і звертається до мене: "Які жахливі руки! Піду помию..." Встає і виходить...

— І більше не повертається.

— Так. А я сиджу й чекаю. Чекаю десять хвилин, двадцять, півгодини, годину... Уявляєте ви це собі?

— Уявляю...

Я дуже чітко уявив собі: сидять за чайним столиком, дивляться, мовчать, по різному думають про свій мерзенний стан... За склом великих вікон вечірнє небо і глянець, штиль на морі, висять темні гілки пальм, музиканти, як неживі, гупають ногами об підлогу, дмуть у інструменти, б'ють в металічні тарілки; чоловіки, човгаючи і хитаючись в лад з ними, напиваються на своїх дам, ніби направляючи їх до явно визначеної мети... Охоронець у крагах і чомусь подібному до зеленого мундира подає йому, поштиво знявши кашкет, пачку "High-Life"...

— Ну і що ж? Ви сидите...

— Я сиджу і відчуваю, що гину. Музиканти пішли, зал спорожнів, загорілося електричне світло...

— Посиніли вікна...

— Так, а я все не можу піднятися з місця: що робити, як врятуватись? В сумочці у мене всього шість франків і якийсь дріб'язок!

— А він справді пішов до туалету, зробив там що потрібно, думаючи про своє шахрайське життя, потім зашцепився і навшпиньках пробіг коридором до іншого виходу, вискочив на вулицю... Побійтесь Бога, подумайте, кого ви любили! Шукати його,

мститися йому? За що? Ви не дівчинка, повинні були бачити, хто він і в яку халепу ви потрапили. Чому ж продовжували це жахливе в будь-якому сенсі життя?

Вона помовчала, знизала плечем:

— Кого я любила? не знаю. Була, як кажуть, потреба любові, якої я по-справжньому ніколи не зазнала... Як чоловік, він мені нічого не давав і не міг дати, вже давно втратив чоловічу здатність... Повинна була бачити, хто він і в яке становище я потрапила? Звичайно, повинна, та не хотілось бачити, думати – вперше я жила таким життям, цим порочним святом, усіма його задоволеннями, жила у якійсь омані. Навіщо хотіла десь зустріти його і якось помститись йому? Знову омана, невідв'язна ідея. Хіба я не відчувала, що, крім гидкого і жалюгідного скандалу, я нічого не могла зробити? Але ви кажете: за що? А от за те, що це все-таки через нього я так низько впала, жила цим шахрайським життям, а головне, за той жах, ганьбу, яку я пережила того вечора в казино, коли він утік із клозету! Коли я, не пам'ятаючи себе, щось брехала в касі казино, викручувалась, благала взяти у мене в заставу до завтра сумочку – і коли її не взяли і презирливо вибачили мені і чай, і тістечка, і англійські цигарки! Послала телеграму в Париж, одержала на третій день тисячу франків, пішла в казино – там, не дивлячись на мене, взяли гроші, навіть рахунок дали... Ох, милий, ніяка я не Медуза, я просто баба, і до того ж дуже вразлива, самотня, нещасна, але ж зрозумійте мене – адже і у курки є серце! Я просто хвора була всі ці дні з того проклятого вечора. І просто сам Бог послав мені вас, я раптом якось отямилась... Пустіть мою руку, пора одягатися, скоро поїзд із Сен-Рафаеля...

— Бог із ним, — сказав я. — Подивіться краще навкруг, на ці червоні скелі, зелену затоку, кострубаті сосни, послухайте цей райський скрегіт... Їздити сюди ми тепер будемо вже разом. Правда?

— Правда.

— Разом поїдемо і в Париж.

— Так.

— А що далі, не варто загадувати.

— Так, так.

— Можна поцілувати руку?

— Можна, можна...

3.6.44

ГОЙДАЛКА

Літнього вечора сидів у вітальні і бренькав на фортепіано, коли ж почув на балконі її кроки, дико вдарив по клавішах і не в лад закричав, заспівав:

Не завидую богам,

Не завидую царям,

Как увижу очи томны,

Стройный стан и косы темны!

Ввійшла в синьому сарафані, з двома довгими темними косами на спині, в кораловому намисті, посміхаючись синіми очима на засмаглому обличчі:

— Це все про мене? І арія власної композиції?

— Так!

І знову вдарив і закричав:

Не заvidую богам...

— Ну і слух же у вас!

— Зате я знаменитий живописець. І красивий, як Леонід Андреев. На вашу біду заїхав я до вас!

— Він лякає, а мені не страшно, сказав Толстой про вашого Андреева.

— Побачимо, побачимо!

— А дідусів костур?

— Дідусь хоч і севастопольський герой, тільки з виду грізний. Втечемо, обвінчаємося, потім кинемося йому в ноги – заплаче і пробачить...

В сутінки, перед вечерею, коли в кухні смажили пахучі битки з цибулею і в росяному парку свіжіло, носились, стоячи один навпроти одного, на гойдалці в кінці алеї, скрегогучучи кільцями і дуючи вітром, що розвівав її поділ. Він, натягуючи мотузки і надаючи розмаху дошці, робив страшні очі; вона, розчервонівшись, дивилась пильно, безглуздо і радісно.

— Ау! А он перша зірка і молодий місяць і небо над озером зелене-зелене – живописце, погляньте, який тонкий серпик! Місяцю, місяцю, золоті ріжки... Ой, ми зірвемось!

Злетівши з висоти і скочивши на землю, сіли на дошку, стримуючи схвильований подих і дивлячись один на одного.

— Ну що? Я говорив!

— Що говорив?

— Ви вже закохані в мене.

— Можливо... Чекайте, кличуть до вечері... Ау, йдемо, йдемо!

— Заждіть хвилинку. Перша зірка, молодий місяць, зелене небо, запах роси, запах із кухні, — певне, знову мої любимі битки в сметані! – сині очі і прекрасне, щасливе лице...

— Так, щасливішого за цей вечір, мені здається, в моєму житті вже не буде...

— Данте говорив про Беатріче: "В її очах – початок любові, а кінець – в устах". Отже? – сказав він, беручи її руку.

Вона закрила очі, схиляючись до нього опущеною головою. Він обійняв її плечі з м'якими косами, підняв її лице:

— Кінець в устах?

— Так...

Коли йшли по алеї, він дивився собі під ноги:

— Що ж нам тепер робити? Іти до дідуса і, впавши на коліна, просити його благословення? Але який же я чоловік?

— Ні, ні, тільки не це.

— А що ж?

— Не знаю. Хай буде тільки те, що є... Краще вже не буде.

10.4.45

ЧИСТИЙ ПОНЕДІЛОК

Темнів московський сірий зимовий день, холодно загорався газ у ліхтарях, тепло освітлювались вітрини магазинів – і розгоралось вечірнє московське життя, звільнене від щоденних справ: густіше і бадьоріше неслись візничі санки, важче гриміли переповнені, пірнаючі трамваї, — в сутінках уже видно було, як з шипінням сипались з проводів зелені зірки, — жвавіше поспішали по засніжених тротуарах перехожі, що мутно чорніли... Кожен вечір мчав мене у цей час на прудкому рисаку мій кучер – від Червоних воріт до храму Христа-Спасителя: вона жила навпроти нього; кожен вечір я возив її обідати в "Прагу", в "Ермітаж", в "Метрополь", після обіду в театри, на концерти, а там до "Яру", в "Стрельну"... Чим усе це повинно закінчитися, я не знав і старався не думати, не додумувати: було даремно – так само, як говорити з нею про це; вона раз і назавжди відвела розмови про наше майбутнє; вона була загадкова, незрозуміла для мене, дивні були і наші з нею стосунки, — зовсім близькими ми все ще не були; і все це без кінця тримало мене у невирішеній напрузі, в болісному чеканні – і разом з тим я був невимовно щасливий кожною годиною, проведеною біля неї.

Вона для чогось навчалась на курсах, досить рідко відвідувала їх, але відвідувала. Я якось спитав: "Навіщо?" Вона знизала плечем: "А навіщо все робиться на світі? Хіба ми розуміємо щось у наших вчинках? Крім того, мене цікавить історія..." Жила вона одна, — її батько-вдівець, освічена людина знатного купецького роду, жив на покої у Твері, щось, як усі такі купці, збирав. В будинку навпроти храму Спасителя вона знімала заради виду на Москву квартиру на куті п'ятого поверху, всього дві кімнати, але просторі і добре обставлені. В першій багато місця займав широкий турецький диван, стояло дороге піаніно, на якому вона все розучувала повільний, сомнамбулічно-прекрасний початок "Місячної сонати", — тільки один початок, — на піаніно і на піддзеркальнику цвіли в гранчастих вазах пишні квіти, — за моїм наказом їй кожну суботу привозили свіжі, — і коли я приїжджав до неї в суботній вечір, вона, лежачи на дивані, над яким навіщось висів портрет босого Толстого, не поспішаючи протягувала мені для цілунку руку і неуважно говорила: "Дякую за квіти..." Я привозив їй коробки шоколаду, нові книги – Гофмансталя, Шніцлера, Тетмайєра, Пшибишевського, — і отримував все те ж "дякую" і простягнуту теплу руку, іноді наказ сісти біля дивану, не знімаючи пальто. "Незрозуміло, чому, — говорила вона у задумі, глядячи мій бобровий комір, — але, здається, нічого не може бути кращого запаху зимового повітря, з яким заходиш з двору у кімнату..." Схоже було на те, що їй нічого не потрібно: ні квіти, ні книги, ні обіди, ні театри, ні вечері за містом, хоч все-таки квіти були у неї любимі і нелюбимі, всі книги, які я їй привозив, вона завжди прочитувала, шоколаду з'їдала за день цілу коробку, за обідами і вечерями їла не менше за мене, любила пиріг з юшкою із миня, рожевих рябчиків у добре просмаженій сметані, іноді говорила: "Не розумію, як це не набридне людям усе життя, кожен день обідати, вечеряти", але сама і обідала і вечеряла з московським розумінням справи. Очевидним уподобанням її був тільки

гарний одяг, оксамит, шовки, дороге хутро...

Ми обоє були багаті, здорові, молоді і настільки гарні собою, що в ресторанах, на концертах нас проводжали поглядами. Я, родом із Пензенської губернії, був о тій порі красивий чомусь південною, гарячою красою, був навіть "непристойно красивий", як сказав мені якимось знаменитий актор, страшенно товстий чоловік, великий ненажера і розумака, — "чорт вас знає, хто ви, сіцілієць якийсь", сказав він сонно; і характер був у мене південний, жвавий, постійно готовий до щасливої посмішки, до доброго жарту. А у неї краса була якась індійська, персидська: смугло-янтарне лице, чудове і дещо зловісне в своїй чорноті волосся, брови, що м'яко блищали, як чорне хутро соболя, чорні, як бархатне вугілля, очі; принадний червоногарячими губами рот відтінявся чорним пушком; виїжджаючи, вона частіше за все одягала гранатову оксамитову сукню і такі ж туфлі з золотими застібками (а на курси ходила скромною курсисткою, снідала за тридцять копійок у вегетаріанській їдальні на Арбаті); і наскільки я був схильний до балачок, до простосердечних веселощів, настільки вона була частіше за все мовчазна: все щось думала, у все нібито подумки вникала; лежачи на дивані з книгою в руках, часто опускала її і запитально дивилась перед собою: я це бачив, заїжджаючи іноді до неї і вдень, тому що кожен місяць вона днів зо три-чотири зовсім не виходила і не виїжджала з дому, лежала і читала, примушуючи і мене сісти в крісло біля дивана і мовчки читати.

— Ви жахливо балакучі і непосидючі, — говорила вона, — дайте мені дочитати розділ...

— Якби я не був балакучим і непосидючим, я ніколи, можливо, не пізнав би вас, — відповідав я, нагадуючи їй цим наше знайомство: якимось в грудні, потрапивши в Художній гурток на лекцію Андрія Белого, який виспівував її, бігаючи і танцюючи на естраді, я так крутився і реготав, що вона, випадково опинившись у кріслі поруч зі мною і спершу з деяким подивом поглядаючи на мене, теж нарешті розсміялась, і я негайно весело звернувся до неї.

— Все так, — говорила вона, — та все-таки помовчіть трошки, почитайте що-небудь, покуріть...

— Не можу я мовчати! Не уявляєте ви собі всю силу моєї любові до вас! Не любите ви мене!

— Уявляю. А що до моєї любові, то ви добре знаєте, що, крім батька і вас, у мене нікого немає на світі. У всякому разі, ви у мене перший і останній. Вам цього мало? — Але досить про це. Читати при вас неможливо, давайте чай пити...

І я вставав, кип'ятив воду в електричному чайнику на столику за бильцем дивана, брав із горіхової шафки, що стояла в куті за столиком, чашки, блюдечка і говорив, що прийде в голову:

— Ви дочитали "Вогненного ангела"?

— Додивилась. Настільки високомовно, що совісно читати.

— А чому ви вчора раптом пішли з концерту Шаляпіна?

— Надмірно завзятий був. І потім жовтоволосу Русь я взагалі не люблю.

— Все вам щось не подобається!

— Так, багато що...

"Дивна любов!" — думав я і, доки закипала вода, стояв, дивився у вікна. В кімнаті пахло квітами і вона з'єднувалась для мене з їх запахом; за одним вікном низько лежала оддалік велика картина зарічної сніжно-сизої Москви; в інше, лівіше, було видно частину Кремля, навпроти, якось дуже близько, біліло занадто нове громаддя Христа-Спасителя, в золотому куполі якого синюватими плямами відбивались галки, що вічно вились круг нього... "Дивне місто! — говорив я собі, думаючи про Охотний ряд, про Іверську, про Василя Блаженного. — Василій Блаженний — і Спас-на-Бору, італійські собори — і щось киргизьке у шпичаках веж на кремлівських стінах..."

Приїжджаючи в сутінки, я іноді заставав її на дивані тільки в одному шовковому архалуку, отороченому соболем, — спадок моєї астраханської бабусі, сказала вона, — сидів біля неї в напівтемряві, не запалюючи вогню, і цілував її руки, ноги, дивовижно гладеньке тіло... І вона нічому не суперечила, але все мовчки. Я щохвилини шукав її гарячі губи — вона давала їх, дихаючи вже поривчасто, але все мовчки. Коли ж відчувала, що я більше не в змозі володіти собою, відстороняла мене, сідала і, не підвищуючи голосу, просила запалити світло, потім ішла в спальню. Я запалював, сідав на верткий табуретик біля піаніно і поступово приходив до тями, холонув від гарячого дурману. За чверть години вона виходила зі спальні одягнена, готова до виїзду, спокійна і проста, ніби нічого й не було перед цим:

— Куди нині? Може, в "Метрополь"?

І знову весь вечір ми говорили про щось стороннє. Незабаром після нашого зближення вона сказала мені, коли я заговорив про шлюб:

— Ні, в дружини я не годжусь. Не годжусь, не годжусь...

Це не позбавило мене надій, — "там видно буде!" — сказав я собі, сподіваючись на зміну її рішення з часом, і більше не заводив мови про шлюб. Наша неповна близькість здавалась мені інколи нестерпною, але і тут — що лишалось мені, крім надії на час? Одного разу, сидячи біля неї в цій вечірній темряві і тиші, я схопився за голову:

— Ні, це вище моїх сил! І навіщо, чому треба так жорстоко мучити мене і себе!

Вона промовчала.

— Так, все-таки це не любов, не любов...

Вона рівно озвалася з темряви:

— Можливо. Хто ж знає, що таке любов?

— Я, я знаю! — вигукнув я. — І буду чекати, коли і ви дізнаєтесь, що таке любов, щастя!

— Щастя, щастя... "Щастя наше, друже, як вода у волоку: тягнеш — надулося, а витягнеш — нема нічого".

— Це що?

— Це так Платон Каратаєв говорив П'єру.

Я махнув рукою:

— Ах, бог з нею, з цією східною мудрістю!

І знову весь вечір говорив тільки про стороннє – про нову виставу Художнього театру, про нове оповідання Андрєєва... З мене знову було досить і того, що ось я спершу тісно сиджу з нею в летючих санках, тримаючи її в гладкому хутрі шубки, потім вхожу з нею в людну залу ресторану під марш із "Аїди", їм і п'ю поруч з нею, чую її повільний голос, дивлюсь на губи, які цілував годину тому, — так, цілував, говорив я собі, з палкою вдячністю дивлячись на них, на темний пушок над ними, на гранатовий оксамит сукні, на скат плечей і овал грудей, ловлячи якийсь ледь пряний запах її волосся, думаючи: "Москва, Астрахань, Персія, Індія!" В ресторанах за містом, під кінець вечері, коли усе гамірніше робилося навкруг у тютюновому диму, вона, теж курячи і хмеліючи, вела мене іноді в окремий кабінет, просила покликати циган, і вони входили навмисне шумно, розв'язно: попереду хору, з гітарою на голубій стрічці через плече, старий циган в козакині з галунами, з сизою мордою потопельника, з голою, мов чавунна куля, головою, за ним циганка-заспівувачка з низьким чолом під дігтярною чолкою... Вона слухала пісні з млосною, дивною посмішкою... У три, в чотири години ночі я відвозив її додому, у під'їзді, закриваючи від щастя очі, цілував мокре хутро її коміру і в якомусь екзальтованому відчаї летів до Червоних воріт. І завтра і післязавтра буде все те саме, думав я, — та сама мука і те саме щастя... Ну що ж – все-таки щастя, велике щастя!

Так пройшов січень, лютий, прийшла і пройшла масляна. У прощену неділю вона наказала приїхати до неї о п'ятій вечора. Я приїхав, і вона зустріла мене вже одягнена, в короткій каракулевій шубці, в каракулевому капелюшку, в чорних фетрових ботиках.

— Все чорне! – сказав я, входячи, як завжди, радісно.

Очі її були ласкаві і тихі:

— Адже завтра вже чистий понеділок, відповіла вона, діставши із каракулевої муфти і даючи мені руку в чорній лайковій рукавичці. "Господи владико живота мого..." Хочете поїхати у Новодівочий монастир?

Я здивувався, та поспішив сказати:

— Хочу!

— Не все ж шинки та корчми, — додала вона. – От вчора вранці я була на Рогозькому кладовищі...

Я здивувався ще більше:

— На кладовищі? Навіщо? Це знамените розкольницьке?

— Так, розкольницьке. Допетровська Русь! Ховали їхнього архієпископа. І от уявіть собі: труна – дубова колода, як у старовину, золота парча ніби кована, лик померлого закритий білим "воздухом", вишитим чорною в'яззю – краса і жах. А біля труни диякони з рипідами і трикиріями...

— Звідки ви це знаєте? Рипіди, трикирії!

— Це ви мене не знаєте.

— Не знав, що ви так релігійні.

— Це не релігійність. Я не знаю, що... Але я, наприклад, часто ходжу вранці або ввечері, коли ви не таскаєте мене по ресторанах, у кремлівські собори, а ви навіть не

підозрюєте цього... Так от: диякони – та ще які! Пересвет і Ослябя! І на двох кліросях два хори, теж усі Пересвети: високі, могутні, в довгих чорних каптанах, співають, перекликаючись, — то один хор, то другий, — і все в унісон і не по нотах, а по "крюках". А могила всередині була встелена блискучими ялиновими гілками, а надворі мороз, сонце, засліплює сніг... Та ні, ви цього не розумієте! Ходімо...

Вечір був мирний, сонячний, з інеєм на деревах; на цегляно-кривавих стінах монастиря базікали у тиші галки, схожі на монашок, куранти раз-у-раз тонко і сумно грали на дзвіниці. Риплячи в тиші по снігу, ми ввійшли у ворота, пішли сніжними доріжками по кладовищу, — сонце щойно сіло, було ще зовсім світло, дивно вимальовувались на золотій емалі заходу сірим коралом гілки в інею і таємниче жевріли круг нас спокійними, сумними вогниками незгасні лампадки, розсіяні над могилами. Я ішов за нею, із замилюванням дивився на її маленький слід, на зірочки, які залишали на снігу нові чорні ботики – вона раптом обернулась, відчувши це:

— Правда, як ви мене любите! – сказала вона з тихим здивуванням, похитавши головою.

Ми постояли біля могил Ертеля, Чехова. Тримаючи руки в опущеній муфті, вона довго дивилась на чеховський могильний пам'ятник, потім знизала плечем:

— Яка гидка суміш сусального російського стилю і Художнього театру!

Стало сутеніти, підморожувало, ми повільно вийшли із воріт, біля яких покірно сидів на козлах мій Федір.

— Поїздимо ще трішки, сказала вона, — потім поїдемо їсти останні млинці до Єгорова... Тільки не швидко, Федоре, — правда?

— Слухаюсь.

— Деся на Ординці є дім, в якому жив Грибоедов. Поїдьмо його шукати...

І ми не знати нащо поїхали на Ординку, довго їздили якимись провулками в садах, були в Грибоедовському провулку; та хто ж міг вказати нам, в якому домі жив Грибоедов, — перехожих не було ні душі, та й кому з них міг бути потрібен Грибоедов? Вже давно стемніло, рожевіли за деревами в інею освітлені вікна...

— Тут є ще Марфо-Маріїнська обитель, — сказала вона.

Я засміявся:

— Знову в обитель?

— Ні, це я так...

В нижньому поверсі у трактирі Єгорова в Охотному ряду було повно кудлатих, товсто одягнених візників, що різали стопки млинців, залитих вище міри маслом і сметаною, і було парко, як в лазні. У верхніх кімнатах, теж дуже теплих, з низькими стелями, старосвітські купці запивали вогненні млинці з зернистою ікрою замороженим шампанським. Ми пройшли у другу кімнату, де в куті, перед чорною дошкою ікони Богородиці троєручиці, горіла лампадка, сіли за довгий стіл на чорний шкіряний диван... Пушок на її верхній губі був у інею, янтар щік злегка рожевів, чорнота очей зовсім злилася із зіницями, — я не міг відвести погляду від її обличчя. А вона говорила, виймаючи хусточку з пахучої муфти:

— Чудово! Внизу дикі мужики, а тут млинці з шампанським і Богородиця троєручиця. Три руки! Адже це Індія! Ви – пан, ви не можете розуміти так, як я, всю цю Москву!

— Можу, можу! – відповів я. – І давайте замовимо обід силен!

— Як це "силен"?

— Це значить – сильний. Як же ви не знаєте? "Рече Гюрги..."

— Як добре! "Гюрги!"

— Так, князь Юрій Долгорукий. "Рече Гюрги ко Святославу, князю Северскому: "приди ко мне, брате, в Москову" и повеле устроить обед силен".

— Як добре. І от тільки в яких-небудь північних монастирях лишилась тепер ця Русь. Та ще у церковних співах. Недавно я ходила в Зачатівський монастир – ви уявити собі не можете, як чудово співають там стихирі! А в Чудовому ще краще. Я минулого року все ходила туди на страсній. Ах, як було гарно! Всюди калюжі, повітря вже м'яке, на душі якось ніжно, сумно і весь час це відчуття вітчизни, її старовини... Всі двері в соборі відчинені, весь день входить і виходить простолюд, весь день служби... Ох, піду я куди-небудь в монастир, в якийсь найглухіший, вологодський, в'ятський!

Я хотів сказати, що тоді і я піду або заріжу кого-небудь, щоб мене загнали на Сахалін, закурив, забувшись від хвилювання, та підійшов половий в білих штанах і білій сорочці, підперезаній малиновим джгутом, поштиво нагадав:

— Вибачте, пане, курити у нас не можна...

І негайно, з особливою облесливістю, розпочав скоромовкою:

— До млинців що накажете? Настоянки на травах? Ікорки, сьомгочки? До ушиці у нас є херес на рідкість хороший, а до наважки...

— І до наважки хересу, — додала вона, радуючи мене доброю говірливістю, яка не полишала її весь вечір. І я вже неуважно слухав, що говорила вона далі. А вона говорила з тихим світлом в очах:

— Я руські літописи, руські сказання так люблю, що доти перечитую те, що особливо подобається, поки на пам'ять не завчу. "Был в русской земле город, названіем Муром, а в нем же самодержаствовал благоверный князь, именем Павел. И вселил к жене его Дьявол летучего змея на блуд. И сей змей являлся ей в естестве человеческом, зело прекрасном..."

Я жартома зробив страшні очі:

— Ой, який жах!

Вона, не слухаючи, продовжувала:

— Так випробовував її бог. "Когда же пришло время ее благодной кончины, умолили бога сей князь и княгиня представиться им в один день. И сговорились быть погребенными в едином гробу. И велели вытесать в едином камне два гробных ложа. И облеклись, такожде единовременно, в монашеское одеяние..."

І знову моя неуважність змінилася здивуванням і навіть тривогою: що це з нею нині?

І от, у цей вечір, коли я відвіз її додому зовсім не у звичайний час, об одинадцятій

годині, вона, прощаючись зі мною біля під'їзду, раптом затримала мене, коли я вже сідав у сани:

— Чекайте. Заїжджайте до мене завтра ввечері не раніше десяти. Завтра "капусник" Художнього театру.

— Так що? - спитав я. - Ви хочете поїхати на цей "капусник"?

— Так.

— Та ви ж говорили, що не знаєте нічого непристойнішого за ці "капусники"!

— І тепер не знаю. І все-таки хочу поїхати.

Я подумки похитав головою, — усе дивацтва, московські дивацтва! - і бадьоро озвався:

— Ол райт!

О десятій вечора наступного дня, піднявшись у ліфті до її дверей, я відімкнув двері своїм ключем і не відразу ввійшов із темної вітальні: за нею було незвично світло, все було запалене, — люстри, канделябри з боків дзеркала і висока лампа під легким абажуром за узголів'ям дивану, а піаніно звучало початком "Місячної сонати" — все підвищуючись, воно звучало дедалі томливіше, закличніше, з сомнамбулічно-блаженим сумом. Я голосно зачинив двері вітальні, — звуки обірвалися, почувся шерех сукні. Я ввійшов - вона прямо і дещо театральнo стояла біля піаніно у чорній бархатній сукні, яка робила її тоншою, вражаючи її ошатністю, святковим убором смоляного волосся, смуглою янтарністю оголених рук, плечей, ніжного, повного початку грудей, блиском алмазних сережок вздовж ледь припудрених щік, вугільним бархатом очей і бархатистим пурпуром губ; на скронях півкільцями вигинались до очей чорні косички, надаючи їй вигляд східної красуні з лубочної картинки.

— От якби я була співачка і виступала на естраді, — сказала вона, дивлячись на моє розгублене обличчя, — я би відповідала на оплески привітною посмішкою і легкими поклонами праворуч і ліворуч, вгору і в партер, а сама би непомітно, але турботливо відсувала ногою шлейф, щоб не наступити на нього...

На "капуснику" вона багато курила і все потягувала шампанське, пильно дивилась на акторів, які з меткими викриками і приспівками зображали щось нібито паризьке, на великого Станіславського з білим волоссям і чорними бровами і натоптаного Москвіна в пенсне на ночвоподібному лиці, — обидва з навмисною серйозністю і старанністю, падаючи назад, виробляли під регіт публіки відчайдушний канкан. До нас підійшов з бокалом у руці, блідий від хмелю, зі спітнілим чолом, на яке звисав жмут його білоруського волосся, Качалов, підняв бокал і, з вдаваною похмурою жадібністю дивлячись на неї, сказав своїм низьким акторським голосом:

— Цар-дівце, Шемаханська царице, твоє здоров'я!

І вона повільно посміхнулась і цокнулась з ним. Він узяв її руку, п'яно припав до неї і мало не впав. Справився і, стиснувши зуби, поглянув на мене:

— А це що за красень? Ненавиджу.

Потім захрипіла, засвистіла і заgrimіла, вистрибом затупотіла полькою шарманка - і до нас, ковзаючи, підлетів маленький Сулержицький, що вічно сміється і кудись

поспішає, зігнувся, зображаючи гостинодворську галантність, поспіхом пробурмотів:

— Дозвольте запросити на полечку Транблан...

І вона, усміхаючись, піднялась і, спритно, коротко притопуючи, виблискуючи сережками, своєю чорнотою і оголеними плечима і руками, пішла з ним серед столиків у супроводі захоплених поглядів і оплесків, в той час як він, задерши голову, кричав козлом:

Пойдем, пойдем поскорее

С тобой польку танцевать!

О третій годині ночі вона встала, прикривши очі. Коли ми одягнулись, поглянула на мою боброву шапку, погладила бобровий комір і пішла до виходу, кажучи чи то жартома, чи то серйозно:

— Звичайно, красивий. Качалов правду сказав... "Змей в естестве человеческого, зело прекрасном..."

Дорогою мовчала, нахиляючи голову від світлої місячної заметілі, що летіла назустріч. Повний місяць пірнав у хмарах над Кремлем, — "якийсь череп, що світиться", сказала вона. На Спаській вежі годинник видзвонював третю, — ще сказала:

— Який древній звук, щось жерстяне і чавунне. І так само, тим же звуком било три години ночі і в п'ятнадцятому столітті. І у Флоренції зовсім такий же бій, він там нагадував мені Москву...

Коли Федір осадив біля під'їзду, мертвотно наказала:

— Відпустіть його...

Вражений, — ніколи не дозволяла вона підніматися до неї вночі, — я розгублено сказав:

— Федоре, я повернуся пішки...

І ми мовчки потягнулися вгору в ліфті, ввійшли в нічне тепло і тишу квартири, лиш молоточки постукували у калориферах. Я зняв з неї слизьку від снігу шубку, вона скинула з волосся мені на руки мокру пухову шаль і швидко пройшла, шурхочучи нижньою шовковою спідницею, в спальню. Я роздягнувся, ввійшов у першу кімнату і з завмираючим ніби над проваллям серцем сів на турецький диван. Чути було її кроки за відкритими дверима освітленої спальні, те, як вона, чіпляючись за шпильки, через голову стягнула з себе сукню... Я встав і підійшов до дверей: вона, тільки в одних лебединих туфельках, стояла, спиною до мене, перед трюмо, розчісуючи черепаховим гребенем чорні нитки довгого волосся, що висіли вздовж лиця.

— От все говорив, що я мало про нього думаю, — сказала вона, кинувши гребінь на піддзеркальник, і, відкидаючи волосся на спину, повернулась до мене: — Ні, я думала...

На світанку я відчув її рух. Відкрив очі – вона впритул дивилася на мене. Я трохи підвівся з тепла постелі і її тіла, вона схилилась до мене, тихо і рівно кажучи:

— Нині ввечері я від'їжджаю до Твері. Чи надовго, один бог знає...

І притиснулася своєю щокою до моєї, — я відчував, як моргають її мокрі вій:

— Я все напишу, як тільки приїду. Все напишу про майбутнє. Вибач, залиш мене тепер, я дуже стомилась...

І лягла на подушку.

Я обережно одягнувся, несміло поцілував її волосся і навшпиньках вийшов на сходи, що вже світлили блідим світлом. Ішов пішки по молодому липкому снігу, — заметілі вже не було, все було спокійно і вже далеко видно вздовж вулиць, пахло і снігом і з пекарень. Дійшов до Іверської, внутрішність якої гаряче палала і сяjala цілими багаттями свічок, став у натовпі старих і жебраків на розтоптаний сніг на коліна, зняв шапку... Хтось торкнув мене за плече – я подивився: якась найнещасніша старенька дивилась на мене, морщачись від жалісливих сліз:

— Ох, не побивайся, не побивайся так! Гріх, гріх!

Лист, одержаний мною тижнів через два після того, був коротким – ласкава, але тверда просьба не чекати її більше, не намагатися шукати, бачити: "В Москву не повернусь, піду поки що на послух, потім, можливо, наважусь на постриг... Хай бог дасть сили не відповідати мені – даремно продовжувати і збільшувати нашу муку..."

Я виконав її просьбу. І довго пропадав у найбрудніших шинках, спивався, всіляко опускаючись все більше і більше. Потім став потроху виправлятися – байдужо, безнадійно... Минуло майже два роки з того чистого понеділка...

У чотирнадцятому році, під новий рік, був такий же тихий, сонячний вечір, як той, незабутній. Я вийшов з дому, взяв візника і поїхав у Кремль. Там зайшов у порожній Архангельський собор, довго стояв, не молячись, в його сутінках, дивлячись на слабке мерехтіння старого золотого іконостасу і надмогильних плит московських царів, — стояв, ніби чекаючи чогось, в тій особливій тиші порожньої церкви, коли боїшся зітхнути у ній. Вийшовши із собору, звелів візникові їхати на Ординку, їздив кроком, як тоді, темними провулками в садах з освітленими під ними вікнами, проїхав по Грибоедовському провулку – і все плакав, плакав...

На Ординці я зупинив візника біля воріт Марфо-Маріїнської обителі: там у дворі чорніли карети, видно було розчинені двері невеликої освітленої церкви, із дверей тужливо і зворушливо лунав спів дівочого хору. Мені чомусь захотілося неодмінно ввійти туди. Двірник біля воріт загородив мені дорогу, просячи м'яко, благально:

— Не можна, пане, не можна!

— Як не можна? В церкву не можна?

— Можна, пане, звичайно, можна, тільки прошу вас заради бога, не ходіть, там зараз велика княгиня Єльзавет Федрівна і великий князь Митрій Палич...

Я сунув йому рубль – він скрушно зітхнув і пропустив. Та тільки-но я зайшов у двір, як із церкви з'явилися ікони, які несли на руках, хоругви, за ними, вся у білому, довгому, тонколика, висока, в білому обрусі з нашитим на нього золотим хрестом на чолі, велика княгиня, що йшла повільно, ревно, з опущеними очима, з великою свічкою в руці; а за нею тягнулася така ж біла вервечка співаючих, з вогниками свічок біля лиць, черниць чи сестер, — не знаю, хто були вони і куди йшли. Я чомусь дуже уважно дивився на них. І от одна з тих, що йшли посередині, раптом підняла голову, вкриту білою хусткою, загородила свічку рукою і спрямувала погляд темних очей в темряву, немов би саме на мене... Що вона могла бачити в темряві, як могла вона відчутися мою

присутність? Я повернувся і тихо вийшов із воріт.

12.5.44

КРИПТА

Літній гарячий день, в полі, за садом старої садиби, давно занедбане кладовище, — горбки у високих квітах і травах та самотня, вся дико заросла квітами і травами, кропивою і будяками, крипта з цегли, що давно руйнується. Діти із садиби, сидячи під криптою навпочіпки, зіркими очима зазирають у вузьке і довге розбите вікно на рівні землі. Там нічого не видно, звідти тільки холодно віє. Всюди світло і гаряче, а там темно і холодно: там, в залізних ящиках, лежать якісь дідусі і бабусі і ще якийсь дядя, який сам себе застрелив. Все це дуже цікаво і дивно: у нас тут сонце, квіти, трави, мухи, джмелі, метелики, ми можемо грати, бігати, нам моторошно, але й весело сидіти навпочіпки, а вони завжди лежать там в темряві, як вночі, в товстих і холодних залізних ящиках; дідусі і бабусі всі старі, а дядя ще молодий...

— А навіщо він себе застрелив?

— Він був дуже закоханий, а коли дуже закохані, завжди стріляють у себе...

В синьому морі неба островами стоять де-не-де білі прекрасні хмарки, теплий вітер з поля несе солодкий запах розквітлого жита. І чим гарячіше і радісніше пече сонце, тим холодніше дме із півдня, з вікна.

2.7.44

ВЕСНОЮ, В ІУДЕЇ

— Ці далекі дні в Іудеї, що зробили мене на все життя кульгавим, калікою, були у найщасливішу пору моєї молодості, — розповідав високий, стрункий чоловік, з жовтуватим лицем, з карими очима і коротким, дрібно-кучерявим волоссям, що завжди ходив з костуром, бо його ліва нога не згиналась у коліні. — Я тоді брав участь у невеликій експедиції, що мала метою дослідження східних берегів Мертвого моря, легендарних міст Содому і Гоморри, жив у Єрусалимі, дожидаючись своїх супутників, які затримались у Константинополі, і здійснював поїздки в одну з бедуїнських стоянок на шляху в Ієрихон, до шейха Аїда, якого мені рекомендували єрусалимські археологи і який взявся обладнати все необхідне для нашої експедиції і особисто вести її. Першого разу я з'їздив до нього з провідником, на другий день він сам приїхав до мене в Єрусалим; потім я почав їздити в його стоянку один, купив у нього чудову верхову кобилку, — став їздити навіть занадто часто... Була весна, Іудея тонула в радісному сонячному блиску, згадувалась "Пісня Пісень": "Зима пройшла вже, на землі з'явилися квіти, час для пісень настав і голос горлиць лунає знову, виноградні лози розквітли і наповнили повітря солодким ароматом..." Там, на цьому древньому шляху до Ієрихона, в кам'янистій Іудейській пустелі все, як завжди, було мертве, дике, голе, сліпило спекою і пісками. Але і там, у ці світлоносні весняні дні, все здавалось мені нескінченно радісним, щасливим: я тоді вперше був на Сході, бачив перед собою зовсім новий світ, а в цьому світі — щось надзвичайне: племінницю Аїда.

Іудейська пустеля — це ціла країна, що неухильно спускається до Йорданської долини, горби, перевали, то кам'яністі, то піщані, де-не-де порослі жорсткою

рослинністю, населені тільки зміями, куріпками, занурені у вічне мовчання. Взимку там, як всюди в Іудеї, ллють дощі, дмуть крижані вітри; весною, влітку, восени – той же могильний спокій, одноманітність, але сонячна спека, сонячний сон. У лощинах, де трапляються колодязі, видно сліди бедуїнських стоянок: попіл вогнищ, каміння, складене кругами або квадратами, на яких укріплюються намети... А та стоянка, куди я їздив, де шейхом був Аїд, являла таку картину: широка піщана балка між горбами і в ній невеликий стан наметів із чорної повсті, плоских, чотирикутних і досить похмурих своєю чорнотою на жовтизні пісків. Проїжджаючи, я постійно бачив тліючі купи кізяку перед деякими наметами, поміж наметами – тісноту: всюди собаки, коні, мули, кози – досі не розумію, чим і де все це харчувалось, — безліч голих, чорномазих, кучерявих дітей, жінки і чоловіки, схожі одні на циган, інші на негрів, хоч не товстогубих... І дивно було бачити, як тепло, не дивлячись на спеку, були вдягнені чоловіки: кубова сорочка до колін, ватяна куртка, а зверху аба, тобто довга і важка, широкоплеча хламида з строкатої шерсті, смугастої у два кольори – чорного і білого; на голові – кефійє – жовта з червоними смугами хустка, розпущена по плечах, що висить вздовж щік і двічі охоплена на маківці теж строкатим, двокольоровим шерстяним джгутом. Все це являло повну протилежність жіночому одягу: у жінок на голові накинута кубова хустка, обличчя відкриті, на тілі одна довга кубова сорочка з гострими, спадаючими мало не до землі рукавами; чоловіки взуті у грубі черевики, підбиті залізяками, жінки ходять босими і у всіх ступні чудесні, рухомі і від засмаги вже зовсім як вугілля. Чоловіки палять люльки, жінки теж...

Коли я вдруге, без провідника, приїхав на стоянку, мене вже прийняли як друга. Навет Аїда був найпросторіший, і я застав у ньому ціле зборище літніх бедуїнів, що сиділи вздовж чорних повстяних стін намету з піднятими для входу полами. Аїд вийшов мені назустріч, зробив уклін і прикладання правої руки до губ і до чола. Зайшовши в намет попереду нього, я зачекав, доки він сів на килим серед намету, потім зробив те, що зробив мені він при зустрічі, те, що завжди належить – той же уклін і прикладання руки до губ і до чола, — зробив декілька раз, по числу всіх, що сиділи; потім сів біля Аїда і, сидячи, знову зробив те ж саме; мені, звичайно, відповіли тим же. Говорили тільки ми з господарем, — коротко і повільно: так теж належало за звичаєм та й не дуже знав я тоді арабську мову; інші курили і мовчали. А за наметом тим часом готувалось мені і гостям частування. Зазвичай бедуїни їдять хибиз, — кукурудзяні коржі – варене пшоно з козячим молоком... Але неодмінне частування гостя – харуф: баран, якого смажать у ямці, виритій у піску, накладаючи на нього шари тліючого кізяку. Після барана пригощають кавою, але завжди без цукру. І от всі сиділи і незворушно частувались, хоч у затінку повстяного намету стояла пекельно гаряча задуха і дивитись у його широко розкриті поли було просто страшно: піски вдалині так блищали, що, здавалось, на очах плавивись. Шейх за кожним словом говорив мені: хаваджа, пан, а я йому: найшановніший шейх бедаві (тобто син пустелі, бедуїн)... До речі, чи знаєте ви, як арабською називається Йордан? Дуже просто: Шаріат, що значить всього лише водопій.

Аїд був років п'ятдесяти, невисокий, широкий у кістках, дуже худий і дуже міцний; лице – обпалена цегла, очі прозорі, сірі, пронизливі; мідна борода з сивиною, жорстка, невелика, підстрижена, і такі ж підстрижені вуса, — бедуїни те і друге завжди підстригають; взутий, як усі, в товсті підковані черевики. Коли він був у мене в Єрусалимі, на поясі у нього був кинджал, в руках довга гвинтівка.

Я побачив його племінницю того дня, коли сидів у нього в наметі вже "як друг": вона пройшла повз намет, тримаючись прямо, несучи на голові велику жерстянку з водою, підтримуючи її правою рукою. Не знаю, скільки років їй було, думаю, що не більше вісімнадцяти, дізнався опісля одне – чотири роки перед тим вона була заміжня, а того року овдовіла, не маючи дітей, і перейшла в намет дядька, ставши сиротою і дуже бідною. "Озирнись, озирнись, Суламїто!" — подумав я. (Адже Суламїта була, певне, схожа на неї: "Діви єрусалимські, чорна я і прекрасна".) І, проходячи повз намет, вона злегка повернула голову, повела на мене очима: очі ці були незвичайно темні, таємничі, лице майже чорне, губи лілові, великі – у ту мить вони більш за все вразили мене... Втім, чи одні вони! Вразило все: чудова рука, що заголилась до плеча, підтримуючи на голові жерстянку, повільні, звивисті рухи тіла під довгою кубовою сорочкою, повні груди, що підіймали цю сорочку... І треба ж було статися так, що невдовзі після цього я зустрів її в Єрусалимі біля Яффських воріт! Вона йшла в натовпі назустріч мені і на цей раз несла на голові щось загорнуте в полотно. Побачивши мене, призупинилась. Я кинувся до неї.

— Ти впізнала мене?

Вона злегка поплескала вільною лівою рукою моє плече, посміхнулась:

— Впізнала, хаваджа.

— Що це ти несеш?

— Козячий сир несу.

— Кому?

— Усім.

— Отже, продавати? Так неси його до мене.

— Куди?

— Та от сюди, у готель...

Я жив якраз біля Яффських воріт, у вузькому високому будинку, злитому з іншими будинками, по лівий бік тої невеликої площі, від якої підіймається сходами "Вулиця царя Давида" — темний, критий де полотном, а де древніми кам'яними склепіннями хід між такими ж древніми майстернями і крамничками. І вона без жодного остраху пішла переді мною по крутих і тісних кам'яних сходах цього будинку, злегка відкинувшись, вільно напружуючи своє звивисте тіло, настільки оголивши праву руку, яка тримала на голові на кубовій хустці круг сиру в полотні, що було видне чорне волосся її пахви. На одному повороті сходів вона призупинилась: там, глибоко внизу за вузьким вікном, видно було древню "Водойму пророка Єзекиїла", зеленувата вода якої лежала, мов у колодязі, в квадраті сусідніх суцільних стін будинків із загратованими віконечками, — та сама вода, в якій купалася Вірсавія, дружина Урія,, що полонила царя Давида своєю

наготою. Призупинившись, вона заглянула у вікно і, обернувшись, з радісним здивуванням глянула на мене своїми дивовижними очима. Я не стримався, поцілував її голе передпліччя – вона глянула на мене запитально: поцілунки не в звичаї у бедуїнів. Ввійшовши в мою кімнату, вона поклала свій згорток на стіл і простягнула до мене долоню правої руки. Я поклав у долоню декілька дрібних монет, потім, завмираючи від хвилювання, дістав і показав їй золотий фунт. Вона зрозуміла і опустила вії, покірно схилила голову і закрила очі внутрішнім згином ліктя...

— Коли знову принесеш сир? – спитав я, проводжаючи її за півгодини на сходи.

Вона легенько помотала головою:

— Швидко не можна.

І показала мені п'ять пальців: п'ять днів.

Тиждень за два, коли я, повертаючись від Аїда, від'їхав досить далеко, позаду мене гримнув постріл – і куля з такою силою ударилась в камінь переді мною, що він задимівся. Я погнав коня в галоп, пригнувшись до сідла, — гримнув другий постріл і щось міцно хльоснуло мене під коліно лівої ноги. Я скакав аж до Єрусалима, дивлячись вниз на свій чобіт, по якому, пінячись, лилася кров... Дивуюсь досі, як міг Аїд двічі схибити. Дивуюсь і тому, звідки він міг дізнатись, що це я купував у неї козячий сир.

1946

НОЧІВЛЯ

Це сталося в одній глухій гористій місцевості на півдні Іспанії.

Була червнева ніч, був повний місяць, що стояв у зеніті, але світло його, ледь рожевувате, як це буває в гарячі ночі після коротких злив удень, таких звичайних у пору цвітіння лілей, все ж так яскраво освітлювало перевали невисоких гір, вкритих низькорослим південним лісом, що око розрізняло їх аж до горизонтів.

Вузька долина йшла між цими перевалами на північ. І в тіні від їх узвишшя з одного боку, в мертвій тиші цієї пустельної ночі, одноманітно шумів гірський потік і таємниче пливли і пливли, мірно згасаючи і мірно спалахуючи то аметистом, то топазом, летючі світляки, лючіолі. Протилежні узвишшя відступали від долини і по низовині під ними пролягла древня кам'яниста дорога. Таким же древнім здавалось на ній, на цій низовині, і те кам'яне містечко, куди в цей уже досить пізній час кроком в'їхав на гнідому жеребці, що припадав на праву ногу, високий марокканець у широкому бурнусі з білої вовни і в марокканській фесці.

Містечко здавалось вимерлим, покинутим. Та воно й було таким. Марокканець проїхав спершу по тінистій вулиці, між кам'яними остовами будинків, що зяяли чорними пустотами на місці вікон, із здичавілими садами за ними. Але потім виїхав на світлу площу, на якій була довга водойма з навісом, церква з голубою статуєю Мадонни над порталом, декілька будинків, ще жилих, а попереду, вже на виїзді, заїжджий двір. Там, у нижньому поверсі, маленькі вікна були освітлені, і марокканець, який вже дрімав, прокинувся і натягнув поводи, що примусило кульгавого коня жвавіше застукати по горбатовому камінню площі.

На цей стук вийшла на поріг заїжджого двору маленька, худа стара, яку можна

було прийняти за жебрачку, вискочила кругловида дівчинка років п'ятнадцяти, з чолкою на чолі, в еспадрильях на босу ногу, в легенькій сукенці кольору блідої гліцинії, підвівся величезний чорний собака, що лежав край порога, з гладкою шерстю і короткими вухами, які стирчали догори. Марокканець зліз з коня біля порога, і собака відразу весь подався вперед, блиснувши очима і ніби з огидою вишкіривши білі страшні зуби. Марокканець змахнув канчуком, але дівчинка його випередила:

— Негра! – дзвінко крикнула вона з переляку, — що з тобою?

І собака, опустивши голову, повільно відійшов і ліг, мордою до стіни будинку.

Марокканець сказав поганою іспанською мовою привітання і почав питати, чи є у містечку коваль, — завтра треба оглянути копито коня, — де можна поставити його на ніч і чи знайдеться для коня корм, а для нього яка-небудь вечеря? Дівчинка з жвавою цікавістю дивилась на його високий зріст і невелике, дуже смугле лице, з'їдене віспою, сторожко косилася на чорного собаку, що лежав спокійно, але нібито ображено; стара, туга на вухо, поспішно відповідала крикливим голосом: коваль є, робітник спить на скотному дворі поруч з домом, та вона зараз його розбудить і відпустить корму для коня, що ж до їжі, то хай гість вибачає: можна засмажити яєчню з салом, але від вечері лишилось тільки трохи холодних бобів та рагу з овочів... І за півгодини, давши раду коневі з допомогою робітника, вічно п'яного старого, марокканець вже сидів за столом у кухні, жадібно їв і жадібно пив жовтувате біле вино.

Дім заїжджого двору був старовинний. Нижній поверх його ділився довгими сіннями, в кінці яких були круті сходи на верхній поверх, на дві половини: ліворуч простора низька кімната з нарами для простого люду, праворуч така ж простора, низька кухня і разом з тим їдальня, уся по стелі і по стінах густо закоптіла димом, з маленькими і дуже глибокими завдяки дуже товстим стінам вікнами, з ватрою у дальньому куті, з грубими голими столами і лавками біля них, слизькими від часу, з кам'яною нерівною підлогою. У ній горіла гасова лампа, що звисала зі стелі на почорнілому залізному ланцюгу, пахло димом і горілим салом, — стара розвела у ватрі вогонь, розігріла прокисле рагу і смажила для гостя яєчню, доки він їв холодні боби, политі оцтом і зеленим оливковим маслом. Він не роздягнувся, не зняв бурнуса, сидів, широко розставивши ноги, взуті в товсті шкіряні черевики, над якими були вузько схоплені по щиколотці широкі штани із тої ж білої вовни. І дівчинка, допомагаючи старій і прислужуючи йому, раз-у-раз лякалась від його швидких, раптових поглядів на неї, від його синюватих білків, що виділялися на сухому і рябому темному обличчі з вузькими губами. Він і без того був їй страшний. Дуже високий зростом, він був широким від бурнуса і тим меншою здавалась його голова у фесці. У кутах його верхньої губи кучерявилось жорстке чорне волосся. Кучерявилось таке ж де-не-де і на підборідді. Голова була трохи відкинута назад, через що особливо стирчав великий кадик у оливковій шкірі. На тонких майже чорних пальцях біліли срібні каблучки. Він їв, пив і весь час мовчав.

Коли стара, розігрівши рагу і засмаживши яєчню, стомлено сіла на лаву біля погаслої ватри і крикливо спитала його, звідки і куди він їде, він гортанно кинув у

відповідь тільки одне слово:

— Далеко.

З'ївши рагу і яєчню, він помотав спорожнілим винним глечиком, — в рагу було багато червоного перцю, — стара кивнула дівчинці головою і, коли та, схопивши глечик, майнула геть із кухні у відчинені двері, у темні сіни, де повільно пливли і казково спалахували світляки, він витягнув з-за пазухи пачку цигарок, закурив і кинув так само коротко:

— Онука?

— Племінниця, сирота, — стала кричати стара і почала розповідь про те, що вона так любила покійного брата, батька дівчинки, що заради нього залишилась у дівках, що це йому належав цей заїжджий двір, що його дружина померла вже дванадцять років тому, а він сам вісім і все заповідав у пожиттєве володіння їй, старій, що справи стали зовсім кепські у цьому спустілому містечку...

Марокканець, затаючись цигаркою, слухав неуважно, думаючи щось своє. Дівчинка вбігла з повним глечиком, він, поглянувши на неї, так міцно затагнувся недопалком, що обпік кінчики гострих чорних пальців, поспіхом закурив нову цигарку і виразно сказав, звертаючись до старої, глухоту котрої вже помітив:

— Мені буде дуже приємно, якщо твоя племінниця сама наллє мені вина.

— Це не її справа, — відрізала стара, що легко переходила від балакучості до різкої стислості, і стала сердито кричати: — Вже пізно, допивай вино і йди спати, вона зараз буде стелити тобі постіль у верхній кімнаті.

Дівчинка жваво блиснула очима і, не чекаючи наказу, знову вискочила геть, швидко загупала по сходах вгору.

— А ви обидві де спите? - спитав марокканець і злегка зсунув феску зі спітнілого чола. - Теж нагорі?

Стара закричала, що там занадто жарко влітку, що коли немає постояльців, — а їх тепер майже ніколи немає! - вони сплять у іншій нижній половині дому, — ось тут, навпроти, — показала вона рукою в сіни і знову стала жалітися на погані справи і на те, що все стало дуже дороге і що через це доводиться мимоволі брати дорого з проїжджих...

— Я завтра поїду рано, — сказав марокканець, вже зовсім не слухаючи її. - А вранці ти даси мені тільки кави. Отже, ти можеш тепер же порахувати, скільки з мене належить, і я зараз же розплачуся з тобою. - Подивимось тільки, де у мене дрібні гроші, додав він і вийняв з-під бурнуса мішечок з червоної м'якої шкіри, розв'язав, розтягнув ремінець, який стягував його отвір, висипав на стіл купку золотих монет і зробив вигляд, що уважно їх рахує, а стара навіть піднялася з лави біля ватри, ошелешено дивлячись на монети.

Нагорі було темно і дуже жарко. Дівчинка відчинила двері у задушливу, гарячу темряву, в якій гостро світилися щілини віконниць, закритих за двома такими ж маленькими, як і внизу, вікнами, спритно обійшла в темряві круглий стіл посеред кімнати, відкрила вікно і, штовхнувши, розчинила віконниці на сяючу місячну ніч, на

безкрає світле небо з нечисленними зірками. Стало легше дихати, стало чутно потік у долині. Дівчинка висунулась із вікна, щоб поглянути на місяць, не видний із кімнати, який був усе ще дуже високо, потім поглянула вниз: внизу стояв і, піднявши морду, дивився на неї собака, що приблудним щеням звідкись забіг на заїжджий двір років п'ять тому, виріс на її очах і прив'язався до неї з тою відданістю, на яку здатні тільки собаки.

— Негра, — пошепки сказала дівчинка, — чому ти не спиш?

Собака слабо вискнув, мотнувши догори мордою, і кинувся до відчинених у сіни дверей.

— Назад, назад! — поспішним шепотом наказала дівчинка. — На місце!

Собака зупинився і знову підняв морду, блиснувши червоними вогниками очей.

— Що тобі треба? — ласкаво заговорила дівчинка, яка завжди розмовляла з ним, як з людиною. — Чому ти не спиш, дурний? Це місяць так тривожить тебе?

Ніби бажаючи щось відповісти, собака знову потягнувся догори мордою, знову тихо вискнув. Дівчинка знизала плечима. Собака був для неї теж найближчою, навіть єдиною близькою істотою на світі, почуття і думки якої здавались їй майже завжди зрозумілими. Та що хотів висловити собака зараз, що його тривожило нині, вона не розуміла і тому тільки суворо погрозила пальцем і знову наказала вдавано-сердитим шепотом:

— На місце, Негра! Спати!

Собака ліг, дівчинка ще трохи постояла край вікна, подумала про нього... Можливо, що це його тривожить цей страшний марокканець. Майже завжди зустрічав він постояльців двору спокійно, не звертаючи уваги навіть на таких, що на вигляд здавались розбійниками, каторжниками. Та все ж траплялося, що на декотрих чомусь він кидався як скажений, з громовим ревом, і тоді тільки вона одна могла заспокоїти його. Втім, могла бути й інша причина його тривоги, його роздратування — ця гаряча, без щонайменшого руху повітря і така сліпуча ніч з повним місяцем. Було добре чутно у незвичайній тиші цієї ночі, як шумів потік у долині, як ходив, тупав копитцями козел, що жив на скотному дворі, як раптом хтось, — чи то старий мул заїжджого двору, чи то жеребець марокканця, — зі стуком брикнув його, а він так голосно і гидко забекав, що, здавалось, по всьому світу розляглося це диявольське бекання. І дівчинка весело відскочила від вікна, відкрила інше, розчинила і там віконниці. Сутінки кімнати стали ще світлішими. Крім столу, у ній стояли біля правої від входу стіни, узголів'ями до неї, три широкі ліжка, вкриті лише грубими простирадлами. Дівчинка відкинула простирадло на першому від входу ліжку, поправила узголів'я, яке раптом казково освітілося прозорим, ніжним голубуватим світлом: це був світляк, що сів на її чолку. Вона провела по ній рукою, і світляк, блимаючи і згасаючи, поплив по кімнаті. Дівчинка легенько заспівала і побігла геть.

В кухні на весь свій зріст стояв спиною до неї марокканець і щось неголосно, але настійливо і роздратовано говорив старій. Стара заперечно мотала головою. Марокканець знизав плечима і з таким злісним виразом лица обернувся до дівчинки,

яка ввійшла, що вона відсахнулась.

— Готова постіль? – гортанно крикнув він.

— Все готове, — квапливо відповіла дівчинка.

— Але я не знаю, куди мені йти. Проведи мене.

— Я сама проведу тебе, — сердито сказала стара. – Іди за мною.

Дівчинка послухала, як повільно тупала вона по крутих сходах, як стукав за нею черевиками марокканець, і вийшла назовні. Собака, що лежав край порога, негайно скочив, звився і, весь тремтячи від радості і ніжності, лизнув її в лице.

— Іди геть, іди геть, — зашепотіла дівчинка, ласкаво відштовхнула його і сіла на порозі. Собака теж сів на задні лапи, і дівчинка обняла його за шию, поцілувала в лоб і стала погойдуватися разом з ним, слухаючи тяжкі кроки і гортанний говір марокканця у верхній кімнаті. Він щось уже спокійніше говорив старій, але не можна було розібрати, що. Нарешті він сказав голосно:

— Ну, добре, добре! Тільки хай вона принесе мені води для пиття на ніч.

І почулися кроки старої, що обережно спускалась по сходах. Дівчинка ввійшла в сіни назустріч їй і твердо сказала:

— Я чула, що він говорив. Ні, я не піду до нього. Я його боюсь.

— Дурниці, дурниці! – закричала стара. – Ти, значить, думаєш, що я знову піду сама з моїми ногами та ще в темряві і по таких слизьких сходах? І зовсім нічого боятись його. Він тільки дуже дурний і запальний, але він добрий. Він все говорив мені, що йому жаль тебе, що ти дівчинка бідна, що ніхто не візьме тебе заміж без посагу. Та й правда, який же в тебе посаг? Адже ми зовсім зубожіли. Хто тепер у нас зупиняється, окрім бідних мужиків!

— Чому ж він так злився, коли я ввійшла? – спитала дівчинка.

Стара збентежилась.

— Чому, чому! – забурмотіла вона. – Я сказала йому, щоб він не ліз у чужі справи... От він і образився...

І сердито закричала:

— Іди скоріше, набери води і віднеси йому. Він обіцяв що-небудь подарувати тобі за це. Іди, кажу!

Коли дівчинка вбігла з повним глечиком у відкриті двері верхньої кімнати, марокканець лежав на ліжку вже зовсім роздягнений: у світлих місячних сутінках пронизливо чорніли його пташині очі, чорніла маленька коротко стрижена голова, біліла довга сорочка, стирчали великі голі ступні. На столі серед кімнати блищав великий револьвер з барабаном і довгим дулом, на ліжку поруч з його ліжком білим пагорбком був навалений його верхній одяг... Все це було дуже жахливо. Дівчинка з розбігу сунула на стіл глечик і стрімголов кинулась назад, та марокканець скочив і спіймав її за руку.

— Чекай, чекай, — швидко сказав він, потягнувши її до ліжка, сів, не випускаючи її руки, і зашепотів: — Сядь коло мене на хвилинку, сядь, сядь, послухай... тільки послухай...

Приголомшена, дівчинка покірно сіла. І він поспіхом став клястися, що закохався в неї без пам'яті, що за один її цілунок дасть їй десять золотих монет... двадцять монет... що у нього їх цілий мішечок...

І, висмикнувши з-під узголів'я мішечок червоної шкіри, розтягнув його руками, що тряслися, висипав золото на постіль, бурмочучи:

— Ось бачиш, скільки їх у мене... Бачиш?

Вона відчайдушно замотала головою і скочила з ліжка. Та він знову миттєво спіймав її і, затиснувши їй рот своєю сухою, чіпкою рукою, кинув її на ліжку. Вона з шаленою силою зірвала його руку і пронизливо крикнула:

— Негра!

Він знову стиснув їй рот разом з носом, почав другою рукою ловити її заголені ноги, якими вона, брикаючись, боляче била його в живіт, та в ту ж хвилину почув рев собаки, що вихором мчав по сходах. Скочивши на ноги, він схопив зі столу револьвер, та не встиг навіть спіймати курок, миттєво збитий з ніг на підлогу. Захищаючи лице від пащі собаки, який розтягнувся на ньому і обдавав його вогненным подихом псини, він смикнувся, задрав підборіддя – і собака однією мертвою хваткою вирвав йому горло.

23.3.49